

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

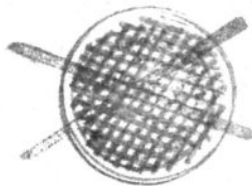
SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

*

TIZENEGYEDIK ÉVFOLYAM.

HARMADIK FÜZET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1901

TARTALOM.

Arany kisebb történeti költeményei. Első közl. <i>Zlinszky Aladár</i>	Lap 257
Galánthai gróf Fekete János. Harmadik és bef. közlemény. <i>Morvay Győző</i> ..	276
Gyászbeszéd Mátyás király felett. <i>Hegedűs István</i>	296

Adattár :

Egy olasz Bánk-bán novella. <i>Katona Lajos</i>	308
Adatok Balassa Bálintról. Negyedik közl. Közli : <i>Dr. Illéssy János</i>	328
B. Wesselényi Miklós levelei b. Kemény Zsigmondhoz. <i>Ferencki Zoltán</i>	348
Tisza László versei. <i>L. D.</i>	365
B. Jósika Miklós levelei a M. Nemz. Muzeum könyvtárában. <i>Dr. Esztegár László</i> ..	375
Saphir levele Kisfaludy Károlyhoz. <i>Dr. Esztegár L.</i>	378
Kazinczy levele a Siegwart szerzőjéhez. <i>Jónás Karoly</i>	379

Ismertetések. Bírálatok.

Madách Imre őseiről. Irta Latkóczy Mihály. Budapest, 1901. é.	381
Zilahi Károly pályája. Irta Kovács Ferenc. Zilah, 1901. é.	382

Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrant Árpád</i>	384
--	-----

— — — — —

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása : *Halas.*

ARANY KISEBB TÖRTÉNETI KÖLTEMÉNYEI.

(*Rege a csodaszarvasról. Keveháza.*)

— Első közlemény. —

Az ötvenes évek küzdelmei és vajúdásai közepett, midőn Arany egyre nagy eposzok terveivel foglalkozott, de csak egyes részletekbe és apró költeményekbe törte lelkét, született meg két kis remeke a hun-magyar mondakörből: *Rege a csodaszarvasról* és *Keveháza*. Igazi epikai dal mindakettő: egy nagy monda-kör kifejeződött alkotórésze, mielőtt az egész még epopoiává szervezhető lett volna. Arany nem is hagyta őket magukban: a Csodaszarvas regéjét Buda Halálában énekelteti el egy hegedőssel, Keveházát a hún trilogia második részébe szándékozott hasonló módon beleszőni. A gondolat egészen korszerű, a régi hegedősök énekei valóban ilyenek lehettek.

Buda Halálának V. énekében sátrában mulatoz Buda Etellel a nagy hajtóvadászat után. Egyszerre megpendül a hegedősök kobza s a dal beszéde egy régi regét zeng Hunorról és Magyar-ról, a csodaszarvasról, a hún és magyar nemzet eredetéről.

Arra a gondolatra, hogy a hun király sátrában hegedős dalt énekeltesen, Priskos rhétor elbeszélése ösztönözte Aranyt. A hun trilogiához tett tanulmányaiban előkelő hely illette meg a görög történetíró művét és ennek hatása meg is látszik az egész Buda Halálán, a mint azt Riedl Frigyes Arany Jánosról írt könyvének III. jegyzetében nagy gonddal összeállította. Priskos műve valóban rendkívül becses történeti forrás s azon viszonyról fogva, a melyben a mondai hagyomány szerint a magyar a hun nemzettel áll, némiképen az számunkra, a mi a németeknek Tacitus Germaniája. Arany János teljes tudatában volt ennek s a mit céljára alkalmasnak vélt, fel is használta belőle. Priskos történetiratában részletesen leírja Etele ebédjét. Miután elmondta az evés és ivás rendjét — megemlékezvén Attélas híres fakupájáról és mértékletességéről — így folytatja:

»Estére kelve fáklyákat gyújtottak s két barbar lépett be, Attélasszal szembe, s annak győzelmeit és hadi erényeit énekelve önkészített dalokat mondott. S a vendégek szemeiket rájuk füg-

geszték s némelyek a költeményben gyönyörködének, mások a csatákra visszaemlékezve gondolatokba mélyedének, mások, kiknek testeit a kor elgyengíté s hevöket nyugalomra kárhoztatá, könnyekre fakadtak. A dalok után egy féleszü szkütha lépett be, ki csodálatos és képtelen sületlenségeket hadarva mindnyájokat nevetésre fakasztotta. Ezután a Maurisziosz (Mór) Zerkón sunnyogott be. Edékón ugyanis rábeszélte, hogy menjen Attelászhoz, hogy nejét az ő közbenjárására majd kikaphassa, melyet, mint Blédász igen kedves embere, a barbarok országában kapott, s midőn Attelász által Aétiosznak ajándékba küldetett, Szküthiában hátrahagyott; de csalatkozott reményében; Attelász ugyanis haragra lobbant, hogy mert birodalmába belépni. Ekkor azért a vendégség alkalomával belépve, alakja, öltözete, hangja és zűrt-zavart beszédével, mennyiben az auszónok nyelvébe ünn és góth szavakat kevert, mindnyájunkat annyira felvidített, hogy szűnni nem akaró kacagásba törtünk ki, Attelászt kivéve; mert ő megindulatlan s arcza változatlan maradt.»

Ezt a jelenetet Arany Buda Halálának tizedik énekében dolgozta fel egész részletesen. Itt is lakoma után lépnek fel a hun hegedősök s *Zángó* (csinált név, alkalmasint a *zeng* töből) komoly dalokat, *Czerkó* pedig bohóságokat énekel. Czerkó a Priskos *Zerkónja*, Arany összevonta benne a hun bohóskodó s a hasonlóképen komikus fellépésű mór személyét. E tréfás ének rendkívüli művészettel van megalkotva:

Buda emberei hogy oda érkeztek,
Lakoma utolján öreg ivást kezdtek
Odabenn a hősök; nem is énekszóval —
Mulattanak immár nyavalyás Czerkóval.

Kicsi vala Czerkó, éktelen és görbe,
Szálás daliák közt kacaj ez a törpe;
Áétiosz küldé rabul Etelének;
Vele vidul gyakran a szomorú ének.

Most is szomorú dalt vere Zángó kobzán,
Keve, Béla gyászát, Kadosát felhozván;
Sírt vele minden hős: de legott Czerkónak
Nevetett, hogy törpe s ily habarék szónak:

»Borju nyerítését, uraim! kergettem,
Nyúl köhögős álmát agyon is ütöttem,
Vereb árnyékába szalma nyilat lőttem,
Vén fa csikorgással tarsolyt teli sződtem . . .«

Igy kezdé s hahota nagy zendüle rája;
De királynak el sem mosolyodott szája,
Ülve magasb polczán, fő gondokat érlel,
Hagyja boros népét játszani törpével.

Toldy Ferencz, a ki egyetemi előadásaiiban Priskos e helyéről megemlékezett, nem állhatta meg, hogy a krónika magyarázatához hozzá ne tegye ezt a megjegyzést: »Mely kincsét őrizte volna meg Priscus a műveltségtörténetnek s legrégibb költészetünknek, ha magának e hallott üdvözlő, hősi és tréfás énekeket és beszédeket a hun, de latinul is tudó szomszédja által megtolmácsoltatja s történetkönyvébe bejegyzzi!«¹ Arany költői képzeletét hasonló gondolatok foglalkoztatták: valósággal pótolni akarta elvesztett kincseinket. A Csodaszarvas regéje egészen hegedős-ének formán van megalkotva. A Buda Halálabeli nagy vadászat után őrtüzek mellett éneklik a hegedősök:

Sürög a had népe nagy máglya tüzeknél;
Nyárson egész marhát forgatnak ezeknél:
Busa bölényt, szarvast. Megcsappan a tömlő:
Zendül rege és dal, édesdeden ömlő.

Buda is sátrában mulatoz Etellel,
Menye, Hilda asszony kínálja kehelylyel,
Gyöngyvér pedig szolgál kisebbik-urának,
Szava szíve nyájas hunok asszonyának.

Pendül azonközben hegedősök kobza,
Emlékezetül a régi regét hozza,
Hunor, Magyar ősről zeng a dal beszéde,
Kiktől ered a hun és magyar ág népe.

Hogy kerekedtek fel öreg Ázsiából,
Isten-csuda által őseik honából,
Gímvad után szittya földre mikép jöttek,
Hol magyar és hun nép törzsatyjai lettek.

Igy lobog a jó kedv az egész táborbul,
Míg rúddal az égnek szekere lefordul;
Azután a máglyák tüzei lankadnak,
Kevés nesze hallik a pihegő hadnak.

De Hunort a szép dal fölverte kobozzán,
Eljő, ivadékát firól-fira hozván;
Léptök után a lomb megsuhan ott és itt;
Szent a manók éje: fű, fa, virág csitt! csitt!

A Rege a csodaszarvasról a hun és magyar nemzet eredetét tárgyalja s Arany ebben ahhoz a krónikásunkhoz fordult, a ki a mondát legteljesebben fenntartotta számunkra: Kézai Simon meszerhez. Kézai művének: De originibus et gestis Hungarorum első

¹ A magyar költészet története II. kiadás, 27. l.

könyve első fejezetének 3—5. §. tárgyalják Hunor és Mogor történetét, Arany ebből vette a csodaszarvas meséjét. A magyar fordítást Szabó Károly tollából párhuzamosan adjuk:

3. §. *Nemróth Persiába költözik. Fiai Hunor és Mogor a hunok és magyarok ős atyjai.*

Dimissis ergo incidentiis, quae coeptae materiae dant colorem, redeundum est ad *Nemroth*, qui gigans post linguarum inceptam confusionem, terram *Euilath* introiit, quae regio *Persidis* isto tempore appellatur et ibi duos filios *Hunor* scilicet, et *Mogor* ex *Eneth* sua coniuge generavit, ex quibus *Huni* seu *Hungari* sunt exorti. Sed quia gigans *Menroth* uxores alias, sine *Eneth*, perhibetur habuisse, ex quibus absque *Hunor* et *Mogor* plures filios, et filias generavit, hi sui filii et eorum posteritas *Persidem* inhabitant regionem, statura et colore *Hunnis* similes, tantummodo parum differunt in loquela, sicut *Saxones* et *Turingi*. Cum autem *Hunor* et *Mogor* *Menroth* essent primogeniti, a patre ipsorum tabernaculis separati, incedebant. Accidit autem dierum vna venandi causa ipsos perrexisse, quibus in deserto cum cerua occurrisset, in paludes *Meotidas* illam insequentes, fugiit ante eos. Cumque ibi ab oculis eorum prorsus vanuisset, diutius requisitam, inuenire vllomodo potuerunt. Peragratis tandem paludibus memoratis, pro armentis nutriendis ipsam conspexerunt oportunam.

Mellőzve tehát az eseményeket, melyek kezdett tárgyunknak színt adnak, vissza kell térnünk Nemrót óriásra, ki a nyelvek megkezdődött összekavarodása után *Eviláth* földére méne, melyet ez időben *Persia* tartományának neveznek, és ott nejétől *Eneth*-től két fiat nemze, *Hunort* tudniillik és *Mogort*, kiktől a húnok vagy magyarok származtak. De mivel Nemrót óriásnak *Enethen* kívül, mint tudjuk, több neje is volt, kiktől Hunoron és Mogoron kívül több fiakat és leányokat is nemzett; ezen fiai és maradékaik *Persia* tartományát lakják, termetre és színre hasonlítanak a húnokhoz, csak hogy kissé különböznek a beszédben, mint a szászok és thüringek. S minthogy Hunor és Mogor elsőszülöttek valának, atyjoktól megválva külön sátrakba szállnak vala. Történt pedig, hogy a mint egyszer vadászni kimentek, a pusztán egy szarvas ünőre bukkának, melyet, a mint előttük futott, a *Meotis* ingóványaiba kergetének. S midőn az ott szemök elől tökéletesen eltűnt, sokáig keresék, de semmi módon nem találhaták. Végre is az említett ingóványokat bejárván, azon földet baromtartásra alkalmasnak szemlélték.

4. §. *Hunor és Mogor a meotisi ingóványok közé költöznek.*

Ad Patrem deinde redeuntes, ab ipso licentia impetrata, cum rebus omnibus paludes *Maeotidas* intra-

Visszatérvén onnan atyjokhoz s búcsút vévén tőle, minden vagyonostól a meotisi ingóványok közé

uerunt moraturi. Regio quidem *Maeotida Persidis* patriae est vicina, quam undique pontus, praeter vadum unum paruissimum, giro vallat, fluminibus penitus carens, herbis, lignis, volatilibus, piscibus, et bestiis copiat. Aditus illuc difficilis, et exitus. Paludes autem *Maeotidas* adeuntes, annos quinque immobiliter ibidem permanserunt. Anno ergo sexto exeuntes, in deserto loco, sine maribus in tabernaculis permanentes vxores, ac pueros filiorum *Belar* casu reperiunt, quos cum rebus eorum in paludes *Maeotidas* cursu celeri deduxerunt. Accidit autem Principis *Dule Alanorum* duas filias inter illos pueros comprehendendi, quarum vnam *Hunor*, et aliam *Mogor* suam sumpsit in vxorem. Ex quibus mulieribus omnes *Hunni*, siue *Hungari* originem assumpsere. Factum est autem cum diutius in ipsis paludibus permansissent, in gentem validissimam succrescere inceperunt, nec capere ipsos potuit ipsa regio et nutrire.

szállának lakozni. Meotis tartománya pedig Persia hazával határos s egy igen keskeny gázlón kívül mindenfelől tenger övezi környűl; folyói teljességgel nincsenek, fűben, fában, madárban, halban és vadban bővölködik. Nehéz oda bé, s onnan kimenni. S a meotisi ingoványokba bémenvén ott öt esztendeig mozdulatlanul maradának. Hatod évre tehát kimenvén véletlenül, a pusztában *Belár* fiainak nejeire, kik férjeik nélkül sátrakban tanyáznak, s gyermekeikre bukkának, kiket is vagyonostól sebes nyargalva a Meotis ingoványaiba vivének. Történt pedig, hogy azon gyermekek közt az *alánok* fejedelmének, *Dulának* két leányát is elfogták, kiknek egyikét *Hunor*, másikat *Mogor* vevé nejül. S ezen nőktől vették eredetöket minden húnok és magyarok. S miután azon ingoványok közt hosszasabban időztek, lón, hogy igen erős nemzetté kezdtek növekedni és a tartomány öket befogadni és táplálni nem bírta.

5. §. *Hunor és Mogor Scythiába költöznek. Scythia leírása.*

Exploratoribus ergo in *Scythiam* ab inde destinatis, *Scythiae* regno explorato, cum pueris, et armentis ipsam patriam intrauere permansuri. Regnum itaque ipsum dum adissent *Alpzuros* et *Prutenos* in eo inveniunt habitantes, quibus deletis et expulsis, usque hodie illud regnum pacifice dinoscuntur possidere. *Scythica* enim regio in *Europa* situm habet, extenditur enim versus orientem, ab vno vero latere ponto aquilonali, ab alio montibus *Rifeis* includitur, a zona torrida distans. De oriente quidem *Asiae* iungitur.

Kémekeket küldvén tehát onnan *Scythiába*, miután *Scythia* országot kikémlelték, gyermekeikkel és barmaikkal azon hazába vonulának, hogy ott lakozzanak. Midőn tehát azon országba bémentek, abban lakóként az *alpzúrokat* és *pruténokat* találták, kiket eltörölvén, kivervén vagy megölvén, azon országot, mint tudjuk, szomszédaik ellenére mai napig békességesen bírják.¹ *Scythia* tartománya ugyanis Európában fekszik s kelet felé terjed; egyfelől az északi tenger, másfelől a *Rif*² hegyek zárják be; a forró

¹ Nagy Magyarország még akkor valóban fennállt.

² Szabó K. szerint az Ural és Altaj.

Oriuntur etiam in eodem duo magna flumina, vni nomen *Etul* et alterius *Togora*. Gentes siquidem in eo regno procreatae otia amplectuntur, vanitatibus deditae, naturae dedignantis, actibus venereis intendentes, rapinas cupiunt, generaliter plus nigrae colore, quam albae. *Scythico* quoque regno de oriente iungitur regnum *Jorianorum*, et post haec *Tarsia* et tandem *Mangalia*, ubi *Europa* terminatur. Ex plaga vero aestuali subsolana, gens iacet *Corosmina*, *Aethiopia* etiam, quae India minor dicitur, ac post haec inter meridiem, et cursum *Don* fluuii desertum exstitit immeabile. Fluuius siquidem *Don* in *Scythia* oritur, qui ab *Hungaris Etul* nominatur, sed vt montes Rifeos transit diffluendo, *Don* est appellatus. Qui tandem in planum effluens, currit terram *Alanorum* postea vero cadit in rotundum mare ternis ramusculis. *Togara* autem fluuius discurret de *Scythia* exeundo per desertas syluas, paludes ac montes niueos, ubi nunquam sol lucet, propter nebulas, tandem intrat in *Jrcaniam* vergens in mare *Aquilonis*. Longitudo siquidem *Scythicae* regionis stadiis trecentiis et sexaginta extendi perhibetur, latitudo vero centum viginti. Situm enim naturalem habet tam munitum, vt in solo locello paruissimo ibi aditus reperitur. Propter quod nec *Romani Caesares*, nec *Magnus Alexander*, quamuis attentassent, potuerunt in eam introrire. *Scythia* enim solo laeta est, nemoribus, syluis, herbis venustata, et bestiis diuersi generis

égaltól távol esik. Kelet felől Ázsiával van egybe kapcsolva. Két nagy folyóvíz is ered benne: egyik neve *Etöl*, másiké *Togora*. Az abban az országban termelt nemzetek pedig henyeségre merültek, hijábanvalóságoknak hódolók, fenhéjázó természetűek, bujaságra hajlandók, rablásra áhítoznak s általában inkább barna mint fehér színűek. A *Scythia* országgal keletre határos a *Joriabeliek* országa, ezután *Tarszia* s végre *Mangalia*, hol Európa végződik. A nyári nap alatti táj felé a *korozmi*¹ nemzet fekszik és *Ethiopia*, melyet *Kisebb Indiának* hívnak s aztán délszak és a *Don* folyó közt áthatolhatatlan pusztá van.² A *Don* folyó, melyet a magyarok *Etölnek* neveznek, *Scythiában* ered ugyan, hanem a mint folytában a *Rif* hegyeken átmegy, *Donnak* nevezik, mely is osztán a síkra kiérvén az alánok földén foly, azután pedig három ágon szakad a tengerbe.³ A *Togora* folyó pedig *Scythiából* ered, s pusztá erdőkön, mocsárokon, és havas hegyeken át folydogálván, hol a köd miatt a nap soha sem süt, végre *Irkániába* szakad, az éjszaki tengernek tartva.⁴ *Scythia* tartománya hosszában háromszázhatvan, széltében százkilenczven stadiumra terjed. S oly erős természeti fekvése van, hogy egyetlen nagyon kicsiny helyen lehet beléje jutni;⁵ miért is sem a római császárok, sem Nagy Sándor nem bírtak belé jutni, jóllehet megkísérlették vala. *Scythiának* földé buja, ligetekkel, erdőkkel, legelőkkel ékes, különféle vadak-

¹ Kharesm.

² A Kirgiz sivatag, a déli Volgától keletre.

³ Kézai Don és Etöl folyója a Volga, mely a Kaspi tengerbe szakad.

⁴ Az Irtyis és mellékfolyója a Tobol, mely a Jeges tengerbe szakad.

⁵ A derbendi szoroson a Kaukázusban.

mirabiliter diues, ac referta. Habet etiam de occidente vicinos *Bessos* et *Cumanos Albos*. Sed circa mare *Aquilonis*, quod eidem vicinatur, usque regnum *Susdaliae* et desertum *Syluae* humano generi immedicabile, quod ad magnum spatium extendi perhibetur vbi nubium densitas, per nouem menses iacet, ibi nec sol cernitur, nec tantummodo in Junio, Julio ac Augusto et id in tanta diei hora, quantum a sexta est vsque nonam. In montibus etenim deserti memorati, crystallus inuenitur, et grifones nidum parant, auesque Legerfalc quae hungarice *Kerechet* appellantur, procreare pullos dinoscuntur. *Scythicum* enim regnum comprehensione vna cingitur, sed in regna tria diuiditur principando, scilicet in *Barsatiam Denciam* et *Mogoriam*. Habet etiam prouincias *Centum* et *Octo*, propter *Centum* et *Octo Progenies*, quae dudum der filios *Hunor* et *Mogor*, quando in *Scythiam* inuaserunt, sunt diuisae. Centum enim et Octo Generationes pura tenet Hungaria et non plures, aliae autem si quae ipsis sunt coniunctae, aduenae sunt vltra ex captiuis oriundi. Quoniam ex *Hunor* et *Mogor* in palude *Maeotida Centum et Octo Progenies* absque omni missitalia *fuere generatae*. Quorum ergo aduenarum generatio in fine huius libri apponetur seriatim.

Látnivaló, hogy Arany híven követte a krónika menetét s a mesén magán csak alárendeltebb változtatásokat tett. Egészen véve Kézai 3. §-ának a költemény 1—26. strófája, a 4. §-nak a 27—50. és 5. §-nak az 51—53. strófák felelnek meg. Arany az anyagot egy központ a *vadászat*, a költemény második felében pedig a *leányrablás* köré csoportosította s így szilárd egységes szerkezetet adott neki. Ugyanazon úton vezetí ő is a testvérpárt,

ban csuda gazdag és tele. Nyugot felől szomszédai a *besenyők és fejér húnok*. Az éjszaki tenger körül pedig, mely vele szomszéd, *Susdal* országáig emberi nemzetnek járhatatlan sivatag erdő van, mely, mint mondják, nagy messze terül, hol kilencz hónapon át sűrű köd fekszik; ott a napot sem láthatni, hanem ha csak június-, július- és augusztusban, azt is csak napjában annyi ideig, a mennyi hat órától kilenczig van.¹ Az említett sivatag hegyeiben kristályt találnak és griffek fészkelnek,² s vadászszólyom madarak költenek, melyeket magyarul *kerecse*nek hívnak. Scythia országa egy területbe van ugyan foglalva, de uralkodásra nézve három országra, *Baskar*-, *Dent* és *Magyarország*ra oszlik. Száznolcz tartománya van a száznolcz nemzetség miá, a mennyire osztották hajdan Hunor és Mogor fiai, midőn Scythiába berontottak. Mert száznolcz nemzetségből áll a tiszta Magyarország, s nem többől, s ha tán hozzájuk mások is csatlakoztak, azok idegenek, vagy foglyoktól eredtek. Mivel Hunortól és Mogortól a Meotis ingoványban minden jöttmenteken kívül száznolcz nemzetség származott volt. Mely jövevények nemzetsége e könyv végén rendre ki lesz téve.

¹ Az éjszaki sarkvidék.

² A griffeket Herodotos is megemlíti III. és IV. k.

mint Kézai: Persiából kiindulva a Kaspi tenger mellékén át a Meótis taváig (az Azowi tengerig) s onnan Scythiába, a szittyá földre. E vidékeket Arany élénk, jellemző színekkel festi s ebben már kevésbé követte forrását. Természetesen mesemondó minőségében inkább a különös, a csodás, a rémes tűnik fel neki s itt, bár szó szerint nem követi, Kézai szellemében jár el, a ki áthatolhatatlan pusztáról, örökös ködről, ragadozó griffekről beszél. Arany e részben földrajzi tudását értékesítette, de egy adatot Priskos rhétorból is vehetett: az olajforrások égését Baku környékén.

Forrás keble olajt buzog;
Itt is, ott is égnek azok,
Mint sok őrtűz setét éjjel,
Lobban a láng szerteszélyel.

Priskosnál: »Tartván pedig az eilenség üldözésétől, más útra tértek, és azon helytől, hol a tengeralatti sziklából láng lobog föl¹ — — — napig utazva jutottak hazájokba.« (I. m. 45. l.)²

Ugyancsak Priskos történetiratára utal a költemény egy másik helye:

Haj, vitézek! haj, leventék!
Micsoda föld ez a vidék,
Hogy itt a nap száll *keletre*?
Nem, mint máshol, naplementre?

Szólt egy bajnok: én úgy nézem,
Hogy lement az déli részen.
Szólt egy másik: nem gondolnám:
Ott vöröslik éjszak ormán.

Priskosnál: »A mint útunkat a naiszszoszi hegyekről az Isztrosz folyó felé folytatók, egy rengeteg földött tájra bukkantunk, melynek sok tekervényes zuga és csavarulata volt s melyben a nap föltetsztekor, midőn azt hittük, hogy nyugotra megyünk, a nap keltét velünk szemben pillantottuk meg, úgy hogy a táj fekvését nem ismerők felkiáltottak, mintha a nap ellenkezőleg járna s nem azon tájt jelölné mint rendesen; pedig a táj szabálytalanságánál fogva az út ezen része kelet felé nézett.« (I. m. 16. l.).

De főérdeme Aranynak erős történeti érzéke, melylyel a mi adatot csak e homályos korról valahonnan tudni lehetett, mind összegyűjtötte, hogy eleven képet adjon a kezdetleges népi kultúráról. Különösen szépen és találóan rajzolja az ősnép hitét Arany, kerülve minden merészebb következtetést, csupán magyar népmesei és görög mythosai nyomokon. E tekintetben leleményességét és egyszersmind ovatosságát nem lehet eléggé dicsérnünk.

¹ A szövegben e szavaknál hiány van.

² E leírás bennünket a Kaspi tenger mellett eső Bakuhoz vezet, hol a földből a maig tisztelőben tartott szent tűz lobog. Sz. K.

A költemény egy a kultúra kezdetleges fokán, vadászból, halászból élő nép képét mutatja. Isten még nincs, vagy legalább nincs szó róla, de a csodaszarvast úgy tekinthetjük, mint valamely állatalakba bújó tündért, vagy egyenesen isten küldöttét. Ipolyi a csodaszarvast ép oly vezérállatnak tartja őseinknél, mint a turult. Általában az összehasonlító mythologia arra tanít, hogy a vadásznépeket szarvas vezeti, a pásztorokat bika vagy tehén, a hősöket farkas. A csodaszarvas más magyar mondákban is szerepel. Anonymus szerint (XXXIV.) Bars várát egy szarvas útmutatása szerint alapítja Bors vezér, Gézának és Lászlónak a czinkotai győzelem után szarvas jelöli ki a váczy székesegyház helyét. E szarvasnak agancsai fényes lángnyelvekként csillogtak. Szent Lászlót Nagyvárad, Gyula vezért Gyulafehérvár alapítására szarvas vezeti. Szent Gellértet szarvas és farkas egyaránt felkeresik remete magányában; e helyen alapul később a bakonybéli apátság. Ime az ő szarvasait oly erős gyökereket vert, hogy a legendákba is behatolt. A szarvas, úgy látszik, általán jelentős szerepet vitt az ugor népek életében. E szerepet az ethnographia kellőleg még nem tisztázta. A Kalevalában Hiisi pokolbeli szarvasának megűzése fordul elő Lemminkäijnen által. (V. ö. Bud. Szemle 1900.) Szerepel idegen mondákban is, így a Hubertus, Eustachius, Genovéa mondákban. A mi krónikabeli csodaszarvasunk mondája eredetileg Procopiusnál található (De bello Gothico IV. 4. 5), azután Jordanisnál. Innen vette Kézai is. Jordanis szintén útmutató szerepet tulajdonít neki: *Ex improviso cerva se illis obtulit, ingressaque paludem, nunc progrediens, nunc subsistens, indicem se viae tribuit.*

Az, hogy ama vidékek, melyekre a csodaszarvas Hunort és Magyarot vezeti, oly rettenetesekek, hogy őket rémülettel töltik el, nem mutatják szükségképen a csodaszarvas ellenséges tündér voltát. A primitív népek általán nagyobb bámulattal, sőt félelemmel viseltetnek a természet iránt, mint a fejlettebbek. Ezt fejezi ki Kézai elbeszélése is. Utóvégre azonban az első riadalmat leküzdve, Hunor és Magyar népe mindenütt feltalálja magát. Sőt Arany szépen és találóan rajzolja azt a naiv életörömet is, mely a kultúra e fokán még eltölti az embert. Örülnek a fű selymének, az édes víznek, a vörhenyő vadnak; a zsákmány a bátrak jutalma. A szarvas végül megmutatja nekik a legtermékenyebb, fejlődésükre legkedvezőbb vidéket s akkor örökre eltűnik: isteni hivatása betelt. Érezzük, hogy a két vezér ide maga erejéből soha el nem jut, ha magasabb végzés nem vezeti.

De még más jó is ered abból, hogy Hunor és Magyar népe ép arra a vidékre telepedik. Belár és Dül király leányai elveszben vannak. Tündérségre vetemednek, igazi tündérlányoktól tanulják, bizonyára, hogy sohase legyenek anyák, szépségüket, ifjúságukat, női varázserejüket örökre megtarthassák. Tündérségről Kézainál nincs szó; ez, úgy látszik, egészen Arany leleménye, a mire magyar népmesei analógiák vezethették, hol a hős tündér-

leányért küzd és áll ki veszedelmeket, míg végre nejévé teszi. Ez a leányrablás pusztá tényét mindenesetre érdekesebbé teszi, csodálatos elemét fokozza. A tündérmesterség előadásában a magyar népmese tanítását használta fel Arany. Ipolyi Magyar Mythológiájában (64. l.) a néphagyomány alapján felsorolja azon próbákat, melyeket a tündérré válni akarónak meg kell állnia. Ilyen próbák például egy nap alatt erdőt üveg fejszével kivágni; aranyból, drágakövekből palotát építeni; üveghegyeket gyűszűbe hordani; húsz mérdőldnyi fekete folyót egy nap alatt kiinni stb. Arany itt azt veszi tündérpróbának, hogy a leányoknak szerelemre kell csalogatni az ifjakat s aztán megszakítani a szívüket hideg, szűzies tartózkodásukkal. S ezt kilencz ízben. De még nem érnek rá megtanulni a mesterséget. Hunor és Magyar meg leventéik még jökor érkeztek s később ők maguk is belátják, hogy a családanya hivatása szebb mint a szeretetlen szüzé és »megbékélnék asszonyfővel». Itt említjük fel mily finomsággal különbözteti meg Arany a két testvért, a kik a krónikában teljesen elmosódnak. Hunor keményebb szívű, fegyverében bízva mindenütt otthon érzi magát, Magyar haza vágyik anyjához, benne több a családi érzés. Mintha a két nép sorsa vetné előre árnyát: a hódító, hazátlan huné s a honalapító, nemzetalkotó magyaré.

Vége még egy hasonlatban a mythosnak természetszemélyesítő jellemvonását alkalmazta Arany egészen a kornak megfelelően, midőn így ír:

Már a nap is lemenőben
Tüzet rakott a felhőben.

A nap mintegy ember, kinek kezei vannak, s este tüzet rak, mint a munkájából megtérő pásztor vagy vadász: a nomád hegedős képzeletének hű költői képe. A költemény ódon nyelve, szerkezete: az ismétlődő versszakok a dallam végződését is jelzik — mind a régi hegedős ének stíljét igyekeznek elénk varázsolni.

Második epikus dala Aranynak, melyet hősi eposzba akart szőni: *Keveháza*. Az 1853. első dolgozat szerint ez a Csaba királyfi VI. énekében foglalt volna helyet, a hol a hegedős Hábor éneklé a Keveházában rendezett halottak ünnepén. Az ének befejezett egészlet mutat és így kellő fogalmat nyújt róla, miként gondolta Arany elrendezését:

Földnek adván így a nagy király tetemét,
Tartanak egyszersmind halottak ünnepét,
Melyet Keveházán ősi módra ülnek,
Minden esztendőben egyszer összegyűlnek.

Csatamondó Hábor a nagy kőre áll,
Szózatot ajkához isten lelke száll,
Lebegő újakkal megérinti kobzát,
És átfutja szemmel a nép széle-hosszát.

Emlékezik ama legelső tusára,
Keve jó vezérre, Béla, Kadosára;
Kik alatt a hun nép, villogtatva kardját,
Legelőször látta Duna-Tisza partját.

Dunán túl levő rész még Rómának hódolt,
Egy Makrinusz nevű benne helytartó volt,
Sok özön serege, sok gyűlevész népe,
Készen várta a hunt, nem jöve elébe.

De borongós éjen bátor Keve átkél
Mind egész hadával szent Gellért hegyénél,
S megüti Makrinuszt, Tárnok vize táján,
Hamzsabég az a hely most a köznép száján.

Ott esett el Keve, Kadosa és Béla,
Győzött a kun előbb, aztán elaléla;
Most is látni Bata és Hamzsabég között,
A sok dombot, hová e had temetközött.

De Makrin is ottan maradni nem mere,
Sebes futamással Lajtán átalkele,
A kunok ellenben, mihelyest üdültek,
Sebes szárguldással utána repültek.

És nem messze Bécstől, hol a Kúnbércz vagyon,
Megvevék a kölcsönt a római hadon,
Elesett Makrinusz; szász Detre, a társa,
Viseli a nyilat, köz álmélkodásra.

Mondom, ezt a dolgot Hábor emlegeté,
Bendegúsz, az Etel atyát sem feledé;
S állván sírja felett a három vezérnek
Szózatot ajkáról leng az ősi ének:

Hábor éneke.

Mért vijjog a saskeselyű,
Mért szállong a turul s ölyű.
Stb.

Igy énekle Hábor, estvéli homályban,
Nem érték egészen, de érzék mindnyájan:
Szívüket elnyomta tompán sajgó érzet,
Mire nincs egyéb szó: enyészet, enyészet.

Az 1863. alaprajz szerint a Csaba trilogia második részében, Ildikóban, ennek IV. énekében foglalt volna helyet Keveháza, míg az utolsó 1881. tervvázlat szerint a második rész vége felé »követ-

keznék Csaba nevelésének hős idyllje, oldalpillantásokkal Etele világháborúira, különösbbe a catalóni éjre, hol Etele fátyumát érzi s hová *Keveháza* epizód is tervezve volt.»

Keveházára Aranynak főforrásul ismét Kézai elbeszélése szolgál. Talán ezúttal is épen Podhradczky kiadását használta, mely Budán 1833-ban került ki sajtó alól.

II. 3. §. *Macrinus és Veronai Ditrik hadi készüléteiről.*

Cumque eo tempore Pannoniam, Pamphyliam, Phrygiam, Macedoniam, Dalmatiamque tertrarcha Macrinus, natione Longobardus, urbe Sabaria oriundus, gubernaret, armis bellicis informatus, audito, quod Huni super Tizam resedissent et de die in diem lacerarent regnum eius, cum alumnis regni sui ipsos aggredi reformidans ad Romanos suos nuntios destinavit contra Hunos petiturus gentem et auxilium commodari. Ex parte etenim Romanorum in praedictis patriis imperabat. Tunc Romani Ditricum Veronensem Alamannum natione illo in tempore super se regem praefecerant voluntarie, quem petentes, ut Macrino subsidium importaret. Ditrico ergo animo gratanti annuente egressus cum exercitu Italico, Germanico ac ceteris mixtis gentibus occidentis, pervenit in Zazholm, ubi ipsi Longobardi convenerant ad Potentianam civitatem, pertractans cum Macrino: utrum Hunos in eorum descensu Danubium transeundo, vel in alio loco congruenti invadere oporteret.

S minthogy azon időben Pannóniát, Pamfiliát, Frigiát, Macedóniát és Dalmatiát a *longobárd* nemzetből *Szabaria*¹ városából származott *Macrinus* hadfolytatásban tanult tetrárkha² kormányozta, hallván, hogy a hunok a Tisza mellé telepedtek s országát napról napra szagattják, országa népével rájuk támadni félván, követeket küldve a rómaiához, hogy a hunok ellen hadi népet és segítséget kérjen, mert a rómaiak részéről parancsol vala az említett országokban. A rómaiak aztán *Veronai Ditriket*,³ *alemam* nemzetet, emelék önkényt akkor magok fölé királylyá, kit meg is kértek, hogy vigyen Macrinusnak segítséget. Ditrik tehát szíves jó lélekkel rá állván, olasz és német sereggel s más nyugoti vegyes nemzetekkel megindulván *Százhalomhoz* jutta, hol a longobárdok *Potenciana*⁴ város alá összegyülekeztek vala s tanácsot tartá Macrinussal, vajon a húnokat a Dunán átkelve tanyájokon vagy más alkalmas helyen kellene-e megtámadniok.

4. §. *A tárnokvölgyi és zeiselmauri útközetekről.*

In istis itaque tractatibus Ditrico Macrinoque residentibus noctis silentio super utres Huni Danubium in

Mig hát Ditrik és Macrinus ebben a tanakodásban vesztegettek, a hunok csendes éjtszaka a Dunán

¹ Szombathely.

² Helytartó, kormányzó.

³ Theoderik, a keleti gótok királya, a német hősmonda Dietrich von Bernje.

⁴ Mindkét város Érd közelében, a mai Batta táján.

Sicambria transierunt; exercitum Macrini et Ditrici, quem capere Potentia non potuit, in tentoriis, campis commorantem crudeliter trucidarunt. Pro qua enim invasione Ditricus acerbatus in campum Tarnucvelg exivit cum Hunis committens praelium cum suorum et Macrini maximo interitu ac periculo; fertur tamen Hunos in hoc loco potenter devicisse. Hunorum autem residuum in sua est reversum, arrepta fuga, tabernacula. In eo enim praelio ex Hunis virorum C. millia et XXV. millia corruerunt Cuve etiam capitaneo ibidem intercepto. De militia vero Ditrici et Macrini exceptis illis, qui in suis tentoriis ante urbem memoratam fuerant trucidati CC. millia et X. millia perierunt. Videns ergo Ditricus tantam caedem suorum accidisse, die altera post congressum praelii perrexit versus Tulnam civitatem, cum Macrino. Tunc Huni intellecto, quod Macrinus et Ditricus de loco certaminis removissent sua castra, reversi ad locum certaminis, sociorum cadavera, quae poterant invenire, Cuvenque capitaneum prope stratam, ubi statua est erecta lapidea, more Scythico solemniter terrae commendarunt, partesque illius territorii *Cuveazoa* post hoc vocaverunt. Cognita itaque armorum et animi occidentis nationis qualitate et quantitate, Huni animum resumendo, exercitu adversus Ditricum et Macrinum, versus Tulnam, pugnatūri, perrexerunt. Quorum adventum Ditricus, ut cognovit in *Cezunmaur* eis convenit, et a mane

*Sicambiánál*¹ tömlőkön átkelének és Macrinus és Ditrik seregét, mely Pontenciánába nem fért s kint a mezőn sátrakban tanyázott, kegyetlenül öldöklék. Mely támadáson Ditrik elkeseredvén, a maga és Macrinus embereinek igen nagy romlásával és veszedelmével ütközetet állván a hunokkal, a Tárnok-völgy² mezejére kivonúla; e helyt azonban, úgy mondják, hogy a hunokat hatalmasan meggyőzte. A hunok maradványa pedig megfutamodva sátraiba vonult vissza. Mert ebben az ütközetben a hunok közül százhuszonötezer ember veszett el, Köve kapitány is ugyanott elesvén, Ditrik és Macrinus katonaságából pedig azokon kívül, kiket az említett város alatt sátraikban öldökölték volt le, kétszáz-tízezeren veszték el. Látván tehát Ditrik, hogy embereiben ily nagy öldöklés esett, más nap hogy az ütközetet vívta, Macrinussal *Tulna*³ város felé vonúla. A hunok aztán észrevén, hogy Macrinus és Ditrik a viadal helyéről táborukat visszavonták, a viadal helyére visszatérve, bajtársaik tetemeit, melyeket megtalálhattak, és Köve kapitányt az országút mellett, hol a kőbálvány van felállítva,⁴ scytha módon ünnepélyesen eltemették s azon táj környékét ezért *Köveházának*⁵ nevezték. Megismervén tehát a hunok, mennyi és milyen a nyugoti nemzet fegyvere és lelke, neki bátorodva seregökkel Tulna felé indulának, hogy Ditrikkel és Macrinussal megvívjanak. Kiknek jövetelét a mint Ditrik megértette, velök

¹ Óbuda.

² Fehérmegyében Érdtől északnyugotra.

³ Bécsen felül a Duna mellett.

⁴ E kőbálvány Kézai sőt Turóczy korában is fennállott.

⁵ Ma Kajászó-Szent-Péter.

usque nonam praelium est commissus tam vehemens ac hostile, ut *Bela*, *Reva* et *Caducha*, Hunorum illustres capitanei, cum aliis quadraginta millibus in ipso certamine interirent. Quorum etiam cadavera ab inde removens, apud statuam memoratam cum ceteris sociis subterrarunt. Occubuit quoque Macrinus ex Romano exercitu ipso die, et quam plures principes Germanorum, Ditrico per iaculum in fronte lethaliter vulnerato et quasi toto exercitu occidentis interempto et fugato.

*Cézönmaurnál*¹ szembe szálla s reggeltől déleltig oly hevesen és dühösen folyt az ütközet, hogy *Béla*, *Réva* és *Kadocsa* dicső hún kapitányok azon viadalban negyvenezred magokkal elestek. Kiknek testeit is onnan visszaviven az említett bálványkőhöz, többi bajtársaik mellé temették. Elesett azon nap Macrinus is a római seregből s minél több német fejedelem, Ditrik homlokán nyíllal halálosan megsebesítettén és csaknem az egész nyugoti sereg fogságba jutván és megszaszaltatván.

Forrásának meseanyagát ezúttal is híven követte Arany. Nála is ama három pont körül fordul meg az esemény, mint a krónikában: a rómaiak és hunok hadi készülétei, továbbá a tárnokvölgyi és a czezmóri ütközetek. De Arany szerkesztő művésze épen abban nyilatkozik, miként tudta ez eseményeket szerves kapcsolatba hozni, az elbeszélésnek egységes jellemet adni.

Mindjárt a költemény eleje érezteti az esemény világraszóló voltát, két hatalmas népfaj összeütközését az uralom birtokáért: napnyugatot és keletét. A széles Duna, ez óriás folyam mintha épen méltó színhelye volna a rettenetes küzdelemnek: a halottak százezrivel fognak itt veszni, a vijjogva röpködő ragadozók mint sötét jósok ellepik a teret és a Duna vize kidagad partjai közül a vértől. A nagy város, Potentiana nem képes befogadni a hunok számtalan népét. Annyi a vitéz, mint a porszem az úton, a fűszál a mezőn, a hűvös éjet hővé teszi a százezrek lehellete. Híd, hajó át sem bírná őket a tulsó félre szállítani, lépteik alatt meghajlik a part is. A hun fejedelem fensége kell hozzá, hogy ennyi népnek parancsoljon. Mintha komor fellegek ereszkednének a vízre, mikor átkel rajta tömlőkön az óriási had. A bekövetkezendő események is elő vannak már itt készítve; a római vezérek, Macrinus és Detre könnyelműsége, mulatozása, a mindenféle népből szedett sereg zagyvasága, másfelől a hunok roppant hada, melyet Kevének kemény szava tart rendben: mindez alig hagy kétséget a jövő felől.

Az események nagyszerűségének ez éreztetését a költemény egész folyamán fenntartja Arany. Mindvégig a fenséges hangulata uralkodik rajta, de bizonyos naiv fenségé, mely ily módon teljesen megközelíti a hősi eposzok előadását. A hatalmas Potenciána egy pillanat alatt le van rontva, kő nem marad kövön, a kegyetlenség

¹ Zeiselmauer Alsó-Austriában Sanct-Pölten mellett.

a csecsszopó gyermeket is elragadja anyja öléről. A harcz zavara vihar sivitásához hasonlít. Kevét szertelen nyílzápor borítja el, Detre mint a tenger hullámaait a sziklagát, úgy nyomja vissza a futó hadat. S bár a holtnak száma nincs, hiányukat e néparadatban senki sem veszi észre, új had tolong helyükbe, mint a hogy hullám hullámra kél. A nyilaktól elborul a nap és bealkonyodik Tárnokvölgye: oly adat, mely Herodotos óta meg-megújul az epikában. Az egyes hősök mint óriások emelkednek ki e terjedelmes talapról. A kemény, erős Keve, a hős Detre százsz, a két kézre vívó Kadosa, kivel nem bírna száz, Béla hős, kit csak egy egész tömeg képes egymagát megdönteni, mint valami tornyot. A harcz után százhúzezer hun és kétannyi római födi a csatateret (a krónika szerint 125,000 hun és 210,000 római), a fű évekre ki van taposva: de a nemzetek életéből is ime egy emberöltő eltűnt!

Arany rendkívüli ügyességgel és tapintattal illeszti bele az események folyamába a hun mythologia gyér nyomait és ez által nemcsak kulturtörténeti képet nyújt, de az egész felett azt az isteni hatalmat teszi uralkodóvá, a mely nélkül naiv világfelfogás el sem képzelhető. Mindjárt a bevezető sorokban mennyire a hangulat közepébe ragad bennünket a turul emlegetése! Ennek vidám repdesése, vagy csüggetegsége mindvégig döntő az események folyására, hiszen ő Hadurnak madara. Arany csupán Hadurat szerepelteti mint istent, Buda Halálában még Ármányt veszi mellé, a magyar epikai hagyomány e két fő alakját. Mellettük még a vészbanyak fordulnak elő, ez Arany János alkotta gonosz légi szellemek, a kiket a népmondából vehetett, hol mint rút vénasszonyok szerepelnek, orruk földig ér, borzas ősz hajuk feláll, mint a serte és nagy, zöld fogaikat vicsorgatják, Aranynál: vadul csikorognak. A levegőben pemetén, szénvonón szállnak. Az ember végzetére ártólag folynak be, de az istenség közbejöttére azonnal megsemmisül hatalmuk. (V. ö. Ipolyi, Magyar mythologia 66—68. l.).

De miért áll a hun zászlókon lecsüggve a turul madár, miért csikorognak a vészbanyak és miért nem jó Hadur megsegíteni az ő népét? Ama viszonyosságnál fogva, mely kezdetleges nép és istene közt fennáll, kétségen kívül, mert valami sértés miatt haragszik. Ezt a sértést Keve követte el Haduron, mikor csak saját eszében, erejében bízva, isten segítségét nem is kérve kelt át a Dunán és indította meg a hadat. A harcz bekövetkező zavara: a szertelen emberi elbizottság büntetése. A hadi csel kitűnő volt, híd és hajók nélkül is meg tudták lepni a gondtalanul tivornyázó ellenséget, emberfeletti erővel is küzdöttek: mégsem győztek. Sőt maga a vezér, a ki kieszelte az éjjeli támadást, épen ennek esik áldozatául, a sötétben saját emberei lenyilazzák. A csata nem veszett ugyan el, a rómaiak sem győztek, a vereség szégyenétől megkímélte Hadur a hun népet, de elvesztették vezéreiket: Kevén kívül Bélát és Kadosát is, míg az ellenség megfogyva ugyan, de épségben vonult tova.

A hun nép megérti az események tanulságát és ha már a csata előtt nem áldozott, a csata után akarja leróni, a mivel istennek és elesett bajtársainak tartozik. Aranyt e hun temetés leírásában Luczenbacher Jánosnak felolvasása segítette, melyet 1847-ben az Erd és Bata (Százhalom) körül végzett ásatásairól tartott az akadémiában, s melyet az Akadémiai Értesítő 1847. évfolyama (216. és 282. l.) ismertetett, a helyrajz, a sírhalmok és az azokban talált tárgyak illusztrációival együtt. *A pogány magyar sírokról* című eme felolvasás költeményünkre vonatkozó helyei a következők:

»A mint az érdi mély útból kiértünk, előttünk állottak a Tárnokvölgy rétjei, melyeken római út vonul keresztül. Ez azon közút (strata communis), mely mellett a kunok (értsd: hunok) bajtársaik holttesteit temették el scytha szokás szerint. Felmentünk az úthoz legközelebb eső egészen ép halomra s hosszú láncza terült el előttünk a csodálatra ragadó kun halmoknak. A kunok e nagy temető téren kőoszlopot is emeltek örök emlékül; ez elenyészett vagy a föld borítá el. A kunok magát e temető helyet és környékét nevezték el Keázó, helyesebben Keveháza néven.

Május 26-án lékeltettük meg az első 30. számmal jelett s 1 ölnyi s 2 lábniai magasságú halmot, melynek tetején a hányt föld rétegei közt három egymás alá helyezett kő tűnt elő, ezeket jelköveknek neveztük el, alattok földszint $4\frac{1}{2}$ lábniai hosszú és 3 lábniai széles lapos kő volt keletről nyugatra élére állítva, melynek mindkét oldala mellett égésfekvetek valának, ezekben megégetett tetemek, széndarabok. A hamu, réztöredékek és egyágú vasnyílcsúcs, cserepek pedig az egész halomban elszórva fordultak elő.

Alig fogtunk a 40. számú szinte 1 ölnyi s 2 lábniai magasságú halom ásatásához, legott megjelent az egymás alá helyezett három jelkő, ezek alatt nem földszint, hanem emeltebben kitapasztott sárga agyagréteg, fölötte pedig égésfekvetek tűntek elő, melyekben megégetett tetemek, szén, hamu, vasnyílcsúcs, karika és más töredékek rézből és vasból, de cserepek mindenütt elszórva jöttek elő.

A 29. szintoly magasságú halomban a három jelkő alatti irányban megmeszelt kettős sárga agyagrétegre akadunk, az e fölötti égésfekvetek közepe nagy lapos kővel volt leborítva; itt megégetett tetemek, kevés szén, igen sok hamu és cseréptöredékek elszórva mindenütt fordultak elő, oldalvást elporhadt famaradványokat is találtunk; egyébiránt nagyon el volt égetve minden.

A 73-dik két ölnyi magasságú halom Gajárszki János batai gazda szőlejében fekszik. E halom tetejéről már azelőtt sok föld hordatott el és ezzel az első jelkő is eltűnt, a megmaradt két jelkő körül két kisebb és alább egy nagy kövekkel kirakott égésfeketre akadunk. Földszint a halom közepén nagy gödör volt, nem ásva, hanem hordott földből körülöltve s kövekkel kirakva,

ezek és a földhányadék között égésfeketek, a hányt föld között pedig famaradványok jöttek elő. A nagy számú kövek között mindennütt megégetett tetemek, tömérdek hamu, szén, és cserép fordult elő, hamuval szekeret lehetett volna tele lapátolni, válogatott széndarabokkal az ottani kovács több kosarat rakott meg és sok széndarab elolvadt rézzel volt beborítva; miből az következik, hogy e halomban legalább is ötven, hatvan halott volt elégetve, a mi kétségkívül rendkívüli esetre mutat. A hamu és szén között réz, vas, egy darab üveg és csontszerek töredékei fordultak elő. A tömérdek elszórt cserépdarabokból egyedül két csészét és két edényt birtunk összeállítani, annyira el volt rombolva minden.»

Arany híven és szépen használta fel Luczenbacher kutatásainak eredményét. Meg van nála a tölcseres domb, a máglya, melyen a holtat fegyvereivel együtt elégetik, a hármas jelkő, a kőbálvány, melyet Keve sírja fölé helyeztek s melyet Kézai és Thuróczy még látnak. Ügyesen toldta meg ezt azzal, hogy a holtat bajtársai pajzson viszik a halomhoz, valamint hogy a temetés alkalmával gyászdalok énekelnek, utána pedig halotti tort ülnek.

A csata leírásában Arany egyik szokott eljárását tapasztalhatjuk: hogy két összetartozó cselekményt egybe von össze. A krónika szerint Béla, Réva és Kadocsa a czezimóri csatában esnek el s a hunok úgy szállítják vissza tetemeiket Keveházához, hogy őket bajtársaik mellé temessék. Aranynál ők is Tárnokvölgyben vesznek s ezért Keve éjjeli harczát Arany megtoldja a rákövetkező nappali harczczal, midőn Béla és Kadosa viszik a vezérseget és hősieles küzdelem után elesnek. Révát egészen mellőzi Arany. Így ez a huszonnégyszázharci harcz, megtoldva a temetéssel, egyszersmind szerkezetileg is szilárd központja lesz a költeménynek s a czezimóri harczot már rövidebbre foghatja Arany, a mivel azt éri el, hogy nem esik ismétlésbe és az érdeklődés megosztásával nem zavarja meg a költemény egységét.

Hádur kibékül népével és megsegíti további útján. Hiszen a hunok még ki sem pihenték magukat, csak hogy minél előbb eleget tehessenek vallásos szertartásaiknak! Új harci tűz, új lelkesedés szállja meg őket. Vezérük most Hadur kedveltjének, Torda főpapnak fia: a hős Bendegúz. Zászlóikat a hazai szellő vígan lebegteti, a turul kiterjesztett szárnyakkal repdes. A csata nagyszerűségét és népekre kiható fontosságát ugyanolyan hangon adja tudunkra Arany, mint előbb. A déli nap megfogyatkozik fényében, hogy a szörnyű csatát ne lássa; a harcz rémes homályban dúl, mely minden küzdő arcát, szokatlan világításban, még haragosabbnak mutatja. A hegyről vérzuhatag hömpölygeti alá a holtakat. A hun vezér tisztító nyíllal szélvész gyanánt járják a rómaiak sorait. Ő egymaga bánik el az ellen két fővezérével. De a rómaiak is vitézül harcolnak. Detre, homlokában Bendegúz nyílával, mint egy bika forog, ha a komondorok tépik és osztja csapásait jobbra-

balra. Ez a hasonlat egészen homérosi mintára készült. A halál képe pedig, hogy az emberi test éhes ölyvek eledeléül szolgál az Ilias elejéről való:

Sok daliák lelkét zavará le időnek előtte
Hadeshez, magokat madaraknak ebédül
Vetve Zeus végzelme szerint.

Előfordul egyébként a bibliában (Királyok könyve III., 24. Mózes I. 40, 18) és Buda Halálában is ismétlődik (III.).

Arany a szerkezet egysége s a cselekvény haladásának érdekében rövidre fogja az egész küzdelem leírását s inkább az elbeszélés hangjával érezteti jelentőségét. Jóformán csak a vezérek harczát emeli ki a tömegek küzdelméből. De ebben — s ez már a tárnokvölgyi ütközet leírásánál is feltűnik — az a történeti tudat is vezette, hogy a kezdetleges népek hadakozása, még ha óriási tömegek álltak is egymással szemben, mindig inkább csak egyesek küzdelme volt: vitézi párbajok, mérkőzések, semmint rendszeres támadás és védelem. Bendegúz és Detre kibéküléséről nem szól a krónika, de ugyanonnan tudjuk, hogy Ditrik, midőn Etele Szevényben »ünnepélyes udvart tartata, azon megjelenvén Etelenek és a hunoknak teljesen meghódola és rávevé a királyt, hogy a nyugoti tartományokat támadja meg« (Kézai III. 1.). Tanácsát Etele el is fogadja és Nyugot ellen indul. Ezt a később bekövetkező meghódolást előlegezte itt Arany s ennek drámai megjelenítésével nemcsak a hadjáratnak adott csattanós véget, hanem magát a költeményt is a jövő sejtetésével érdekesen fejezte be.

A két költeményt mint kulturtörténeti képet egybevetve feltűnik a nagy különbség a hun nép szervezete közt a Csodaszarvasban és imitt a Keveházában. Ott a két nép még szervezetlen, ország, nemzet még alig van, inkább csak nemzetségfők, a kik alattvalókat tartanak. Az élet még nomád: a nép mindent fegyverével szerez, élelmét a vadászaton, zsákmányát a harczban. A feleséget rabolják. Istenük még nincs, csak szellemekben hisznek, még pedig az ember iránt barátságos és ellenséges szellemekben, a mint hogy tényleg a félelem a vallás alapja. A költő Hunort és Magyarat anyjukról nevezi: hős fiai szép Enéhnek; úgy látszik Ménrót még többnejűségben élt. A leányrablás új társadalmi korszakot jelent a két nép életében: az egynejjűségét, a családi élet kezdetét. A krónika pásztor-társadalom képét festi Hunor és Magyar népében; Arany, az ősidőkhöz hívebben, régibb társadalom képét adja: a vadászó, harczos népét.

Keveházában a hun már mint nagy nemzet jelenik meg a történet színpadán. Van szervezetük; erős hadi szervezet, melyet vezéreik kormányoznak; van nemzeti céljuk: a hódítás, honalapítás. Vallásuk is fejlettebb. Már eljutottak az istenfogalomig: van jó és rossz istenük, Hadur és Ármány. Hadur segíti őket, de ha

nem teljesítik iránta való kötelességüket, visszavonul s átengedi a teret Ármánynak: a legszigorúbb viszonzóság elve uralkodik. Az istenek mellett szellemekben, tündérekben is hisznek. Az áldozatokat külön társadalmi osztály: a táltosok rendje végzi. Hiszik a túlvilági életet: az elhunyt mellé teszik életében használt eszközeit. Az isten nemcsak arra ügyel, hogy őiránta való kötelességüket teljesítsék, de az egymás iránt tartozót is: azért küld dög-halált, ha az elesettek temetetlenül maradnának.¹

Ime mennyi finom vonás, mely mind arról tanuskodik, mily komolyan vette Arany történeti költő szerepét, mily lelkiismeretes tanulmányokat és elmélkedést végzett s mily tapintattal olvasztott össze költészetet és tudományt. Történeti irodalmunk gazdagodása ellenére is újabb költészetünk még csak meg sem közelíti e részben az ő történeti érzékét és tudását.

ZLINSZKY ALADÁR.

¹ V. ö. Négyesy, Magyar Olvasókönyv I. 71—73. 1.)

Röpe a családcsarnokról. Forrása Kései krónikája. A. híven követte a krónika mintát, s a műben csak kisebb változtatásokat tett.

Kövektése. Forrása szintén Kései, talán éppen a Bodhracshy féle. 1833-as kiadás. A. forrását itt is híven követte. A kevektési kun temetés leírásában Luczentacher János akadémiai felolvasára jegyeztette, melyet az Erd és Bata (Leisachalon) körül végzett áratásairól tartott 1847-ben —

GALÁNTAI GRÓF FEKETE JÁNOS.

Harmadik közlemény.

IV.

1796-tól 1803-ig lefolyó évek Fekete magyar költői munkásságának tulajdonképeni időszaka. A kilenczvenes országgyűlés sikerei őt teljesen magyarrá tették és magyar akart maradni tetteiben s írásában is. Nagy hévvel keresi és állandósítja az irodalmi barátságot, a melyben megértést és buzdítást talált. A költészetben, mint maga írja fiának,¹ »Chaulieunak nevét érdemleni kívánnám, mert ámbátor Voltér Apostol a' Gustus templomában, őtet tsak a' Gunyoló Poeták Elsőjének nevezi, én ezen polczczal is megelégedném Hazám Parnassusán. De akár mely légyen halálom után a' hely, melyben maradékink fognak helyheztetni, mig élek kívánom fáradozásim által Anya nyelvünk pallérozását tehetségem szerént eszközölni, ezt egy Hazafiui kötelességnek tartván.«

Ezentúl franczia verseket nagy ritkán farag és ezt is csak akkor, midőn a magyarul nem tudókhöz, az udvarhoz szól, vagy Napoleont dicsőíti. Más nyelvet, mint pl. a latint, már most, bár azon maga is megszólalt, még a tudományban is kerülendőnek vél: »Valoban ketskelábu pajtásom fel borzadott, hallván töled, hogy még a' magyar borrol is, ugymint attilárol, deákul irnak kortsosult Hazámfiái. Meg vagyok győzve, hogy tudós kézbe nyelvünk mindenre alkalmas, és hogy nekünk a' deákkal ugy kellene bánunk, mint hajdan a' Romai böltsek a' Göröggel bántanak:

De tán Totok voltak illyeknek költői

Kik nyelvünk nem tudván, annak meg vetői.

Haragbolis pedig tőlök ki telhetett,

Mer még Totjainktól el nem felejtetett

Fejér lóért történt földjök el adása,

'S Scytháktól hegyeknek lett nyájok tolása.

Most is ellensége népe Sventibolknak,

Hurkáiba kását mert szalonna helyt rak.

¹ *Magy. Munk.* II. 145.

² *Magy. Munk.* II. 109.

Fülemüle nyelvét a' bagoly utálja,
'S szint azért bögése füleink rongálja.²

Hogy nyelvünk hajlékonyságát bebizonyítsa és »pallérozza,« fog a »Magyarok Történeti« munkájába is.

Fekete tehát megundorodván a politikai élettől, a »piszkos országgyűléstől,« hol Hazánk szemetje firtatja magát,¹ »hol megpergelte száját« »nyelvére lakatot vetett«² s a munkás magánéletbe vonult vissza, hogy óriás méretű költségei által alapjában megrázott vagyoni viszonyain és a kor vagy a zajos múlt által megrongált egészségén segítsen. Ámde, bármint törekedett is, sem az egyiken nem lendítettek a pörök, a »compromissumok,« »az örökös transactiók,« mert »igazsága mellett Themist megtsávézták,«³ sem a másikon orvosainak önzetlen buzgótsága. A viharos múltból, a rajongásteli ifjúságból, a fényes udvari életből, a katonai pazar költsékezésből eredő vagyonszerző és vagyonmegőrző tapasztalatlanság, hozzá még a pénz becsének nem ismerése, nem engedte meg, hogy vagyoni ügyeit véglegesen rendezhesse. Gazdasági ügyekben járatlan feje, mely »a földművelő népet jobbítani iparkodott,«⁴ mely búsán el volt foglalva faszerezéssel, plántálással, kamatos kamattal fizette meg a lótenyésztésben és földművelésben bizonytalan tapogatódzásokat. A »szegény legényt«⁵ még katonai adósságai is nyűgözték és a törlesztésükre szükséges pénzt részint birtoka jövedelmeiből, részint újabb, polgári adósságokkal fődözte. melyeket még egyéb rengeteg kiadásai és a fényűző, költséges életmódhoz szükséges költségek tetézték, úgy hogy halálakor összes birtokai a sokszor hatvan százalékos kölcsönöktől tulságosan meg voltak terhelve és fia a somogyi, zalai, csanádi és pestmegyei birtokok eladásával törlesztvén azokat, csakis az aradmegyei földek urává lőn. Élénken bizonyítják ezt a pestmegyei főthi, a mai Károlyi dominium és a kovácsházi birtoknak Csekonics József ezredes kezére jutása.⁶ Érezte maga is elszegényedését, de mind

¹ 1796.

² *Magy. Munk.* II. 33. 34.

³ U. o. II. 65. 108.

⁴ U. o. II. 99. 73.

⁵ *Fekete levele Arankához* 1801. Nemz. Muzeum kéziratára.

⁶ *Csekonics gr. Csitői Levéltára.* Litt L. 5. 6. 14. Vitalitia 804. és *Orsz.* It. Fasc. 1836. No. 28. — *Csekonics József gr.* a következő kötelezettséget vette át (összesen 507,536 frt 15 kr.): 1. Mátyási József évi 300 frt nyugdíj. — 2. Fekete neje évi 1500 frt járadék. — 3. Bogyai Ignác nagyprépost 1000 frt a csabrendeki birtokra betáblázva. — 4. Madách Sándor 19,000 frt. — 5. Váralljai Teréz 5000 frt. — 6. Beleznay generalis özvegye 20,000 frt. — 7. Prónay báróné 11,000 frt. — 8. Radvánszky b. kapitány 6000 frt. — 9. Wenckheim generalis özvegye 2000 frt. — 10. Makk bécsi hitelező 30,000 frt. — 11. A kovácsházi bérlők kaucziója 80,000 frt. — 12. Jankovics Iván udvari tanácsos 35,000 frt és 21,500 frt 6% kamattal. — 13. B. Orczy László 20,000 frt. — 14. Forrai báróné 7500 frt. — 15. Bauer bécsi asszony 1000 frt. — 16. Bécsi embereknek 963 frt 58 kr. — 17. Stahrenberg grófnőnek 30,000 frt és 2000 frt 8%, 2000 frt 6%-val. — 18. Sponsaile asszonynak 30,000 frt. — 19.

büszkeség, mind kegyvesztettsége miatt nem fordult a »császár-hoz« kölcsönért, a ki ugyanebben az időben herczeg Eszterháznak 900,000 és Orczy Lászlónak 300,000 frtot öt per centum adott.¹ Majdnem egy millióra rugó adósságait csakis birtokai árán fizethette meg.

Az anyagi gondok nem biztosítottak János grófnak gondtalan öreg kort és szenvedélyei: a nők, a kártya, főleg a faraó és a lovak² még akkor is óriás pénzüsszeget nyeltek el. Örökös pöreit fiskálisaira bízta s ő maga pazar kedvteléseinek, gazdasági kísérleteinek, az irodalomnak és egészsége ápolásának él, úgy hogy nemcsak az adósságok »magpénzét«, hanem az »interest«³ sem tudja kifizetni. Ekkor már külföldi utazgatásait is abban hagyta és jobbára Pesten, Főthön és Füreden töltötte idejét, csak rövid időre tekintett be Pozsonyba és Bécsbe, az irodalmi férfakkal gyakorta érintkezvén és rheumás bajait professzor Stähly György⁴

Bezerédy Ignázt udv. tanácsosnak 2,000 frt 5%. — 20. Szelesteynének 9000 frt. — 21. Nagy Jenő 24,000 frt. — 22. Feleségének 2000 frt. — 23. Br. Orczy J. kamarás 1500 frt. — 24. Eisehringnek 2000 frt. — 25. Illyésháznak 16,000 frt. — 26. Laczkovicsnak 5000 frt. — 27. Neumayernek 1534 frt 50 kr. 28. Matsiknak 2300 frt. — 29. Groszingernek 7000 frt. — 30. Vásárhelyinek 6000 frt. 31. Althan gr. 11,000 frt. — 32. Szmertsányi kapitánynak 2600 frt. — 33. Kövér kapitánynak 1000 frt. — 34. Inkeynek 16,000 frt. — 35. Antonovicsnak 1000 frt. — 36. Pozsonyi adósság 15,000 frt. — 37. Offenheimernek 8500 frt. — 38. Karlevicsnak 6000 frt. — 39. Jámborfinak 11,000 frt. — 40. Stankovicsnak 13,000 frt. — 41. Hirschnek 4000 frt. — 42. Rehmannak 3950 frt. — 43. Götznek 11,000 frt. — 44. Michelstadternek 2300 frt. — 45. Biedermannak 10,000 frt. — 46. Kemnitznek 10,000 frt. — 47. Mandelnek 4500 frt. — 48. Auerbachernek 3100 frt. — 49. Ghegnernek 3500 frt. — 50. Kovácsházán fekvő adósság 20 000 frt. — 51. Blemiusnak 3717 frt. — 52. Debirnernek 9584 frt. — 53. Blahoszvknak (Pozsony) 4000 frt. — 54. Matsakker (Bécs) 1000 frt. — 55. Mátyássy hátrálékja 900 frt. — Vitalitiumot hagyott: 1. Feleségének 8500 frt. — 2. Fia nejének 1500 frt. — 3. Stahremberg gnőnek 909 frt. — 4. Althan gnak 1300 frt. — 5. Ghegner Józsefnek 600 frt. — 6. Csepetaknak 200 frt. — 7. Koproni öreg kocsisnak 1200 frt. — 8. Leibitz huszárjának 230 frt. — 9. Schaffrath bárónak 150 frt. — 10. Glasernek fiával 9000 frt. — 11. Szakács a feleségének 150 frt. — 12. Holzl özvegyének 150 frt. — (Barátjainak és családjainak szóló jótékonyág.) — (Orsz. II.) Fekete Ferencz a birtokot eladta (a porcellán edény, a ruhák, lovak, könyvtár és archivum kivételével) 1. 500,000 fton és 1000 frt kulcspénzen (Főth.) — 2. Kovácsházát 32 évre évi 15,000 frtért bérbé adja. — 3. Csekonics József elvállalja a boldogult gróf összes passzívait is.

Ide járulnak még Fekete Ferencz adósságai. 1. Inkey 16,000 frt. — 2. Autonovits 1000 frt. — 3. Bécsi tartozás 6000 frt. — 4. Pozsonyi tartozás 15,000 frt. — 5. Offenheimer 6000 frt. — 6. Karlovits 10,000 frt. — 7. Jámborfi 13,000 frt. — 8. Eder 3000 frt. — 9. Schwandorfer 3000 frt. — 10. Althan gr. 6000 frt. — 11. Stankovics 13,000 frt. — 12. Mások: 6000 frt.

¹ *Magy. Munk.* II. 121.

² *Magy. Kurir* 1803. 38. sz. *Magy. Munk.* II. 155. 157. 158. Említi a híres Hyder Ali lovát, melyet Hompesch gróf Angliából küldött neki, de el kellett adnia.

³ *Csekonics II.* Litt L. No. 14. *Obligatio* »én mindaz magpénzt (tőke), mint az interest okvetlenül leteszem« Fekete Bogyaihoz.

⁴ *Magy. Munk.* II. 8. Professzor Stähli urnak kedves barátomnak. (A honorarium küldésekor.)

Nem mától kezdelek feletted bészólni,
Sőt midőn halálhoz fog testem készülni

és a költszeiben is járatos Szombati József¹ tudós doktorokkal gyógyíttatván. Egyébként csak néha vett részt egy-egy nyilvános, politikai jellegű mulatságon vagy ténykedésben és vele is szorosabban fűzi magához azt a baráti kört, mely irodalmi munkásságát, katonai és politikai múltját megbecsüli. Irodalmi barátjaival a nyelv pallérozásán, az irodalmi érzék és a »szép guszthus« megszilárdulásán fáradozik. Az utóbbiban hivatott mesternek vallotta magát, a melyben senki véleményének magát alá nem vetette. Ő, a ki mint költő korán kezdte meg működését, sem befolyásos egyéniségénél, sem vagyonánál és nevénél fogva nem tudott s nem is akart az akkori általános irodalmi világban hatni és így a még nem szervezett irodalmi élet vezérférfiaihoz sem csatlakozott. Magyar munkáinak nagy részéről alig tudtak s csakis francia vagy német műveit emlegetik. Ez az ismeretlensége okozta, hogy sem Kazinczy, (a ki különben is »káromkodva olvasta Gvadányi verseit«, kinek Ludas Matyi nem tetszett, ki Bacsányit üldözi, Dugonicsot megveti), sem Bessenyei, sem Révai, sem másféle áramlat, vagy irány nem hódította meg. Ámde művei is oly szelleműek voltak, melyek a censura hivatalos pontjait tudatosan sértik s így inkább a jövőnek, az asztalfiának és barátjainak írvák. Kötleményeit vagy külön, vagy akkori szokás szerint levelek szövegébe szúrva küldözgeti Gvadányinak, Orczy Jóskának, Teleky Lászlónak, Horváth Ádámnak, Aranka Györgynek és fiának, kit feleségétől való elválása után magyar íróvá iparkodott tenni, fordításai pedig szakszerű magyarázatokkal kísérve, nagyobb könyvtárakban szerteszórva találhatók. Szerencséje volt, hogy Mátyássy Józsefben, kit már 1796-ban fogadott házába íródeáknak, hű és odaadó barátot nyert, kivel terveit közölte, kinek költeményeit fölolvasta, kinek magyar nyelvérzékére sokat adott s a ki magyarság és verselés szempontjából javíttatott rajtuk.² Mindazáltal sikerült neki mind egyénisége, mind barátsága révén egy előkelő és bizalmas irodalmi baráti kört teremteni, mely önálló és eredeti eszméit, verselését elfogadta és követte. Kis költői iskolát alkotott maga körül, melyet levelezéssel tartott fenn, költői tanácsokkal és néha pénzbeli segélylyel is buzdított és lelkesített. Irodalmi agitátori szerepre hivatott egyéniséggé

Kedves Szombatinkkal *Secundum regulam*

Ti küldjeteek engem *ad novam fabulam.*

És *Arankához* 1800. nov. 25.

¹ Magy. Munk. II. 82. Doktor Szombati József urnak:

Híve vagy, Barátom! a magyar strophának,

Öregebb Gyöngyösi verselő módjának

Betsülvén érdemét Kemény Jánosának,

'S tsak végre bádjattabb szép Cupidojának.

Jártál te is vélném, Helikon hantjára

'S Ifjantan danoltál István kotájára

Mig szemed nem vetnéd Apollo fiára

Fel áldozván magad Eskuláp nyomára, . . .

² *Magy. Munk.* II. 93. 100. 149. 177.

lett, s már 1772. előtt azt az irányt hangoztatta, mely később a nemzeti-népiesben oly óriási föllendülésnek örvendett. Ebben osztozik Orczy Lőrincz »feddő kedves vezéré«-vel,¹ Dugonicscsal, Teleki Józseffel, Rádayakkal, kik a külföldieskedő német és klaszszikus iránytól Gyöngyösihez és a népieshez térnek vissza.

Az úttörők közé tartozik. Mária Terézia nem tudta elnyomni a magyar érzületet s a nemzet elmulásának ideje még nem következett be. Ámde ezt nemcsak a testörök föllépte mentette meg, hanem az íróknak kézről kézre szálló és avatott körökben kedvelt versei, melyek a nyomtatott könyvnel hatásosabban működtek és hívőket szerettek a magyar gondolkodás- és irodalomnak. Természetes, hogy így csakis saját kiterjedt körükben tartották fönn az érdeklődést és a nagy közönségtől részint a censura, részint önkényes elkülönítés választotta el. Majd, ha egykoron a magyar irodalomtörténet a XVIII. századvég levélírói felé fordul és ráér, hogy azokat is földerítse, e téren oly neveket hoz majd forgalomba, melyek eddigelé ismeretlenek és a kornak művelődéstörténeti képét megmászítják, mivel a művelődéstörténet megkívánja, hogy necsak a kimagasló adatokkal bizonyítson, hanem a tömeggel is, mely még a levéltárak, a pinczék és padlások pókhálói közt hever. Ámde ez az irány még nem nyerte meg azt a patinát, a melyért érdemes vele foglalkozni.

Fekete gondoskodott arról, hogy az irodalomból nyomtalanul el ne tűnjön, hogy működésének fonalát a késő kor figyelemmel kísérhesse. A pasquillansok tömege, mely az 1790-es országgyűlésen ellene fordult, szaporodott azoknak számával, a kik tudomást szereztek arról, hogy a »Pucellet« fordítja, hogy leveleiben korát és viszonyait kiméletlenül megbírálja. Ezekkel azonban édes keveset törődött, inkább fektetett súlyt arra, hogy művei el ne kallódjanak s meg volt gőzödvé arról, hogy azok majd csak napfényre kerülhetnek egyszer:

Midőn Pap hatalom világból enyészen,
'S Józan emberiség egyszer erőt véssen,
Néhánya tenéked borostyánt fog fonni,
'S neveddel nevemet a porból kivonni,
Hogy költőddel együtt betsben tartassanak:
Addig bolondoktól hadd piszkoltassanak.²

Életének alkonyán leginkább Fóthon tartózkodott. Fóth községe, Pesthez közel, mindig alkalmat nyújtott neki, hogy be-benézzen Pestre, mikor ismerőseit föl akarta keresni, midőn pörei érdekében fiskálisaival akart tárgyalni, Pestről pedig jó barátai ki-kirándulván hozzá, bármikor a szíves házi gazda, az irodalom barátja fogadta őket. A község maga homokdombok közé épült,

¹ U. o. I. 55. 58. 59. II. 73.

² Az orléáni szüz. Végzés. 332.

egyedüli nevezetessége volt a Fekete-kastély, mely a mai Károlyi-kastélynak egy régiebb szárnyépülete. János szeretett itt nagyon. Tiszántúli és erdélyi barátai, hogyha Pestre jöttek el nem mulasztották, hogy kandalló, jó somlyai s kártyaszó mellett elbeszélgesse-nek az öreg gróffal. Itt

Mint Horáttzal Virgil Tibur vidékében,
 Mi is okoskodjunk barátság kebelében,
 Pompátlan ebéddel tudván elégedni
 Jó borból szükségét nem fogunk szenvedni.
 Lészen vén Somlyai Falernum helyében,
 Mellyt Horázt akarhogy ditsérjen versében,
 Enyimet kostolván, jobbnak nem tartaná
 'S Mecenás torkára méltónak mondaná.
 Driadesek között kies erdőskémben,
 Együtt sétálgatván, nem akadunk kémben;
 'S Gondolatink vátván, látom meg ifjadni
 Meg vénült Muzsánkat, 's remekre fakadni.
 Estve felé kertem sűrű gesztenyéssét
 Serényen meg járván, utolsó főzését
 Terhellett gyomrunknak fogjuk könnyebbíteni,
 'S Egeket bámulván álmunkat készíteni.
 Néha vadászatban töltvén napjainkat,
 Nyul után futtatjuk virgoncza agarainkat,
 Vagy foglyot vizslával hajhászván bokorba
 Haza térvén erőnk újjíttjuk jó borbá.
 Békével hagynak itt busító gondjaink,
 'S távol lesznek tőlünk alatsony nagyaink;
 Mert hív barátságunk őriző kárpítja
 Életünknek módját előttök borítja.¹

Lakását is életmódja szerint rendezi el. Nagyobbítja könyvtárát, a levéltárt rendbe hozza, s hogy idejét hasznosan eltöltse

Főti hajlékába vissza vissza térvén
 'S ottan az idejét tanulásra mérvén,
 Tsak magának élhet tudós tunyaságban,
 'S ha mulatást kíván, leli gazdaságban.

Itt forgatja buzgón francia költőit, fordítja Voltairt, Ariostot és Ovidot, sőt főti »házatskájának frontispiciumjára« faragtatja más magyar felírásokkal együtt:

Las despèrer, et des me plaindre
 De l'amour, des Grands, et du sort,

¹ Magy. Munk. II. 105. Aranka Györgynek.

C'est ici que j'attends la mort,
Sans la désirer ni la craindre.¹

¹ U. o. II. 99. és *Oeuvr. posth.* 57. A *mon Cousin*. J'ai fait trois quatrain d'inscription Hongroise, pour la porte extérieure du vestibule' puissent-ils, ainsi que quelques autres bagatelles, fruits d'un loisir involontaire, mériter votre approbation, alors je ne croirai pas avoir perdu mon tems. — C'est à Fóth, dans cette terre que j'aime de préférence, que :

Loin du fracas tumultueux des Villes
Ou l'on se livre aux bassesses serviles
De l'Etiquette, et n'a pour tout plaisir
Que d'en sortir le plus vive désir.
Loin de ceux, dont l'unique mérite
N'est que leur rouge, sans que rien vous invite
A confirmer un choix souvent bizarre,
Presque toujours, l'effet d'un pur hazard.
Loin du cloaque, ou la débauche impure
D'un front d'airain outrage la nature
Et du plaisir fait un triste besoin,
Dont en tremblant on jouit sans témoin.
Loin de ce cercle, où règne la médisance,
Ou la Catin au titre d'Excellence, etc. etc.

I. 131. A' *Fóti Lakásomról Kesergő Ének.*

Nóta:

*Magas hegyek, szelíd erdők,
Pán Istennek sátora!
Hantos halmok, hives ernyők,
Dianának udvara.*

Faludi.

Homok térség! szép Ligetek!
Sebes Duna partjai!
Kik tölem elenyésztetek
Szegény Hazám falai!

Kis sűrűmnek útiban
Búm elfelejtésére
Sétálgatván árnyékiban
Hallék Fülemilére.

Midőn rátok emlékezem,
Kis kertem virágjai!
Szívem bánatban érzem,
Erdőtském árnyékjai!

'S Diktálván Műzsám verseit
Vidultam új munkára,
'S Furuglyámon énekjeit
Szedegettem nótára.

Ottan töltém gyermekségem
Fitzkándozó játszásba,
'S Láttam jőni Legénységem
Többre gerjett vágyásba.

Mászsor a' nagyobb erdőben
Nyúlra mentem vadászni,
Vagy Vislával a' mezőben
Fogoly nyáját hajhászni.

Engem Jobbágyim szerettek,
'S nem mint urtól dolgokba
Mint hogy velem neveltettek
Tanátst kértek bajokba.

Őszben sebess agaraim
Vélek járván tarlóba,
Utánnok hajtván Lovaim
Nyúlat fogtak futóba.

Lakásom nem vala pompás,
De kezemnek munkája,
Kedvesebb, mint akármely más'
Czifrázott Palotája.

Otthon számos könyvetském
Pipázó hajlékomba
Mulattak; vagy versetském,
Mérven őket ujjomba.

Alcinousnak kertjeit
Aranyas gyümölsébe
Nem irigylem remekeit
Jó baraczkim izébe.

Igy telt időm, magam lévén,
Együgyü mulatásba,
S bár a város közel lévén
Ritka Pestre-járásba.

A baráti kör, melyet ebben a környezetben fogadott, nem egy neves embert foglalt magában, a kivel személyesen és költői levelekben érintkezett. Ötven évi tapasztalat megtanította rá, kit fogadjon olyannak és ki nem veszi zokon pajkos, gúnyos csipkedéseit. E levelekben tükröződik vissza korának irodalmi ellenzéki hangulata, sokszor a közvélemény őszinte szava is. Az eszmekör, melyben mozog, nem nagy és mégis megmutatja azt, hogyan vélekedett a nagyokról, a poetákról, az irodalomról s a költészetéről.

Ide tartozott *Bárotzi Sándor*, a kinek »A' mostani Világ Embersége« című munkáját savós gúnynyal és metsző éllel bonczolgatja, kiegészítésül hozzáfűggesztve az akkori erkölcsöknek némely rikítóbb vonásait.¹

Horváth Ádám, kit baráti szívvel karol magához és verselési szertelenségeitől óvja:

Mindég ujjult kívánsággal
Vágytam csekély Házamra,
Minthogy színes barátsággal
Sokan dültek nyakamra.

'S A' kik vesztemet kívánták,
Akarván hízeltkedni
Tőlem a' szép szót nem szánták,
De nem tudtak rá szedni.

Nagy nem igen látogatott
Mert szegény asztalomra
Kényes szája nem vágyhatott
'S Tiszta magyar boromra.

Eljött néhán egy jó barát
Magát nálam mulatni,
'S Elégedvén, hogy engem lát
Szívességét mutatni.

Azzal józan beszédekben
Dél tájig mulatozva,
'S Egészséges ételekben
Jó kedvvel falatozva.

Nem kéméltem Ó Boromat,
'S Hazám boldogulására
Megittam én is kortyomat,
Eleinknek módjára.

De szemtelen paráznság
Satyrusnak képibe
Távozván, nem szállott vadság
Amor enyelgésébe.

Lapithákat sem követtük
Hartzos vendégségebe;
S midőn az asztalt felszedtük,
Nem folyt vér az étkebe.

Lovagolni vendégemet
Ki hittam az erdőbe,
Avagy mutattam kertemet
Hogy frissüljön szőlőbe.

Mászsor atyámnak tetemét
Velem hogy tisztelhesse,
Templomba vittem ő kemét
'S ezt senki ne nevesse.

Mert ékes Monumentomban
Rekesztetvén hamvai,
Örömmel látták Fótomban
Fiának barátai.

Engem kedves lakásomtól
A' Sors mostohasága
Jaj elzárt boldogságom
Hogy teljen bosszusága.

Mint fészektől fosztott madár
Tévelygek bujdosóba:
De szívem mindég Fótra jár
'S nem lehet nyugovóba.

Óh bár ismét ott lehetnék
Tudom Lelkem vidúlva,
'S Hamvam Atyámhoz tételnék
Midőn éltem elmúlva.

Ezt a verset Rendekről írta, midőn ettől végleg elbúcsúzott, a birtokot eladván.

¹ *Magy. Munk.* I. 67. T. N. V. Bárotzi Fő Strázsa-Mester Urnak, Kedves Barátomnak. A' mostani Világ Embersége.

A' Muzsák te néked csevegnek kedvedre,
 'S készen vár Pegazus Füredi nyergedre.
 Nagyobb azért vétked, ha rossz nyomot próbálsz,
 S tizenöt lábakra mint pókhálóban szállsz.
 Ezen könnyebbséget bíz oly Poetára,
 Ki nehezen mászkál Helikon hantjára.
 Nem illik ily restség Hunniás' Attyához
 Ditső Gyöngyösinek egy méltó fiához.
 Tudod verseinket Görögök rántzára
 Vonva nem szeretem, Deákok tánczára.
 A' Hexametromnak fent álló nyelvekben
 Német volt kezdője; mért éppen ezekben
 Követnének a' Sógort? nem kell bugyogója
 Ne is tessék tehát szótag morzsolója,
 'S ha külsőt követni tetszik nemzetünknek
 Vegyük a Frantziát inkább mesterünknek.
 Úgy is a német nyelv' Gothus hangozása
 Sérti fülünk', *erger-berger* kimondása,
 És akármit mondjon Rájnis Versegivel
 Szabó Dávid, 's mások szegény Kazinczivel¹
 Még is több ékesség vagyon a' Rithmusba!²

Haller József gr., kivel együtt kesereg a főúri világ romlásáról, főleg a férfiak kártyaszenvédélyéről, az úrinők elkorcsosult erkölceiről és ízléséről, az idegen szokások vak majmolásáról mert:

Magyar Authorinkat egyik sem esmeri,
 'S inkább szomszédjain³ rút mérgit keveri
 Mintsem, hogy idejét töltné Gyöngyösivel,
 Péczeli, Faludi, vagy Orczy versivel;
 Mert szegény Hazánkat éppen nem szereti
 Szép szemünk, 's veszélyit könny nélkül nézheti.

Ezekkel szemben a régi magyar asszonynak erényeit magasztalja:

De Honnyokhoz hívek, tudták bátorítani
 Férjek', 's fiaikból bajnokot készíteni.
 Midőn vendégségben Uraik ittanak,
 'S Ivás közben mégis dolgokról szólítanak,
 Tudtak Matronáink jó tanácsot adni,
 'S Enyelgésre velek nem kellett fakadni.
 Hazánk történetit Magyar Krónikákban
 Gyorsan olvasgatták nyugodván munkáikban,

¹ Kazinczy fogva volt.

² *Magy. Munk.* I. 70. Horváth Ádám barátomnak.

³ Az erdélyiekben.

Sőt Törvényéhez is mertenek szóllani,
 'S Legvékonyabb pontjáról beszédben állani.
 Illyek mostanság a' szomszéd Hazának
 Magyar asszonyági ditső Dáczjának. ¹

Bessenyei Sándor, Milton fordítója, kinek munkáját némi túlzással érdemén fölül dicséri

Elméd magasságát nem szünöm tsudálni
 'S Hogy a' mit nem hiszel arra is mersz szállni.
 Elhagyod messzire Frantzok fordítását,
 'S Bátorabb lépésekkel Auctorod járását
 Követvén, olly helyes a' magyarázása,
 Hogy nem látszik nyelvnek abban változása.
 Ha Milton fel kelne Százados sírjából,
 'S magyar nyelv áradna támadott torkából
 Jelesben Édenjét nem magyarázhatná,
 'S Anglus Poémáját tsak így fordíthatná. ²

A természet- és mystikus tudományokkal foglalkozó *Vay Miklós* báró, kihez egyik mély bölcséletű és sejtelmes levelét küldi, az ember, a föld és a világ keletkezéséről okoskodván. ³ Nagy olvasottságot és az akkori természettudományokhoz való járatos hozzáértését legvilágosabban árulja el benne, vagy mint ő mondja »én is néha napján talán vakmerő kézzel fel kívántam emelni egy tsütsát azon kárpitnak, melly a természet titkait fel nem szentelt szemek előtt rejti.« ⁴

Bethlen László, régi kedves hadi pajtása, egyike azoknak az állandó barátoknak, a kik őt a magyar verselésre rávették és munkásságában lankadatlanul lelkesítették.

Tudod, hogy nem féltem Frantznak dudájától
 'S néha ditsértettem öreg Voltérjától,
 De Magyar Voltérnak Magyar Versben írni,
 Arra hidd el engem tsak Te tudtál bírni. ⁵

Idősb gróf *Teleki Domokos* a burkus háborukban zászlótársa »örök hűséges barátja«, kit még ő tanított »exercirozásra.« ⁶

Ifjabb gróf *Teleki Domokos* a nyelvmívelő társaság tevékeny munkása és buzgó dolgozótársa, a kit gazdasági, utazási és természettudományi munkásságáért a lipcei és jenai tudományos

¹ U. o. I. 84. Gróf Haller József Ő Excellentiájának.

² U. o. I. 169. Fő Strázsa mester Bessenyei Sándor urnak. — *Oeuvr. posth.* 24.

³ U. o. I. 73. M. B. Vay Miklós Uram ötsémnek.

⁴ U. o. II. 102. Aranka György urnak.

⁵ U. o. I. 20. Az utolsó országgyűlése alkalmatosságaival, Gróf Bethlen Lászlónak nekem írott Levelére feleltem. (1792.). — II. 78. Gróf Bethlen László ötsémnek. — II. 94. és II. 110. Gróf Bethlen Lászlónak.

⁶ U. o. II. 76. Idősb Gróf Teleki Domonkos Urnak felelet.

társaságok tagjává választott. E »drága és elmés Méltóságos Ur« itéletére bízta munkásságát és elismerése fölötté drága neki. 1798-ban bekövetkezett halálakor, mely őt ifjan ragadta el, mélyen átérzett versben temeti el gyöngéd barátját:

Mit nem reményeltetett terjedt tudománya?

Józan böltsességnek lévén alkotmánya

.... Ki mint én szívét közelebb esmerte,

'S tudta hogy azt erkölts egészen elnyerte,

Ki közboldogságra látta buzdulását

Anya nyelvünk körül hív fáradozását,

Fene Tigrisnél is kegyetlenebb volna,

Hogyha haláláért sorsot nem vádolna.

..... a' virtust követte

'S születésén fellyül Hazáját szerette.¹

*Dezsőfi*² katonapajtása, kinek a Pucellet küldi, hogy a veszprémi táborban mulasson; s kit a verselésben oktat.

Akhillesnek Chiron volt ugyan mestere,

Bár mint Tanítványa, Hektort le nem vere:

Igy én is, ha látok regulák sértését,

Kijegyzem, tsudálván elméd röpülését

Nem lehet tenéked más hibákat tenni,

Tsak a' mellyet ujjon számba szükség venni;

Mert anyanyelvünknek még prosodiáját

Félretévén, vontad Deákok nótáját.

Sztáray Kristóf és *Sztáray Mihály*, a Sans-Souci szerzője. Ezzel fegyvertárs, azt a francia verseléstől iparkodik eltéríteni, hogy őt is rávegye a magyar nyelv pallérozására. Feketéhez írt négy francia versében, bár őt »érdeme felett dicséri«, fölösmervén tehetségét, őt a magyar irodalomnak kívánja megnyerni.³

Teleki Samu a marosvásárhelyi közkönyvtár alkotója, *Haller Zsigmond*, *Toldalagi László*, *Kendeffy János*, *Bethlen Gergely* grófok és Erdélynek kiválóbb női *Petkiné*, *Bánffyné*, *Rédey Mihályné* mindannyian érdeklődéssel követték az érdekes grófnak tevékenységét és Arankához írt leveleiből vesznek tudomást arról, hogy él, mit művel és milyen újabb czélok felé törekszik.

Bensőbb és nevelőbb barátság kötötte a hozzá hasonló sokoldalúsággal felruházott *Schedius Lajos*hoz a pesti egyetem esztetika és nyelvészet tudós tanárához, a kit házánál szívesen látott

¹ U. o. I. 195. Ifjabb Gróf Teleki Domonkos halálára. — II. 57. Levél ugyanannak. — II. 1798. Húsvét hava 15. Pest.

² U. o. II. 48. Dezsőfi ötsémnek. — Ugy látszik az 1824-ben Nagy-Szombatban meghalt D. László, a ki költő is volt.

³ U. o. II. 160.

és a ki nem szűnt meg a grófot munkásságra serkenteni és kinek ajánlatára sok tehetséges ifjunak megkönnyítette a tudományos foglalkozást. Bölcselkedéseiknek és vitatkozásaiknak maradandó emléke az a francia levél, melyben a színházról, a drámaírásról igazán európai magaslatról mond ítéletet és az akkori színház s drámaturgiai elveknek alapos ismeretét tárja ki s a mely bizonyítja, hogy Schedius Feketében a kölcsönös hízelgésen kívül érdemes és hasonló tudományu barátira, nem csupán műkedvelő mágnásra talált.¹ A levél kis dramaturgiai értekezés a görög és modern drámáról, a francia és német színműirókról, a melyben részint önálló, részint voltairei fölfogással bírálja meg Shaksperet, követőit, a francia klasszicizmust, Lessinget és az osztrák írókat. Csodálatos, hogy figyelme nem terjedt ki a magyar dráma hiányára s ő, a ki nálunk gróf Unwerthtel a német színpadot segítette, vétkesen elmulasztotta a magyarról komolyan gondolkodni.²

Szorosabb ismeretségbe került *Kis Jánossal*, a kinek Emlékezése élénk világot vet Feketének gondolkodására és jellemére. »Gróf Fekete Jánossal Füreden, hol a' savanyu víz kedvéért többször megfordult, néhány ízben volt alkalmam beszélni. Ő ugyan nyomtatásban csak francia verseket adott ki, de mint maga monddotta 's mint másoktól is hallottam, magyarokat is nagy számmal írt, 's a' többek között Voltaire La pucelle d' Orleans című költeményét is magyarra fordította. A' magyar literaturáról szeretett beszélgetni; 's megtudván tőlem, hogy Wieland Muzarionának magyar fordítása nálam készen van, azt látni kívánta, 's midőn neki megmutattam, tőlem elkérvén magával elvitte. Egy idő mulva az egész munkát a' rímek megváltoztatásával küldötte hozzám vissza. A' nem könnyű változtatás abban állott, hogy a' hangzó betűkön végződött kettős rímekre felváltva mindenütt mássalhangzó betűkkel végződőket következtetett; ez által a' francia és más nyelvekbeli hím és nőrímekeket akarván utánozni. Azonban a fordítás úgy nyomtatott ki, mint azt én magam készítettem.«³

Orczy József báró, *Lőrincznek* fia, ki *Toldy* szerint apjához hasonló.⁴ Feketét az *Orczyakhoz* hadi és szívbéli barátság kötötte. *Lőrincz* ismeri fel benne a költői tehetséget, *László*⁵ anyagi gond-

¹ *Oeuvres posth.* 43. A Mr. de Schedius. Vous auriez été à Athènes le disciple de Socrate, l'admirateur d'Aristide, et le commensal de Pericles, d'Aspasie, et d'Alcibiade; l'un des correspondans de Cicéron à Rome, vous y auriez plus tard composé, avec Virgile, Horace, Varius et quelques autres, la société de Messalla, de Mécène, et d'Agrippa.

² *Bayer József.* A magyar Játékszín története I. 164. Jegyzet.

³ *Kis János.* Superintendens Emlékezései életéből. Maga által feljegyezve. Sopronban 1845. II. 103. 104.

⁴ *Toldy Ferencz.* A magyar költészet kézikönyve a mohácsi vésztől a legújabb időkig. Pest, Heckenast Gustáv. 1855. I. 335. 336. Igen jól jellemzi ez örök tiszteletre érdemes philosophus költőt hozzá hasonló fia b. *Orczy József*, gróf Fekete Jánoshoz intézett epistolájában (*Aspasia* 1824. 43.), ki magát szinte gyakorlotta a költészetben, de munkái még várják a közzétételt.

⁵ *Magy. Munk.* I. 180. 181. Küldés.

jaiban leghívebb segítője és ennek ajánlja az Orleánsi Szűzet is,¹ József pedig fiúi szeretettel csüng rajta és a verselésben hű tanítványa és követője. Józsefet, »szőke Jóskát« az 1790. országgyűlésen szerette meg, s vele állandóan érintkezett. Legérdekesebb az a két levél, a mely az »Elisiomban« levő Orczy Lőrinczhez szól és annak érdemeit dicsőíti.²

Teleki László gróf, az író, kinek verseit igazi baráti szigorral bírálhatja. Családját, főleg nejét lovagias tisztelettel környezi és Lászlót neje haláláig a legbizalmasabb barátai közé számítja. Ítélete a rendkívül erős nagyravágytól égő Lászlót sokszor megmenti az érzelem szertelen túlkapásaitól és kihívja írói józanságát.³ Az egymáshoz írt verses levelek⁴ telvék verstani utasításokkal. Fekete szokott egyenességével, Teleki némi prokátorossággal oktat s mindkettő erősen védelmezi saját verselését, s mindkettőnek önálló verstani elmélete maradt reánk.⁵ A hosszú és benső baráti viszonyt megakasztja Telekynek megholt feleségéhez írt verse, a melyet Fekete lélektani okokból hamisnak, mesterkéltnek, ugyancsak hoszszadalmasnak és ízléstelennek tartott. E versnek történetét Vojnovich Géza⁶ tüzetesen ismertette már és kimutatta Teleki László érzelmének hiúságát s Fekete támadásának igazi alaposságát. Széki Teleki Mária sírhalma körül nemcsak férje, hanem Mátyásy és Schedius is megszólalnak, Feketét, ki valószínűleg egyáltalában nem akart fájdalmával a közpiacra kiállani, Mátyásy meg-

¹ Az *Orleáni szűz*. 1. Báró Orczy László ő Excellentiájának Ajánló Levél.

² *Magy. Munk.* I. 99. Báró Orczy József Barátomnak.

³ U. o. 11—21. Feketétől: Néhai Ilgós Generalis Báró Orczy Lőrincz Urnak adassék Elisiomban. Orczy Józsefnek az Apasiában megjelent válasza: Gróff Fekete Jánoshoz 1795. (Bandi a levélhordó Elysiomban. *M. tud. Akad.*) M. Irod. Régi és újabb írók művei. Gr. Fekete József versei. 20. sz. NB. 11. — *Magy. Munk.* II. 24. Báró Orczy Józsefnek. — II. 25. Báró Orczy Józsefnek érdemes Attya Ura Levelén költ. Feleletnek megküldése.

⁴ U. o. I. 175. 182. — II. 81. Méltóságos Gróf Teleki László Urnak kedves Barátomnak.

⁵ Teleki L.: Gondolatai a verselés mesterségéről.

⁶ *Vojnovich Géza*. Idősb gróf Teleki László irodalmi munkássága. Irod. tört. Közl. 1899. 129. IX. 2. — Teleki Verse: *Néhai G. Teleki Mária sírhalma*. Pesten. Nyomt. Trattner Mátyás betűivel. 1801. cz. könyvben jelent meg. Benne van: 1. *Teleki László*: Néhai Teleki Mária sírhalma. (I—VI.) — 2. *Báthory Gábor* a' Pesti ref. Eklézsia Lelki Pásztorá szomorú halotti tanítása. (1—52.) — 3. *Kolozsvári István* sziráki ev. anyaszentegyház lelki pásztora Halotti Beszéde. (52—55.) — Egy jó asszony képe, melyet néhai mélt. r. sz. b. gróf széki Teleki Mária elfelejthetetlen emlékezetű Felesége áldott Hamvainak tiszteletére férj érzékenységgel felemelt *Gróf széki Teleki László*. (89—140.) — 5. *Rácz István* bucsuztatója, melyet készített igen hirtelen szomorú állapotjában. Pozsony (143—148.) — 6. *Vadasdi István*. Gróf Teleki Mária Emlékezetére. (151—152.) — 7. Emlékeztető Cziprus, melyet magyar Heliconról néhai mélt. r. sz. B. Gróf széki Teleki Mária szomorú háladatossággal plántált a' boldogútnak hamvaiban is tisztelője *Mátyási József*. (155—168.) — 8. Néhai mélt. r. sz. b. gr. széki Teleki Mária asszony. *Szabó András*. (171—176.) — 9. *Ludwig Schedius*. Prof. d. Aesthetik an der königl. Universität zu Pest. Elegie am Sarge der Weiland hochg. Reichsgräfin Maria Teleki von Szék. (179—182.)

szólítása rázta föl hallgatásából, a mikor is ugyancsak érdes egyenességével, de a Telekihez írt költői levelek modorában ostromozza a férjnek ötvenegy oldalra vetett fájdalmas siránkozásait és pongyola érzelmeit. Ez által természetesen megsértette a férjet és a barátot, de a szöveget fején találta, mit az is bizonyít, hogy Teleki, a ki megsértődve még válaszolni is ráért, a gyászév eltele után mindnjárt újból megházasodott. Fekete őszinte érzelmét pedig bántotta a hivatalos búcsúztatóknak kinyomatása is és egyszerűbb, de igazabb gyászt és sirámokat várt arról az asszonyról, a kit az asszonyi erények tisztaságában tisztelt s a kit a magyar asszony példaképeül állított oda:

... ha kívánnak jó emlékezetet
 Síron túl, 's könnyező szíves tiszteletet,
 Hogy iparkodjanak Tégedet követni,
 'S Hírek fentállását szívbe helyeztetni.
 E sírnál Vándorló! Könnyiddel áldozzál,
 'S Hogy több ilyes nőjjön, azon imádkozzál.¹

Mátyás József a gróf titkára és holtig hű pajtása, a ki nagyban hozzájárult, hogy a gróf műveiről a magyar középosztály is tudomást vegyen. Ő volt az, a ki Csokonayt is Fekete pártfogásába ajánlotta, ámde a költőnek viszontagságos sorsa ez érintkezést megakadályozta. Maecenása műveit ő írta le és javította, levelezését vitte és közvetítette, verselését utánozta. A fennmaradt és kölcsönösen egymáshoz intézett újévi és névnapi verseket² a barátság közvetlen melege és őszintesége hatja át. Nem hivatalos gratulációk, hanem szeretetteljes kívánságok és üzenetek, mikről Fekete is úgy nyilatkozik, hogy »nincs ezeknek egyéb hibája, hanem hogy hozzám vonzó szívessége által elragadtatván, többet ditsért, mintsem érdemleném.«³

Hosszú és mély barátság kötötte a vitéz »lovass generalishoz,« *Gvadányi Józsefhez*. A barátság még a harctéren kezdődött, majd az 1790. országgyűlésen erősbödött és a később folytatott állandó levelezésben még jobban megerősödött. Feketének hét verses levele maradt fenn, míg Gvadányiéi még ismeretlenek. Fekete őt tekinti a dicső Gyöngyösi egyedüli és hivatott utódjának. Hozzá, mint a magyar poeták érdemes Nesztorához, küldi verses munkáit megítélés végett. Mennél távolabb áll a görögös metristáktól, annál jobban becsüli őt s Aristarchusának vallja:

Bátsi! tehát én is követlek mint lehet,
 Bár tudom, hogy Múzsám annyira nem mehet.

¹ *Magy. Munk.* II. 172. Gróf széki Teleki Mária halálára.

² U. o. II. 177. és *M. Nemzeti Muz. Kézirattára*: Fekete levelei Mátyásihoz 1800. márcz. 19. — 1801. jan. 1.

³ *Magy. Munk.* II. 108, 113.

Mert a kilencz szüzek tsak néked tsevegni
Szoktak, 's ősz hajaddal vígan enyelegni.

Először a Pucellet, majd Ovidiusnak szerelem mesterségét, sőt az utóbbit Gvadányi barátnőjének, Fábián Julisnak is elküldi, sőt neki ajánlja, de midőn hírt vesz róla, hogy ezt a lépést illetlennek találta, katonás humorral szidja a kényeskedő nőt. Ő tudósítja legelőször arról, hogy Gvadányi történeti munkáját Engel megcenzurázta. Leveleikben el-elkeseregnek a politika akkori állásáról, a csatatéren elesett régi bajtársakról, a világ megváltozásáról, az országgyűlések megromlott nagyjairól és a papok óriási és áldatlan működéséről.¹

Mindvégig legmeghittebb és legigazabb barátja *Aranka György*, a nyelvemelő társaság megalapítója. Az egymással váltott negyvenhárom levél kulturtörténeti szempontból is nevezetes.² Jeles adalék az akkori Erdélyi főnemes világ társadalmi életéhez, gondolkodásához és nagy műveltségéhez. Aranka leveleiben élénken tükröződik vissza, mily magasan állottak az erdélyi főnemesek és főrangú hölgyek a hasonrangú magyarországiak fölött, mily szívósan ragaszkodnak a régi magyarsághoz és haladnak mégis a koral tudományban és műveltségben, mily érdeklődéssel vannak a

¹ *Magy. Munk.* 1. I. 174. 175. Méltóságos Gróf Gvadányi József Generalis Urnak drága tisztelt kedves Pajtásomnak. 1797. — 2. I. 198. Méltóságos Gróf Ur Drága kedves Pajtásom. — 3. II. 6. Mlgo Generalis Gróf Gvadányi József Urnak. (1798.). — 4. II. 64. Ugyan Annak. Gvadányinak. 1798. decz. 20. kelt levelére 1799. febr. 13. írt válasz. — 5. II. 69. Ugyan annak. — 6. II. 71. Generalis Gróf Gvadányi Pajtásomnak. — 7. II. 73. Ugyan annak. Gvadányi ekkor Pöstyénben fürdőzik.

² A 42 levél közül 22 Feketéi. 20 Arankáé. A levelezés nem tökéletes. Hol Feketének, hol Arának válasza hiányzik. Egymásutánjuk csakis a tartalomról állapítható meg. A levelek részint a *Magyar Munkájában*, részint a *Nemzeti Múzeum* Kézirattárában találhatók. 1. *Feketétől*: I. 181. — 2. I. 193. — 3. II. 79. (Aránaknak 1799. máj. 18. ismeretlen levelére.) — 4. II. 85. — 5. II. 85. — (Valami 2-án és 4-én kelt levelére.) — 6. II. 90. (1797. 3-án? kelt levelére.) — 7. II. 96. — 8. II. 98. — 9. II. 102. (Valamelyik 27-én kelt levelére.) — 10. II. 107. (jan. a decz. 3-án kelt levelére.) — 11. II. 111. (jan. 15 után a decz. 30. kelt levelére.) — 12. *Aranka levele*: 1800. febr. 4. (Nemz. Muz.). — 13. *Fekete*: II. 115. (Válasz febr. 4-re.) — 14. *Aranka*: 1800. márcz. 11. — 15. *Fekete*: II. 120. márcz. 13. — 16. *Aranka*: 1800. ápr. 20. (Nemz. Muz.). — 17. 1800. ápr. 22. (Nemz. Muz.). — 18. *Fekete*: II. 125. (ápr. 20-ra válasz.) — 19. *Aranka*: 1800. jun. 10. (N. Muz.). — 20. *Fekete*: II. 148. — 21. *Aranka*: 1800. jul. 12. (N. Muz.). — 22. 1800. aug. 12. (N. Muz.). — 23. *Fekete*: II. 153. — 24. *Aranka*: 1800. szept. 11. (N. Muz.). — 25. *Fekete*: II. 155. (? sept. 17.). — 26. *Aranka*: 1800. okt. 10. (N. Muz.). — 27. *Fekete*: II. 158. — 28. *Aranka*: 1800. nov. 25. (N. Muz.). — 29. *Fekete*: II. 169. — 30. *Aranka*: 1800. decz. 26. — 31. 1801. febr. 7. — 32. 1801. ápr. 13. — 33. 1801. jun. 27. — 34. 1801. aug. 23. — 35. 1802. márcz. 9. — 36. 1802. szept. 12. — 37. 1801. nov. 26. (mind a N. Muz.-ban). — 38. *Fekete*: 1801. (N. Muz.). — 39. *Aranka*: 1801. decz. 1. — 40. *Fekete*: (N. Muz.). — 41. *Aranka*: Algyógyferedő 1802. aug. 15. (N. Muz.). — 42. 1801. okt. 12. (N. Muz.). — 43. 1802. nov. 10. (N. Muz.). — *Aranka* levelei Maros-Vásárhelyről keltezvék, Fekete Főthről és Pestől írta azokat.

magyar kulturának emelése körül s mily élénk figyelemmel kísérik a külföldnek fejlődését.

Feketének »sine die et Consule« írt leveleire rendesen megjö a válasz, sőt Aranka a szorgalmasabb levélíró, ki el nem mulasztja a válaszolást sohasem. A két barátot legelőször a Magyar Nyelv-mívelő Társaság ügye vonzotta egymáshoz. Fekete, kit francia és német írói munkásságáért több külföldi irodalmi társaság is óhajtott tagjául, inkább húzott a magyarhoz, a melytől iratainak megőrzését és eszméinek megvalósítását remélte. Vonzotta még, mint maga is megvallja: »Engemet csak az, hogy Te és hozzád hasonló nagy eszű és emberségű emberek voltanak ezen Társaság eszközlői, bírhatott arra, hogy melléje álljak, mert számtalan külső országbeli Tudós Társaságok Tagja már ez előtt sok esztendővel lehettem volna, de mindenkor kerültem az illy haszontalan hírvadászt.«

Feketének belépését¹ a társasághoz intézett levélben tudatta, a melyben annak czéljait újabb eszmékkal gazdagította. Tervezetében a következőket ajánlja: 1. A tudomány és mesterségbeli szókat, melyeket a görögöktől és rómaiaktól vett át a magyar, tartsa meg, mivel magyarosításuk idővesztegetés és a jövevénynek megnehezíti a nyelv tanulását. 2. A »feltámadandó nagy Irók« hibáit nem kell rostálni és pótolni. 3. Jó Nyelv Mester (nyelvtan) és Szótár kiadása. 4. A görög és Deák klasszikusok fordítása. 5. Az asszonyok műveltségének emelése olvasmányokkal. 6. »Hazánk Történeti« egybeszedése. 7. A természettudományok és a »hajdani idők maradványi feljegyzése« egy »különös Társaság« által. 8. »Hat egymásra következő esztendőben húszezer forintot rendelni egynehány nagyobb Birtokosoktól s ezen költséggel a' megjegyzendő személyekből álló Társaságot Hazánk vizgálására utaztatni. Három tudós a régi Hagyományokat gyűjtse, három a természetet vizsgálja, három földmérő a földet rajzolja, három Hazánk régi történetét kutassa. A tizenkét ember az esztendőnkint kapott 20,000 frttal járja be az országot, kutatásainak eredményét a társaság adja ki.

Ezekről a főbb dolgokról várja, hogy az idegenek figyelme Magyarországra térül, és hogy azok ép úgy fogják tudományunkat tanulmányozni, mint a magyarok az övéiket.

Kívánja továbbá, hogy a Társaság egy tökéletes Magyar Prosodiát dolgozzon ki, és egy Rythmus-Dictionariumról (Dictionaire des Rimes) sem fog meg felejtkezni.

1794. óta tartós figyelemmel kíséri a társaság működését. A belé vetett reményekben nem csalatkozva 1798-ban elküldi műveit, kezdetben egyenkint, később összegyűjtve. Munkáit nagy örömmel fogadták² és a társaság gyűlésén fölolvassák, ámde ahhoz,

¹ Évi 20 Rft, később 10 Rft. fizetésre, ritka könyvek és kéziratok adományozására kötelezte magát. *Magy. Munk.* II. 1—4. 1794. — II. 59.

² *Magy. Kurir* aug. 3. N° 10. 158. old. XXVII. gyűlés. M.-Vásárhely

hogy azokat kinyomassák, a szükséges pénz hiányzott. Ez a nervus okozta, hogy már 1798-ban aggodalom támadt Pesten a társaság megszűnte miatt. 1800-ban mégis újra felújúl, de Feketének nem tetszik, hogy Aranka nem kívánja tovább vezetni.¹

A társaság ügyeivel megbarátkozott gróf nemcsak pénzével, tanácsával és adományaival segítette azt, hanem részt vett annak működésében is. E helyen említjük a nevezetes Schlözer ügyet. Schlözer Ágost Lajos a »Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen« (Göttinga 1795.) című munkájában az erdélyi szászok legrégebb történetére vonatkozó adatokat éles bírálat alá vetette s bár a magyar nemzet iránt elfogult és igazságtalan volt, vizsgálataival a magyar őstörténelem tisztázását elősegítette. Az erdélyi társaság főképen a munka alapja s állításai ellen dolgozott s meg kívánja mutatni, hogy 1. Erdélyt a X., XI. és XII. században nem a Paczinacziták, hanem a magyarok bírták s Erdély nem pusztá, lakosok nélkül való legelőhely volt. 2. A szász nemzet történetét fogyatékosan és felületesen tárgyalja. 3. A magyar nemzeti igazságokat sérti és történetünkben járatlan.²

Schlözer munkájának czáfolatát Aranka írta és az akkor közkezen forgott. Munkájában³ meg akarta próbálni, hogy »egy nyelves embernek« tollával összemérje a magáét. Fekete, a ki annak idején német czáfoló iratot írt Hoffmannak »Grosse Wahrheiten in einen kleinen Umfang an die Hungarn, munkája ellen,⁴ örömmel várja Aranka megszólalását s azt tartja, hogy Schlözer »gorombasági közt mégis sok igazat mond.«⁵ Megkapván a »jegyzéseket,« mint Aranka czáfolatát nevezi, azokat a tudós Prónay Sándor bárónak és Schediusnak adja át, mely utóbbinak ösztönzésére hajlandó azokat német nyelvre lefordítani, azt Schlözernek elküldeni, mivel a munka hibátlan, igazságos és »jól vagon czáfolva a német Sógor.« Aranka az »epével és indulattal« írt jegyzéseket azonban visszakéri, hogy »más tisztességesebb formába öntse, milyen egy betsületes magyar nemes emberhez illik.« Ebben alaposabban és világosabban oldja meg feladatát, és egy Bahlmam nevű tudós szászszal fordíttatja le.

Pünköst havának 9-én. 1798. olvastatik Fekete levele. II. 1—4. XXXVIII. gyűlésen is olvasnak tőle. — 1798 III. 1140. A magyar nyelvemelő társ. jegyzőkönyve. Ifj. gr. Teleki Domonkos bemutatja a) A Békesség. Ode. Pest. 1798. 4-to kézírásban. — b) Ovidiusnak első könyve a szerelemről. Magyar ékes versekben fordítás. Az orleánsi szüz fordítójának munkája.

¹ *Magy. Munk.* II. 57—60. 87. 117. 155. 159.

² *Magy. Kurir.* 1798. 760. o.

³ Aranka levele Feketéhez. Marosvásárhely 1800. ápr. 20. (Nemz. Muz.)

⁴ *Magy. Munk.* II. 92. Munkáját ki nem nyomatta. »Ezt néked viszontag első alkalmatossággal bé küldöm Erdélybe, hogy meg lássad, mely bátorsággal keltem volt ki már akkor Hoffmann és Consorsa által piszkolt Hazánk ellen.«

⁵ U. o. II. 100. 105. 113. 129. Fekete Prónay Gábort, Aranka P. Sándort ír.

A Schlözer verte kis hullám ezzel elsimul, de közreműködött abban, hogy őstörténetünk kérdéseit tüzetesebben kutatták.

A levelezés további része jobbára irodalmi és magánérdekű. Mihelyt a tegezésen átestek bizalmasabbá és bensőbbé válnak a levelek. Érdekes e két férfiúnak őszintesége, pajkossága, melylyel egymást bírálgatja, javítja és mulattatja. El nem mulasztják egymást csipkedni, midőn »vitézi lépéseket tesznek egy egy szépnek ostromához,« midőn szép nőkről és a testi erő mulandóságáról okoskodnak. Gyakori levélváltásukban föl-följegyzik, mikor ragadja őket a költői ihlet, hogy az »istenek nyelvébe«, a versbe öntsék hangulatukat. Egymás meggyőzésében nagy körültekintéssel hozzák föl a külföldi irodalom mintáit s visszatérnek Homér, Horatius, Anakreon, Tasso, Voltaire, Boileaura, hogy ezekkel bizonyítsák verszetük tárgyát, szellemét és formáját. Bölcselkedéseikben az egyik Senecára esküszik, a másik elveti, vagy Kantot magasztalják, vagy Wieland könnyed filozófiáját fogadják el és velük kitarják életbölcseiségüknek apró forrásait, vagy nagy kiterjedésű tapasztalatkörét. Majd önhibáikat ostromozzák vagy gúnyolják, majd ellenségeiknek vaktságát támadják minden gorombaság és alaptalanság nélkül. A magyar irodalomban Gyöngyösit, Faludit, Benyiczkyt istenítik, de azért nem egy jó szót ejtenek Pételiről, Csokonayról, vagy költő barátaikról. De mindennek daczára nem elvakultak a tekintélyben, érzik önmaguk erejét és hivatásuknak célját. Lángoló szeretettel vannak a haza és nemzet iránt s annak ellenségeit kezdetben elvakultan ítélik meg, majd kikihámozzák mondaiból a róla mondott roszból a reá nézve hasznos dolgokat. Mindig pillantással vannak annak jövő fejlődésére és szentül hiszik, hogy munkálkodásuknak eredményét meghozza a jövőendő. Fekete ezért nem nyomatja műveit, Aranka csakis jobb időre halogatja kinyomatásukat. A mindig deista gróf gúnyosan kel ki Arankának pietista érzelmei ellen, midőn Kant olvasásakor templomlátogatóvá készül lenni és visszatéríti régi jó fölfogásához. Mindez a baráti érzület sugallta hangon, szeretettel és egymás érdekében történik. A versekkel áthimezett levelek érdekes tanúi az erdélyi és pesti irodalmi élet ezen rövid korszakának, mely ekkor még nem érzi az irodalmi világ fontosságát és távol tőle az egyes vidéki központokban keletkező írói köröktől. Az egyik inkább világpolgáriás gondolkodású, de magyar köntösben jelenik meg, a másik ruhástul-lelkestül magyar. Azt Fekete, ezt Aranka képviseli.

Fekete levelezésének utolsó állomása fia, vagy mint ő nevezi barátja.¹ *Fekete Ferencz* nejétől elválván szerte kalandozik Magyarországon. Bejárja Szatmár megyet, Erdélyt, a Balaton vidékét, a felvidéket, hol Nagy-Károlyban, hol Sztárán, hol Ránkon találjuk

¹ 16 levél maradt fenn az apától. A fiú leveleit nem találtuk. — *Magy. Munk.* I, 63. 65. 73. 171. 200. 203. — II. 9. 142. 144. 145. 150. 160. 163. 164. 182. — *Oeuvr. posth.* 39. — A levelek nincsenek keltezve. 1800—1803. közt valók.

és a szerető apa gondja mindenfelé elkíséri, hogy mintegy »ősei szemével« kísérje a család utolsóját, vagy főntartóját. Mindenhova majd ajánlatokkal, majd tanácsokkal látja el és józanságra, életbölcsestre tanítja. Ovja a Circektől és Syrenektől, de megtanítja mint kell a pillanatnyi mámorban cselekednie. Tekintetbe véve Feketének józan poesisét, a fiához intézett verses levelek az öregnek legszebb versei. És ekkor is ki-kiült életének főiránya a bohém-ség és a költészet imádata. Leginkább akkor, midőn fia kitárja a művészet iránt érdeklődését, midőn hallja, hogy műkedvelő színész, midőn észreveszi, hogy verselni kezd. Oktatja a versszerzésben, a formában s az irodalmi pályára buzdítja, a melyen ha már versekkel nem is boldogulna, fogjon a fordításhoz és ültesse át az angol mestereket. A dadogót »az istenek nyelvére« akarja tanítani, mivel látja, hogy »tud érezni és tud írni«. Mintáinak Ovidiusnak, Voltairenek és az angoloknak gyakori olvasását ajánlja, hogy tanulva érje el azt, a mit a fiú apjában csodál. Ámde sikertelen dolgot művelt. Késő is volt már. Fiának ifjúságát nem illették anynyira a Múzsák mint apját. Apja is épp ez időben betegeskedett legtöbbet és nem sokára 1803. júl. 21-én 63 éves korában halt meg.¹

Fia Főthon temette el, a Károlyiak kegyele a mai templom sírboltjában szorított neki helyet. Halálakor Schedius és a magyar lapok tudósításán kívül kevesen vettek tudomást róla. A legszebb emléket Aranka állította neki verseiben.² Életének célját ő maga fejezi ki kétrendbeli, magyar és franczia sírfelírásában, mondván:

Ő volt jobb ízlésnek mi nálunk kezdője
 Régi babonáknak első nevetője
 'S ámbár el nem érte Parnassus tetejét,
 Mégis kóstitotta Muzsák tisztább tejét.
 Azokkal, kik őtet most tudják haladni,
 'S szint azért nevének fenn kéne maradni.³

¹ *Barcza László* csabrendeki földbirtokos által utólag megszerzett keresztlevele szerint: *Születési keresztlelési kivonat*. 66. Fn. Cs. Ru. Magyar orsz. Veszprémi Egyház megye, Zalavármegye, Sümegi-járás, Csab-Rendek N. község róm. kath. pléb. — a Veszprém Egyházmegye és a veszprémi püspökségben létező Csab-Rendek nevezetű római katolika plébánia keresztlelési E. L. B. anyakönyv legrégibb kötete I. e. lapján az 1741. azaz ezerhétszáznegyvenegyedik év novemb. hó 10-ik napjáról L. E. N. L. K. A. K. sz. k. p. — *Numer. Currens* folyószám 1741. — *Annus dies mensis natalitatis*: 1741. milésimus septingentesimus quadragesimus primus 10. Novembr. *Baptisan*. 1741. *Infans* Ioannes Antonius Martinus. (B. H.) *Sexus*: masc. *Legitimus*. *Ex parentibus* Domino Spectabili Consiliario Referendario Aulico Suae Majestatis ex Georgio Fekete et Dnae Spectabili Annae Niczki — *Lavantes* Patrini fuere: Illustrissimus Comes Ioannes Zicsi cum Comitissa Illona De Szicsini (Széchenyi). *Observationes* L. E. sz. L. v. k. 7. a. n. m. — Hogy e kivonat az eredeti N. D. V. B. anyakönyvnek latin szerkezetével mindenben megegyez, saját kezem aláírásával és hivatalos pecséttel megerősítet bizonyítom. Kelt Csab-Rendeken, 1901. apr. hó 22/d. Keresztényi István mp. plébános (P. H.) — E szerint Fekete 1741-ben és nem 1740-ben született mint Irod. Tört. Első szám, I. alatt írtam.

² Elme Játékjai. 1800. Ajánlás.

³ *Magy. Munk.* II. 166.

Vagy némi változattal:

Ci git Jean, qui reçut quelque esprit en partage;
Mais comme un benêt s'endetta:
Détestant le libetrinage,
Comme un franc débauché, tres souvent s'empesta
Il aimait la franchise, abhorrait l'étiquette:
Soldat par goût, et mari malgré lui,
Sans prétendre au nom de Poëte
Il fit des vers pour éviter l'ennui.
La hazard gouvernait sa vie,
Et contre ses penchans il fit de vains efforts,
Faisant mainte sottise, évitant l'infamie,
Il vécut sans reproche, et mourut sans remords,⁴

MORVAY GYÓZÓ.

⁴ *Mes Rapsodies*. II. 124. Mon Epitaphe.

GYÁSZBESZÉD MÁTYÁS KIRÁLY FELETT.

Bonfini megható elbeszélését Mátyás király végperceiről, haláláról és temetéséről híven átvették történetíróink. Az ő tanúságtétele a szemtanu értékével hat. Fraknoi mind a Mátyás király életrajzában, mind a milleniumi nagy történeti munkában Bonfini nyomán megemlékezik arról, hogy Mátyás felett Székesfehérvárott az országnagyok jelenlétében a nápolyi király követe Ranzanus tartott gyászbeszédet, mely mély megindulást keltett. Mint a hogy a Mátyásra vonatkozó költői maradványokat felette becsesnek tartám gyűjtögetni, e beszédet is kerestem. Képzeltetni, hogy Fraknoi régebben kutatta, de mint Rómából folyó év ápril 7-ről kelt soraiból értesülök, hasztalan. Nekem szerencsét kíván a kutatáshoz.

Nem csekély örömet okozott hát nekem az Ábel gyűjteményében három 4-ed ívrét lapon talált másolat, melyhez a címet Ábel a következőkép adta meg:

»*Johannis Garzonis oratio funebris de rege Matthia.*»

Csillag alatt megjegyzi: »Cod. bibl. Univ. Bononiensis 742 fol. 85^a—92^b. A cím tőlem való.« Nekem feltűnt, hogy a jelzett folio lapszám, mely hét lapot jelöl meg, három, sőt voltaképp két és fél negyed ívrét nem is sűrűn írott lapra leférjen. Elolvastam a beszédet. Töredékes voltára a másoló is rá mutat az utolsó félbeszakadt mondat után tett pontokkal. De a beszéd eleje is hiányosnak, sőt közepén is fogyatékosnak bizonyult. Hogy Ábel ily alakban készült kiadni, arra mutatnak ugy lapszéli mint a lap alján tett javításai. A kézirat nem az övé. E nyomon megindultam. Irtam a bolognai könyvtár igazgatójának, Olindo Guerini úrnak és előadván azon meggyőződésemet, hogy itt a másolás valami okból fogyatékos, kértem, hogy másoltassa le híven az egész beszédet. Guerini úr mély hálára kötelezett. Lemásoltatta a beszédet, sőt az eredetivel egybe is vetette. Guerini a következő címet adta e másolatnak:

COPIA

tratta dal cod. Nro 742, che contiene: *Johannis Garzoni Orationes, Epistolae, et alia*. Ms. cart. infol, sec. XV. (da c. 85. v. a c. 92. r.)

L' orazione non ha alcun titolo, ma nell' Indice premesso al codice ha il seguente:

Oratio funebris pro Matthia rege.

Tehát voltakép nem is Ábel adta a czímet, de már a codex indexe. A beszéd jelen alakjában egy pár kisebb tévedés mellett is teljesnek mondható, a terjedelem a kézirat lapszámának megfelelő, de tartalmilag is egységes egésznek alkot. Folytattam a kutatást, de még ez ideig eredménytelenül. Először meg akartam tudni, hogy jelen volt-e Garzoni Mátyásnak székesfehérvári temetésén, mert Bonfini megemlékezik, hogy többen beszéltek, de csak a Ranzanus beszédéről emlékszik meg annyiban, hogy egy pár sorban tartalmát is érinti, de bizony csak érinti. Arról a renaissance-irodalmi tanulmányaim bőségesen meggyőztek, hogy e korszak szónoki stílje, hangja sablonos, történeti értéke vajmi csekély, mert a panegyrikus képzelem összekuszálja és meghamisítja a valódi történeti adatokat. Nem is ez indított kutatásra. Távolról sem bíztam abban, hogy valami újabb adattal járulhatok a nagy király korának történetéhez. Mégis értékesnek tartok minden foszlányt, mely e fényes korszak sugarát őrzi. Nem csak a költemények, hanem a szónoklatok is érdekesek, melyek mégis csak e nagy alak európai hatására mutatnak. A Hunyadi-ház hihetetlen mértékben emelte hazánk jelentőségét. Ahoz az örökséghez, melyet a nagy bajnok hőstettei és fiának nagy arányokat öltött egyénisége szereztek számunkra és hagytak reánk, becses adalék minden apróság. Kutattam hát, ki volt Garzoni és volt-e valami összeköttetésben Mátyás udvarával. Tiraboschinál¹ ennyit találtam: »Garzoni János, bolognai nemes, és ugyanitt egyetemi tanár, hazájában igen becsült férfiú, meghalt 1501-ben. Ránk egy latin művecskét hagyott, melyet Bologna magasztalására írt *De Dignitate Urbis Bononiae*, melynek közzétételét ugyancsak Muratorinak lehet köszönni. Ámde e mű csak csekély része a tőle írt számos munkáknak. Egyetemes és roppant jeles műveltségű ember, alig volt a komoly és a mulattató irodalomnak oly ága, melyet munkásságával ne gazdagított volna.« Tiraboschi a Garzoni életére nézve forrásul P. *Vincenzo Fassini* pisai tanárt említi, ki róla Dionigi *Sandelli* név alatt írt. Ez életrajz megjelent 1781. Bresciában. Nem bírtam minden igyekezetem mellett sem e könyvet megkeríteni. Gondoltam, hogy Ranzanus életrajzában talállok adatot arra nézve, hogy kik voltak Mátyás temetésén. Ranzanus életét *Valentino Barcellona* írta meg² az *Opusculi di Antori Siciliani. Palermo* 1751. VI kötetben (p. 75—91.) Barcellona kijelenti, hogy az életrajzi adatokat Ranzanonak történeti emlékiratából meríté,

¹ Storia della Letteratura Italiana. Firenze, 1809. VI. 755 l.

² Memoria della Vita Letteraria e di Viaggi di *Pietro Ranzano* dell' ordine de' Predicatori, Vescovo di Luceria. Ricavata in maggior parte dagli otto Volumi de suoi Annali ditutti i tempi.

melynek czíme: *Annales omnium temporum*. 8 kötet. Érdekes a következő adat: »Jelen volt azon gyászünnepélyen, melyet V. Miklós pápa rendeletére Corvin Jánosnak, a Mátyás király atyjának emlékére nagy fényvel tartott a bibornokok tanácsa. (Vol. 8. lib. 44. Ind. 19. fol. 330.) Ranzanus 1464-ben II. Pius nuntiusa volt. Innét veszi eredetét a Mátyással való összeköttetése. 1486-ban küldi Ferdinand király Mátyáshoz követségben s tisztét három éven át nagy dicsőséggel viselte (gloriosamente exercito il suo officio).« Most következik egy hely ez életrajzban, mely tárgyunkkal szorosan egybefügg.

»Az ő nagy pompával rendezett temetésén a többi szónokokkal, püspökökkel, főurakkal és miniszterekkel részt vett és a mise után egy ünnepélyes, nagy terjedelmű, finom latin nyelven írott beszédet mondott az elhunyt király dicső voltáról és erényeiről, kimutatván, hogy mily nagy védője volt a király a keresztyénségnek, és mint győzhetlen fejedelem oly halhatatlan érdemeket szerzett a római egyház iránt, melyekért megérdemli, hogy a szentek közé sorozhassék.« Bizonyítéku! idézi Bonfininek: *De rebus Hungaricis* edit. Anno 1600. p. 299. decade 4. lib. 8. p. 653. E helyet egész terjedelmében idéztem, mert e kifejezést »a többi szónokokkal« (cogli altri Oratori) mintegy utal arra, hogy mások is tartottak beszédet. Miért ne lehetett volna e beszédek sorában a Garzonié is, kinek beszédét hű fordításban közlöm. E beszéd végén találom actualis vonatkozást, mert megemlékszik a Mátyást sirató főpapokról és előkelő férfiakról. E férfiak könyeit látva, nem bírja tovább folytatni Mátyás magasztalását. E befejezés közvetlen melegsége ellentétben áll a beszéd panegyrikus berendezésének formalismusával, mit azon kor ízléséből megérthetünk.

Ugyanez életrajz külön felsorolja Ranzanus műveit (92—106. lapokon). Ezek sorában főlemlíti *Oratio in funere Matthiae Hungarorum Regis* és hivatkozik Bonfini illető helyére (dec. 4. lib. 8, p. 651.). Azt állítja, hogy e beszéd Ranzanus több művei közt a Johannes Sambucus könyvtárában megvolt. Bizonyáságul hivatkozik Gesner Konrád Bibliotheca-jára,¹ mely megemlékszik Ranzan kronikájáról, melynek 33. és 34. könyve Magyarország történetét tartalmazta, melyet Sambucus kiadott a maga függelékével 1600-ban.²

¹ Bibliotheca Instituta et collecta. Tiguri MDLXXXII. 682.

² Az ismert *Epitome Rerum Hungaricarum* — auctore Petro Ranzano apud Matthiam Regem olim triennium Legati. A Nemzeti Múzeum Jankovich-féle kézirat gyűjteményében a 294. sz. Quart latin codex a XV. századból a Bakócz Tamás esztergomi érsek-prímás számára készült díszpéldány, melyet Frater Joannes de A. Siculus Panormita ordinis praedicatorum aláírással megnevezett szerzetes másolt le Ranzanus történeti művéből. E codex 1—169 nyomtatott számmal jelölt lapot tartalmaz. Ugyancsak a Nemzeti Múzeum birtokában van Ranzanus művének 1746-iki budai kiadása: studio et opera Lucae Pecchi Pannonis. E példány azért érdekes, mert az eredeti codexxal hasonlítja egybe a szöveget és a Bakócz Tamás példánya után széljegyzeteket tartalmaz. E kiadásban folytatódik a Ranzanus történeti műve *Brevis Appendix De rebus Hungaricis ex libro 8. Decadis 4. Antonii Bonfinii desumpta* cz. alatt.

Fabricius Bibliotheca Latina Mediae et infimae Aetatis Patavini MDCCLIV. szintén innét meríté ismeretét a Mátyás felett tartott gyászbeszédre nézve. A 7. pont alatt Ranzanus művei közt idézi: Oratio in funere regis Hungariae Matthiae Corvini, sub fine Aprilis anni 1490 recitata apud Albam Regiam servata forsán *inter plures* eiusdem orationes, quas Manuscriptas in celebri Sambuci laudati Bibliotheca haberi testatur Simlerus in sua Gesneri Bibliotheca aucta sed et plures eiusdem scriptoris orationes.

Hol lehet e beszéd? Azt hiszem, elveszett. Épen azért nem lesz érdektelen annak a beszédnek a bemutatása, melyet egész terjedelmében lefordítottam, jegyzetben megjelöltem azokat a részleteket, melyek az Ábel-féle kéziratban hiányoznak.

A közönségben, mely előtt Garzoni e beszédet tartá, előkelő férfiak lehettek. Ugyanis mindjárt a beszéd elején *Principes*, és még egyszer a beszéd végén, *optimi principes, nobilissimi viri*-ről emlékezik meg. Az a hitem, hogy egyházi fejedelmekről és főurakról van szó és így a szónok akár Székesfehérvárott, akár Olaszországban valamely Mátyás király emlékére rendezett gyász-ünnepély alkalmával egyformán élhetett e megszólítással.

*Garzoni János: Orationes, Epistolae, et alia
cz. kéziratgyűjteményéből.*

(A bolognai egyetemi könyvtár 742. sz. kéziratának 85. v.—92. r. lapjáról
vett másolat után.)

Óhajtanék, fejedelmi férfiak, az ékesszólás oly nagy mértékével rendelkezni, mely képessé tenne, hogy Mátyás király érdemeihez méltó beszédet tartsak. Mert hiszen a szónoki beszédre sem méltóbb, sem jelesebb tárgyat nem találhatok. Beszédem kezdetén mindjárt elriaszt annak meggondolása, hogy ki kell fejtenem mindazon tulajdonságokat, melyek a tudomány minden ágában kiváló

Vellem optimi principes ea mihi dicendi vis esset: qua possem Regis Matthiae laudibus parem orationem offerre. Non enim video ubi dignus; ubi prestantius mea versari posset oratio. Me autem dicere incipientem illud proculdubio perturbat ac terret: quod ea explicanda sunt: quae virum expostulant in omni scientiarum genere praestantem. Fateor tam officiosam provinciam humeris meis imparem.

Verum his: qui apud me auctoritate possunt et voluntate obsequendum duxi. Nimirum quae Rex gessit deleri oblivione nec possunt nec debent. Haud mediocrem et nobis et religioni christianae iacturam eius obitus attulit. Nunquam profecto naturam ipsam explorare satietate vivendi pro communi utilitate debuit. Pace ceterorum regum dixerim Nemo unquam hostem barbarum: crudelem et christianum sanguinem sitientem tot ac tantis cladibus affecit. Sed quoniam sic fata tulerunt ut tam praecipuo et singulari reipublicae Christianae defensore spoliaremur instiui eius gesta laudesque brevi oratione complecti. Vos ut facitis queso diligenter attendite.

férfiut kívánnak meg. Bevallom, hogy ily terhes feladat elviselésére gyengék az én vállaim.

De azoknak kívánsága előtt meg kellett hajlanom, kiknek tekintélye parancsol. Bizonyára a király tetteinek emlékét el nem törölheti soha a feledés. Nem csekély veszteséget okozott az ő halála nekünk is, valamint a keresztyén vallásnak is. A közhaszon érdekében valóban soha sem élhetett elég sokáig. Nem bántok meg más királyokat, ha állítom, hogy senki soha ama barbár, kegyetlen és keresztyén vére szomjas ellenséget annyi és oly nagy csapással nem sujtotta. De ha a végzet úgy akarta, hogy a keresztyén világ ily jeles és páratlan védelmezőjétől fosztassék meg, elhatároztam az ő viselt dolgait és az ő dicséretét rövid beszédbe foglalni. Titeket kérlek, hallgassatok meg szokott figyelemmel.

Midőn László, Pannonia és Moesia királya, Prágában, mely e tartomány feje (!), mérgezés következtében meghalt: a pannon főrendek Mátyást, kinek atyja János vajda volt, egyhangú meggyezéssel és egyhangú szózáttal királynak választották. Ezt III. Frigyes nehéz szívvel viselvén (ugyanis Lászlónak nem maradt gyermeke) nagy sietséggel sereget gyűjtött Mátyás ellen. Minthogy Mátyás a legedzettebb és legharcziasabb vitézeknek bővében volt, lovas és gyalog hadakat szerzett. Több ütközetben fényes diadalt aratott.

János vajda volt, ezt el nem feledhetitek, ki szembe szállván Mahomettel, a keresztyén világ legádázabb ellenségével, győzelmesen távozott. Mátyás el nem fajult atyjától. Ugyanis ha emez első éveket a jó erkölcsökben és a leghasznosabb tudományokban neveltetve töltötte, további élete javát a hadi pályára szentelte: ki nem tudja, hogy ez elhatározását mennyi dicsérettel magasz-

Ut Latislaus: qui Pannoniae imperabat et Mesiae: Pragae: quae eius regionis caput existit: veneno sublatus est: Pannonii Principes Matthiam: cui Joannes Vaivoda parens fuerat: una voce uno consensu uno ore Regem crearent. Id Federicus tertius graviter et iniquo ferens animo (nam Latislaus nulli fuerant liberi suae vitae superstites) confestim exercitum adversus Matthiam instruxit. Hic quoniam robustissimorum ac pugnacissimorum militum numero abundabat, ex equitatu ac peditatu amplum coegit exercitum. Consertisque pluribus proeliis amplissimam reportavit victoriam. Fuit is Joannes Vaivoda: id quod oblivisci non potestis: qui signis cum Mahumeto reipublicae christianae inimicissimo collatis superior discessit. Nec ab eo Matthias degeneravit. Nam cum primos illos annos honestissimis moribus et optimis disciplinis consumsisset reliquae aetatis robur ad rem militarem applicuit. Id consilii quantis fuerit laudibus celebratum quis ignorat? Cum enim mente agito quantam gloriam populo christiano rei bellicae virtus attulerit: quae illi beneficia contulerit: eam ceteris omnibus praeferam necesse est. Haec effecit: ut qui Pannoniae: Germaniae: Italiae: compluribusque nationibus christianis crudeliter turpiterque imperare staterat Mahumetus in maximas difficultates adduceretur. Nam cum minorem Asiam cunctaque eius regna, multas graecorum urbes: ipsam Constantinopolim totius orientis decus atque ornamentum: omnem Peloponessum: Achaiam: Epirrhum Bulgariam haud parvam Macedoniae partem sub imperio suo redegisset, magnaevae Misiae superioris pars timore adducta ad eum defecisset. Bosinam insuper agris ante igni ferroquae vastatis ac rege capto: et Lesbos suae ditionis fecisset: ne ullum quidem terrorem adiecit Matthiae.

talták? Mert ha elgondolom, hogy a harczyi erény a kereszténységnek mily nagy dicsőséget szerzett, mennyi sok jótéteménnyel árasztá el: ez erényt a többinek elébe kell helyeznem. Azt művelte, hogy Mahomet, ki Pannonia, Germania és Italia, valamint a legtöbb keresztyén nép felett gyalázatos módon és kegyetlenül akart uralkodni, a legnagyobb veszedelembé jutott. Ugyanis midőn Kis-Ázsiát minden országával együtt, sok görög várost: magát Konstantinápolyt, az egész keletnek eme díszét és ékességét; egész Peloponnesust, Acháját, Epirust, Bulgáriát és Maczedoniának sem csekély részét, hatalma alá hajtotta volna, felső Misiának (*sic!* = Moesiának) egy része rémülten pártolt volna hozzá, ezen kívül Boszniát már korábban tűzzel vassal elpusztította és királyát elfogta és Lesbost szintén meghódította volna: Mátyást el nem riasztotta. Barbár seregeit, melyeknek számával fölénnyben volt, Pannonia ellen vezette (mert hiszen e királyságot is remélte uralma alá hajtani) és azt föl is dulta. Ámde Mátyás könnyű fegyverzetű sereggel állt vele szembe. Ütközetre kerülván a dolog, hosszasan harczoltak; végre a barbar kénytelen volt hátat fordítani. A törökök közül több mint harmincezer elesett, közel tizezer foglyul esett, Bosznia nagy részét, melyet a török hatalmába kerített, visszafoglalta és birodalmához csatolta. Midőn a velencei tanács eme nagy diadalról értesült, azonnal követeket küldött Mátyáshoz, hogy neki szerencsét kívánjanak és a velenceiek teljes segedelmét ígérjék meg. Midőn a követek küldetésük célját kifejtették, titkos tanácskozásra hívtak meg. A ki a követségben legidősebb és legtekinélyesebb volt, az vállalta magára azt a szerepet, melyet másfelől maga Mátyás viselt. Tehát Mátyást, mint a hogy a tanács nekik utasításul adá, a velenceiekkel kötendő szövetségre buzdítja és megígéri, hogy a tanács azon esetre, ha Mahomet ellen háborút

Quamquam enim copias: quod earum numero superior erat in Pannoniam (si quidem eius regni adipiscendi spem sibi constituerat) deduxisset: eamque populatus esset. Matthias tamen cum expedita manu sese illi obiecit. Ut ventum est ad manus ac diu pugnatum: coactus est barbarus terga dare. Turcorum plus triginta milia caesa sunt prope decem milia capta. Maiorem Bosinae partem: qua ille potitus erat: hic recepit atque imperio suo adiecit. De tanta victoria ubi senatus venetus certior factus est: legatos repente ad Matthias proficisci iubet: qui de ea illi gratulentur omnemque venetorum operam polliceantur. Cum legationem exposuissent, in secretum abducuntur. Qui caeteris legatis aetate anteibat et gravitate prestabat: eas illius preoccupavit oratio. Regem igitur, quod ita ipsis a senatu in mandatis datum esset, ad ineundam cum venetis societatem hortatur, senatumquae ei pollicetur si bellum adversus Mahumetum suscipiat, ac rempublicam christianam tueatur, quot annis octoginta nummum aureorum milia exoluturum. Multa tandem oratione consumpta concessit Matthias in legatorum sententiam. In hunc modum inter Regem et venetos composita est societas. Nequeo praestantissimi Principes verbis consequi quantas clades turchis intulerit: quot fertilissimos illorum agros diripuerit: quot tuguria igni absumperit: quot oppida funditus everterit. O praeclarum regem semper litteris; laudibus monumentisque decorandum. In plura magnitudine nominis tui fecisti; quod armis facere Rex alius potuisset. Oppidum erat: quem Belgradum incolae vocabant: natura adeo munitum:

indítana és a keresztyén államok védelmére kel, évenként nyolczvan ezer aranyat fog fizetni. Hosszas tárgyalás után Mátyás hajolt a követek nézetéhez. Ily módon a velenczeiek és Mátyás között a szövetség megkötetett.

Nem bírom nektek, jeles fejedelmek, szóval elmondani: hány csapást mért a törökökre, hány termékeny földjüket elpusztítá, hány falvokat fölperzselt, hány városukat porig lerombolta. Őh jeles király, te örökké magasztalando írott emlékekben és eleven emlékezettel. Te pusztá nevednek nagyságával többet tettél, mint a mennyit más király fegyverrel bírta véghez vinni. Volt egy város, melyet lakói Belgrádnak hívnak. Ez a természettől úgy meg van erősítve, hogy csak ostromlás útján lehet bevenni. Ezt Mahomet az élelem és a fegyverek minden nemével ellátván tizenötezer könnyű fegyveressel megrakja. Bevehetetlennek is mondhattad volna e várat. Erről mihelyt Mátyás kémétől értesült, azonnal a vár ellen indítja sergét és nem messze a vártól tábort üt. Nehány napi pihenő után, a katonákat gyűlésre hívja egybe és buzdítja őket, hogy tartsák készen fegyverüket, mert a várost ostrom alá akarja fogni. Másnap a lovasokat csatasorba állítja; a gyalogok közül alkalmas helyen állítja föl azokat, kik az ellenséget lővőszerekkel, hajtó dárdákkal, skorpió gépekkel tartsák távol. Mások létrákat vittek, melyeken a falakat meghágják. Mások meg a falak rombolására törökösokat szállítottak. Míg ezek történtek, a város kapitánya gyűlésbe hívja egybe az őrséget. Kijelenti, hogy kémeket küldött az ellenség taborába, akik hírül adták, hogy a város ellen rövid időn ostromot fognak intézni. Ezért gondolják meg a dolgot; ki-ki fejtsé ki nézetét; ő maga a többség véleményéhez csatlakozik. Egy rész azt véleményezte, hogy a várost föl kell adni Mátyásnak és neki meg kell hódolni; mások azt mondták,

ut non nisi obsidione expugnari posse videretur. Ipsum ut omni et commeatus et telorum genere Mahumetus munivit quindecim expeditorum militum milia imposuit, Dixisses id penitus inexpugnabile. Quod ut Matthias ex exploratoribus comperit habuit confestim ad oppidum castra movit: nec longe ab eo stationes posuit. Ut dies aliquot ocio dati sunt milites ad se accersiri iubet: atque ut arma expediant, quando oppidum sit oppugnaturus admonet. In sequenti die equites in aciem eduxit: peditum alios: qui hostem tormentis, tragulis, scorpionibus arcerent: idoneis locis disposuit. Alii scalas: quibus murum conscenderent: eius iussu comportarunt. Alii ad ipsum diruendum arietes admoverunt. Haec dum gerebantur praefectus oppidi milites ad concionem advocat: se in hostium castra speculatores misisse speculatum: qui eos nunciaverint brevi oppidum eppugnatos. Quare rebus suis consulant. Quisque quid sui sit consilii explicet: se maioris partis sententiae accessurum. Cum igitur alii oppidum Matthiae imperio ac potestati dedendum: alij nequaquam a fide decedendum: quin eos: qui nulum promissi fidem (servarent) praestarent: pro proditoribus habendos: cum praesertim omni commeatus genere abundarent et quicquid in exercitu Mahumeti fuisset roboris et floris adesse censerent. Haec maiori parti sententia tutissima uisa est, ut patenti porta in hostes impetus fieret, quando cum sustinere non possent. In hunc modum maximas copias parua manu fusas esse. Vix horae duae circumactae sunt (nam se se instruxerant ac paraverant) cum cornua cecinerunt tympanaque pulsarunt. Sic porta erumpunt. Hic impetus

hogy ki kell a hűségben tartani, nehogy őket mint olyanokat, kik esküjükhöz hívek nem maradtak, árulókül tekintsék és pedig akkor, midőn mindennemű készlettel rendelkeznek és Mahomet sergének színe java van háborúban. A többség azt a tervet tartá legbiztosabbnak, hogy a tárt kapukon át rohamot intézzenek az ellenség ellen, midőn már az ostromot tovább nem bírják, mert ily úton már vert szét nagy serget csekély számú csapat. Alig telt el két óra (mert készenlétben voltak), midőn megharsantak a trombiták és pörgött a dob. Így törtek ki a kapun. E támadás azonban sem Mátyást, sem katonáit meg nem riasztotta. Sőt inkább csatára készen fegyveresen szembe szállnak. Akkora veszteség sujtá a törököt, hogy hírmondó sem akadt magából a táborból, hanem csak mende-mondából tudta meg Mahomet az iszonyú csapást. Egy szálíg elhull minden embere. A várost Mátyás földig leromboltatja. E győzelem III. Frigyest oly örömmre ragadta, hogy Mátyást alsó Misiának (*igy!* = Moesiának), melyet Boemiának (*igy!*) hívnak, királyául ismerte el. (!) Innét Mátyás Prága városa ellen vezette hadait. Sok ideig ostromolta. Már-már elérte célját, midőn Ulászló, Kázmér lengyel király fia, nyolczvan ezer emberrel a város segítségére jöven, ennek közelében táborni ütt. Mátyás, mivel sergének létszáma jóval csekélyebb volt, visszavonult. Nincs szándékomban az ő többi győzelmeit felsorolni, mert igen hosszúra terjedne beszédem. Minthogy a dicsőséget a testi, lelki javak és a szerencse adományai szerzik meg az embernek: érdemes kifejetenünk, mily mértékben rendelkezett ő ezekkel.

Atyja volt,¹ mint fennebb emlitem, János vajda, ki korának összes vezérei közt az elsőséget vívta ki. Mátyás tőle nem külö-

nec Matthiam terruit, nec eius commilitones. Quin instructi atque armati illis occurrunt. Tanta est Turchis strages illata, ut tam ad aures Mahumeti non ex praelio nuntius, sed ex sermone rumor afferret. Ad unum omnes occisi sunt. Oppidum ad solum everti iussit. Ea victoria tantam Federico tertio voluptatem attulit ut ipsum Misiae inferioris: quam Boemiam vocant, Regem renunciaverit. Ex quo cum exercitu ad urbem Pragam contendit. Diu eam obsedit. Optati compos factus esset in (! = nisi) Ladislaus Casymiri (Rex Polonorum) Sarmatarum regis filius cum octoginta milibus hominum quo obsessae suppetias ferret, prope urbem consedisset Matthias quod militum numero erat inferior abduxit exercitum. Non est mihi consilium reliquas eius victorias referre, quod nimium provehenda esset oratio mea Cum igitur ex his: quae corporis: animi, fortunae sunt, bonis laus constituat operae pretium est: ut quanta in eo fuerint explicemus.

Parente ortus est: ut ante dixi: Joanne Vaivoda: cui ex omnibus sui temporis ducibus principatus deferebatur. Haud fuit Matthias illius dissimilis: qui: cum ad rem militarem: de qua uos admonui: incubuisset: ad humanitatis studia ingenium contulit. In his quantum profecerit: declarant aptissimae eius intentiones. Nunquam a legendis libris abducebatur. Sive enim in castris fuisset, sive domi se continuisset: sive in villam se coniecisset nobilissimos historicos Titum Livium: C. Cesarem: Quintum Curtium lectitabat. Fatebantur: qui sub signis suis militabant, milites unum esse regem: qui cum Julio Caesare atque Alexandro tuto et merito conferri posset.

¹ Itt kezdődik az Abel-féle szöveg.

bőzött, ki azonban, míg atyja a hadi dolgokra adta magát, mint már fennebb erről megemlékeztem, a humán tanulmányokra szentelte lelkét. Hogy e téren mekkora haladási tőn, mutatják nemes törekvései. Soha semmi sem tartotta vissza a könyvek olvasásától. mert hiszen akár táborban élt, akár otthon tartózkodott, akár nyári lakába vonult vissza, a legjelesebb történetírókat, Titus Livius, C. Caesart, Quintus Curtiust olvasgatá. Nyíltan vallák a zászlói alatt hadakozó katonák, hogy ő olyan király, kit Julius Caesarral és Nagy Sándorral bátran és méltán lehet egy sorba helyezni. Hányszor találták párnáján Livius? hányszor Caesart? hányszor Curtiust? Ne csodáljuk hát, ha Sándort, ama macedon királyt,¹ jóllehet maroknyi sereggel megszámlálhatlan hadi népet gyakran megvert, ha Pyrrhust, noha a csapatok elhelyezésében rendkívül jeles volt, ha Hannibált, habár pun ravaszsággal másokat túlszárnyalt,* bámulatos hadi erényével fölülmulta. Mert ha szót ejtek, nem szabad azt hazugsággal beszennyezni: soha senki jobban el nem találta a tábornak való helyet, mint Mátyás; senki jobban nem vezényelte sergét a csatára, senki jobban meg nem futamítá az ellenség hadsorait; senki jobban nem tűrte a hideget és zord telet. Mit mondjak a szent tudományokról, melyekkel tudjuk mily hévvel foglalkozott? Azoknak tartalmát oly híven megőrzé emlékezetében, hogy e miatt őt mindnyájan felette bámulták. E tudományok közé sorozta a bölcsletnek azt a részét, melyet erkölcsstannak neveznek, mert azon meggyőződést táplálta, hogy ez a helyes kormányzásra igen szükséges. A kikben e tudomány ismerete teljesen hiányzott, mivel a legnagyobb tévedésekbe bonyolódtak bele, úgy ítélte, hogy azokat az igazi királyok sorába nem is kell számítani. Ily szempontokból vezéreltetve királyságában

Quoties in ipsius pulvinaribus inventus est Livius? quoties Caesar? quotiens Curtius? Igitur mirari desinamus si Alexandrum illum macedonum regem et si parva manu innumerabiles copias sepe praelio fregisset, si Pyrrhum quamvis praesidia eleganter disposuisset, si Hannibalem quanquam punico astu viguisset, admirabili virtute superavit. Enimvero si qui a me profertur sermo nullo est mendacio inquinandus: nemo unquam Rege Matthia praestantius castris locum cepit nemo exercitum instruxit: nemo hostium acies profligavit: nemo hanc vim frigorum hyememque excepit. Quid loquar de sanctis litteris: quarum illum perstudiosum fuisse constat? Quae in his continentur adeo memoria tenebat ut eum cuncti summo opere admirarentur. His tam partem philosophiae quam moralem vocant adiecit quod eam ad rempublicam bene gerendam pertinere arbitrabatur. Quibus profecto nulla erat litterarum cognitio nequaquam ipsos in numero regum habendos censebat. His rationibus impulsus nobilissimum in regno suo gymnasium constituit eoque peritissimos ac sanctissimos viros undique accersendos putavit. Ex ea re id utilitatis consecutus est ut summa polleret prudentia. Nam et praeteritorum nullam abiecit memoriam quae bona futura videbantur: ea mente agitabat. Quae ad mores institutaque pertinebant: eorum non nescius erat.

Non solertiam non docilitatem contemnebat.

¹ A csillaggal megjelölt rész hiányzik az Ábel hagyatékában talált szövegből.

gymnasiumot¹ állított fel és úgy vélekedett, hogy ebbe a tudományokban legjárásabb és legszentebb életű embereket kell meghívni. Ez eljárásának az a haszna lett, hogy a legnagyobb bölcseségre tett szert. Ugyanis a mult időknek egyetlen emlékét sem vetette meg, melyből a jövőre nézve okulást nyerhetett; lelkében mindezt megforgatta. Mindazt, a mi az erkölcsök és intézmények javítására szolgálhat, szem előtt tartotta.² Nem kicsinyelte a tanulási készséget és igyekezetet.

Mert úgy vélekedett, hogy azt, a mi az állam javára válhatik, azt tudni azoknak kötelessége, kik az államban a legmagasabb polczot foglalják el. Hogy a tapasztalat mily nagy hasznára van az államok kormányzóinak, van-e a ki nem tudja? Hiszen látjuk, hogy több király volt, ki a legtapasztaltabb tanácsadók véleményéhez hajolt és tanácsukat követte, mert ezek előtt nem voltak ismeretlenek más nemzetek viselt dolgai. Hogy mily odaadó lélekkel csüggött az igazságon, bizonyíthatja a gonosz és elvetemült emberek iránt tanusított viselkedése, kiknek gyakori szerencséje, mely néha még a legerősebb férfiakat is eltántorítja, ő reá semmi hatással nem volt. Mert kérelhetetlenül bűnhődniök kellett azoknak, kik az egyenes útról letértek. Ellenben azokat, kik a jó útra tértek, jutalmakkal és kitüntetésekkel halmozta el. Mert bizony ha hitelt kell adnunk a theologusok fejének Aurelius Augustinusnak: az az uralom, mely Igazságosság nélkül való, rablásnak tekintendő. Nem is lehet tartós azoknak uralma, kik az igazságot száműzték államukból. Nincs semmi út, melyen az Istenhez közeledhetünk, ha nem az igazság útja, mert hiszen ez a legelső minden erények közt, mint kijelenté az a férfiú, kitől eredett

Nam quae regno suo utilitati futura erant, id quod eorum est : qui civitatum summum, atque altissimum gradum obtinent, cum animo suo considerabat. Experientia quantum civitatum gubernatoribus sit usui quis ignorat? Cum plures reges fuisse videamus : qui experientissimorum sententiis consiliisque paruerunt : quod eos : quae apud externos nationes gererentur : nequaquam latebat, Iustitiae quantum se se dediderit ostendunt improbi ac perditii homines ; quorum praemia : quibus fortissimi viri nonnunquam monentur : apud ipsum minime valuerunt. Qui enim e recta via declinassent : his erant subeunda supplicia. Qui autem in bonam frugem evassissent : (*sic!*) hos et beneficiis et honoribus amplectebatur. Enimvero si illi ipsi Theologorum principi Aurelio Augustino fides habenda est : Sunt ea regna : quae Iustitia vacant : existimanda latrocinia. Nam qui urbibus praesunt : si Iustitiam proscripserint diuturni esse non possunt. Nulla alia re magis ad deos, quam Iustitia accedere possumus. quando omnium ut inquit ille : a quo omnis peripateticorum familia emanavit : Aristoteles : sit excellentissima virtutum. Haec effecit ut Matthias quattuor et viginti et eo amplius annos regno potiretur. Tanti Regis fortitudinem quis satis laudare poterit? qui et timenda timeret : et quae nullo erant timore digna contemneret. Non ipsum delectabant illa fortitudinis genera, civile, servile, furiosum, consuetudinale, bestiale. Studioso delectabatur, quod bono, et ex electione cum hoste manum conserebat.

¹ A *gymnasium* szót mint jellemző kifejezést megtartottam, habár itt az egyetemről lehet szó.

² Innét kezdve ismét egy hosszabb részlet hiányzik az Ábel-féle kéziratból.

az egész peripatetikus iskola: Aristoteles. Ennek köszönhető, hogy Mátyás huszonnégy évig, sőt még több ideig viselte a királyi hatalmat.¹

Egy ily nagy király bátorságát ki bírná elég dicsérettel magasztalni? Csak attól félt, mitől félni kell, de a mi nem vala méltó a félelemre, megveté. Nem találta kedvét a bátorságnak polgári, szolgálai, dühös, megszokott, vadállatias nemében. Az öntudatos, az egyedül hasznos bátorságra törekedett, az ellenséggel a tetszése szerinti helyen és időben ütközött meg.

Az Akadémia követői előtt nem nagy becsben van a mérsekletesség; mert ez erénynyel a királyok nem igen dicsekedhetnek. Merőben más nézetet vallottak a peripatetikusok. És méltán! Mert hiszen van-e csúnyább dolog az emberi életben a mértéktelenségnél, mely az embert teljesen lealacsonyítja! Van-e valami, a mi az embert vagy a gyermekhez vagy éppen a barmokhoz tenné inkább hasonlóvá?

² De hát bőkezű voltának mennyi dicsőséget és mennyi hasznot szerzett. Ezt bárki beláthatja, ha fontolóra veszi, hogy soha senkitől nem vonta meg pénzadományát, kiket azt megilletett; költekező volt, de a más pénzéhez nem nyult. A mennyi jövedelme volt, abból tömérdeket áldozott azokra, kik az ő fényét emelték, jótéteményekkel halmozta el őket.

Mellőzöm ily nagy királynál kiemelni pompaszeretétét, hiszen tudva van, hogy ezt oly nagy mértékben kifejté, hogy ez erénnyel túlszárnyalta korának összes királyait. Mellőzöm nagylelkűségét.³ Ez tévé őt képessé mind a jó, mind a balszerencse elviselésére. Akad-e hát oly esztelen, ki még kételkednék, hogy e lélek az istenek körébe szállott, miután oly rendkívüli, oly kiváló, oly fényes tehetségekkel volt felruházva.

Vegyük még hozzá többi erényeit, melyeket se nem mellőzhetek, de mellőznöm nem is szabad. Soha Mátyás nem helyezte a legfőbb jót sem a gyönyörben, sem a gazdagságban, sem a rangban, sem a test javaiban. Mindezek az én hitem szerint töré-

Apud Academicos temperantia non multum laudis habet, quod ea Reges laudari non solent. Ab ea sententia Peripatetica vehementer obhorrent. Nec immerito, quid enim turpius in rebus humanis intemperantia invenire potest: quae hominem omni turpitudine inquinat? quid quid ipsum vel puerorum vel belluarum haud dissimilem efficit?

Age Liberalitas quantum illi laudem emolumentumque attulerit: quivis hac coniectura consequi potest: cum numquam sit abusus pecunia eos: ut oportebat: fecerit sumptus: alieno abstinerit: qui ad se pertinebant proventus consecraverit. innumerabilia in eos: qui auctoritati suae deducti erant. beneficia contulerit. Omitto tanti Regis Magnificentiam: quam tantam fuisse constat: ut omnibus etatis suae regibus ea virtute antecelluerit. Omitto Magnanimitatem: quae illum fortunae ferendae tum secundae tum adversae conscium reddidit.

¹ Itt a szónok történeti tévedésbe esett, mint a mily könnyen követ el hibát a geographia körében.

² Itt veszi fel ismét a beszéd fonalát az Ábel-féle szöveg.

³ Itt szakad meg az Ábel hagyatékában talált másolat szövege. Utána a csonkaság jeléül pontok következnek.

keny, mulandó dolgok. Ezért ő a pogány népek tévedését elvetvén a valódi, azaz a keresztyén vallásra irányozta lelkét, ehez emelkedett, mert ebben kereste az üdvösséget. Evvel kapcsolta egybe a bölcsességet. Nem is bírnám megmondani, hogy lehet az érényeknél tökéletesebbet az emberben találni.

Azt hiszem, eleget mondtam már, a miből beláthatjátok, hogy mily kitűnő érényekkel volt Mátyás telruházva. Ideje beszédemet befejeznem. Meglep a fájdalom is; annyira elnyom, hogy beszédem folyását is megakasztja és habár többet szeretnék mondani, ebben meggátol.

Ki volna oly érzéketlen, ki volna oly vad lelkű, oly kegyetlen és az emberi érézből annyira kivetkezett, a ki, midőn a legjobb fejedelmeket és legelőkelőbb férfiakat gyászba és búbanatba borúlva látja, vissza tudná tartani könyeit? Járuljunk hát ama legjobb és legnagyobb Krisztushoz könyörgésünkkel, hogy valaha elvegye fáradaimnak jutalmát! Elmondám.

Magyarra fordította

HEGEDÜS ISTVÁN.

Quis est igitur tam suae mentis inops : ut hanc animam ad deos accessisse ambigat ? quando tam singularibus, tam praecipuis tam praeclaris fuerit dotibus ornata ?

Adde caeteras illius virtutes : quae a me praetermitti nec possunt nec debent. Nunquam. Matthias in voluptate : nunquam in divitijs nunquam in honoribus : nunquam in bonis corporis summum bonum constituendum putavit. Sunt haec mea sententia et caduca et fragilia. Sed reiectis gentilium erroribus ad veram idest christianam religionem : quod in ea summam foelicitatem ponebat : mentem suam erexit atque extulit. Ad hanc sapientiam adiunxit.

Quibus quidem virtutibus quid in homine praestantius inveniri queat : non facile dixerim. Multa mihi verba fecisse videor : ex quibus Matthias quantis fuerit virtutibus praeditus : intelligere potuistis. Reliquum est ut finem dicendi faciam. Accedit dolor ipse : quo sic opprimor : ut orationis meae cursum reprimat : ac me picere plura parantem impediatur. quis tanta crudelitate imbutus ; quis adeo ferus : asper et inhumanus : qui cum tot optimos principes nobilissimosque homines videat in luctu moeroreque versari : lachrymis continere possit ? Nos christum illum optimum maximum : ut aliquando laborum suorum praemia consequatur : precibus fatigabimus.

Dixi.

ADATTÁR.

EGY OLASZ BÁNK-BÁN NOVELLA.

A Nemz. Múzeum könyvtárában a minap egy 24 lapnyi 8-adr. füzet került a kezembe, mely czímével — *Il Palatino d'Ungheria* — azonnal magára vonta figyelmemet. Érdeklődésemet a kis lelet iránt csak fokozta az, a mi e czím alatt következik: *Novella d'antico codice. Ora per la prima volta pubblicata*. Az egyszerű papírtáblába kötött füzetke, mely a Hung. h. 4339. jelzetet viseli, a benne lévő bélyeg tanúsága szerint Lanfranconi Enea könyvtárából került a múzeumba. Nyomtatták *Firenzében* (dalla stamperia Piatti), 1823-ban. Kiadója, *Tommaso Gargallo*, Trivulzio János Joákim őrgrofnak ajánlotta s ehhez intézett levél alakjában 8 lapnyi előszót írt a mindössze 13 lapnyi novellához. A Trivulziók neve Olaszországon kívül is eléggé ismeretes, legalább a bibliographusok és különösen a régi olasz irodalom buvárai előtt. Tommaso Gargallo sem egészen ismeretlen név; hisz még a kevésbbé kimerítő és nagyobb olvasó közönség elé szánt olasz irodalomtörténeti munkák — hogy például csak a legújabbak egyikét, a Wiese-Percopó-félet idézzem — szintén megemlékeznek róla, mint latin költői művek elég szerencsés fordítójáról.

Ezek alapján minden gyanú nélkül s a legjobb hiszemben vettem kezembe a kis füzetkét, a melyben első tekintetre a mi Bánk-bánunk esetének elbeszélésére ismertem; ez pedig csak újabb ösztönzés lehetett arra, hogy most már kissé tüzetesebben is foglalkozzam vele. Heinrich Gusztáv érdemes dolgozata ¹ jóformán kimerítette a tárgyát a német irodalmat illetőleg, de azon túl még elég teret enged a további kutatásnak. Azt hiszem tehát, hogy nem végeztem egészen fölösleges munkát, midőn ez olasz novella eredetének utána járva, annak legközelebbi és ezen túl egy távolabbi forrását vele együtt közlöm, illetőleg az utóbbiból csak jegyzetben idézem a fontosabb párhuzamos helyeket.

Mielőtt azonban azt tenném, szólnom kell arról a sajátságos s előttem még mindig nem egészen világos módról, a melylyel kiadója e kis novellát világga bocsátotta. A legérdekesebb irodalmi curiosumok

¹ Bánk-bán a német költészetben. Budapest, 1879.

egyikével van itt dolgunk, a mely első pillantásra otromba hamisítvány-nak, majd jóhiszemű beugrásnak, majd pedig csak ártatlan mókának tetszhetik, a szerint, a mint a benne szereplők tudásáról és jelleméről kedvezőbb vagy kedvezőtlenebb véleményt alkotunk magunknak. De lássuk előbb a tényállást.

Gargallo úgy adja elő a dolgot előszavában,¹ hogy kevéssel a novella kiadása előtt Rómából postán küldték neki Nápolyba, minden kísérő levél nélkül s a küldőt semmivel el nem áruló módon a kéziratot, a melynek eredetét illetőleg, miután sokáig törte rajta a fejét, vajjon kitől származhatik, végre is abban a feltevésben állapodott meg, hogy Luigi Rezzi küldte neki, a Sapienza (a római egyetem) gymnasiumának érdemes tanára és egyúttal a Barberina könyvtárnoka. E barátjáról majdnem egy teljes lapnyi áradozással emlékszik meg a kiadó, de azt egy árva szóval sem sejteti, vajjon e feltevésének alapos vagy alaptalan voltáról igyekezett-e magának meggyőződést szerezni. Pedig ennél semmi sem lett volna könnyebb; hiszen csak írnia kell vala Rezzinek: csakugyan te külted-e, barátom, a kérdéses kéziratot, avagy nem? S ha *nem* lett volna a válasz, akkor további kutatásnak lett volna helye. De erről, mint mondom, mélyen hallgat Gargallo, valamint arról is, hogy hová lett a kézirat?

Ez már magában véve is igen gyanusnak tűnteti fel a *d'antico codice* jelzést, a mely különben eléggé határozatlan. Valamivel határozottabbá teszi azonban maga a »kiadott« (?) szöveg. Ez ugyanis olybá tűnteti fel a kérdéses novellát, mintha az a *Boccaccio Decamerone*-jának a IX. napja 4. története helyére való volna; illetőleg az ott lévő elbeszélés csak bitorolná e helyet, a mely tulajdonképen ezt a novellát illetné meg jogosan.

Gargallo ugyan nem mer az első tekintetre is fölötte vakmerő, vagy ha nem ilyen, akkor ugyancsak erős jogcímekre szoruló feltevés mellett határozott állást foglalni, hanem igen gyanús udvariassággal Trivulzio őrgrofot tartja a legilletékesebbnek e kérdés eldöntésére. Egyet azonban mégis csak megtesz arra nézve, hogy e feltevés ne tűnjék egészen levegőben lógónak. Legalább megemlíti, hogy a *Decamerone* kiadóinak és magyarázóinak már elég régóta feltűnt és szálfka volt a szemükben a IX. nap 4. elbeszélése, mint valamennyi között a leggyengébb, a mely alig méltó a többihez és a mű szerzőjéhez. Idézi is az 1590. évi velencei kiadásból Luigi Grótonak, a kiadónak szavait, a melyek szerint: *Questa è tenuta et è veramenta la più magra et la più fredda et la più vana novella di tutte le cento.*

Mit szóljunk azonban ahhoz a naivsághoz, a melylyel nyomban ez idézet után magát a *Decamerone* szerzőjét szólaltatja meg a mellett való tanuként, hogy ő maga sem sokat tartott ez elbeszélésről! De ha nem tartott róla sokat, akkor legalább is elismerte róla, hogy az övé;

¹ Non è gran tempo passato che per la posta di Roma me ne pervenne in Napoli il manoscritto, non da alcuna lettera accompagnato. Fiscando allora fra me stesso da chi mai mi si fosse potuto mandare, non ad altri, che all' ab. Luigi Rezzi, ornatissimo letterato e mio amorevole amico, ne volsi il pensiero. (7. l.)

s ha nem is a legsikerültebb gyermeke, ép azzal, hogy ilyennek ítéli, egyúttal a magáénak is vallja. Mibe kapaszkodik tehát az egész feltevés, a melynek a szövegahagyományban sincsen — s ezt Gargallo maga is jól tudja — semmi támasztéka? Semmi egyébbe, mint abba az általános véleménybe, melynek az imént Groto L. szavaival adtunk kifejezést, hogy t. i. e novella alig mondható Boccaccio többi elbeszéléseivel egyértékűnek. De hiszen jól tudja mindenki, a ki a Decameronét olvasta, hogy e gyűjteményben nagyon különböző értékű darabok vannak, s akad bizony a IX. nap 4. novelláján kívül is még nem egy, a mely alig ér ennél a kivetni valónak ítéltnél többet.

De kár is lett volna e naiv feltevésre, a mely csak a gyanus eredetű kézirat bevezető soraiból táplálkozik, ennyi szót is vesztegetni, ha mégis legalább olyan író, mint T. Gargallo, a kinek valamelyes judiciuma e kérdésben talán csak lehetett, nem tartotta volna érdemesnek, vele pár lapon foglalkozni. Naivnak neveztük e praetensiót, mert nem akartuk rosszhiszeműnek bélyegezni. Valószínű ugyanis, hogy az egész ártatlan tréfa volt, a melyről két magyarázatot lehet megkockáztatni. Vagy úgy történt csakugyan a dolog, a hogy Gargallo előadja, s akkor őt csapta be valami mókázni szerető barátja, a ki ismerte a régi irodalom iránti lelkes, de kevés kritikával békelt buzgalmát. Vagy pedig ő maga koholta az egészet és Trivulzio ögróf urat akarta vele megtréfálni. Az utóbbi feltevésnek ugyan ellene mondani látszik az a nagy hódolat és elismerés, a melylyel ez előkelő Maecenas irodalmi izléséről és ítélőképességéről az előszó nyilatkozik. De az effélék nemcsak a humanisták, hanem késő utódaik részéről sem egészen szokatlan jelenségek, kivált Olaszországban, a hol a farsangi alakoskodás több évezredes hagyománya úgyszólván nemzeti vonássá fejlesztette a legkomolyabb dolgokkal való tréfálkozást, és másutt seholsem ismert kelendőségüvé emelte az irodalmi mystificatiót. Elég csak a jelenkor egyik legismertebb olasz költőjére, Stecchettire hivatkoznom, a ki szintén ilyen, még hozzá kissé *macabre* izlésű mystificatióval lopta be magát a hírnév templomába.

Abban tehát még korántsem találunk valami hallatlan vakmerőséget, ha akár más valaki tudós Gargallo uramat, akár pedig ő maga Trivulzio ögróf úr ő kegyelmességét azzal tréfálta volna meg, hogy egy a Decamerone álarczába bujtatott ártatlan hamisítványnyal teszi próbára akár az egyiknek, akár a másiknak a trecentista izlését és szakértelmét. Hiszen ha Gargallo csakugyan úgy kapta, a mint mondja, a kéziratot, akkor vajmi hamar tisztába jöhetett azzal, hogy hamisítvány. Erre maga is rávezet, még pedig elég naivul, bennünket. S épen ezért gondolom, hogy nem is lehetett szándéka akárkit is komolyan becsapni állítólagos »régi« novellájával.

A mi bennem e véleményt kelti, az a kiadónak az előszó 6. lapján lévő azon vallomása és ehez fűzött jegyzete, a mely rögtön elárulja a novellácska forrását is. Rosszakaratu hamisító, vagy csak az olyan is, a ki azt akarja, hogy egykönnyen ne jöjjenek rá a turpisságára, ilyen áru előnyöt nem fog a maga útján — nem is hagyni, hanem egye-

nesen odaállítani, hogy akárki a legegyszerűbben leránthassa e nyom segítségével a leplet a rosszul elfödött csempészetéről.

Ámde Gargallo jól tudja s ezt olvasóival is közlendőnek tartja, hogy a magát Boccacciótól eredőnek valló, vagy legalább is Decamerone IX. 4. novellájának bekezdő soraival álarczázó elbeszélés a magyar történelemből veszi a tárgyát. Sőt hivatkozik is e tárgy két előadására, midőn jegyzetben idézi *Bonfin. Hist. Hung. dec. 2. p. 279.* és *Vertot Hist. de l'Ord. de Malte liv. 3. t. 1. par Quellaut 1753 etc.*¹ a helyeket, a honnan ő e történetet ismeri.

S már most egyebet sem kell tennünk, mint ez idézés alapján elindulva, az olasz novellát előbb *Vertot* francia, aztán pedig *Bonfini* latin szövegével egybevetnünk, és világos lesz előttünk, hogy az utóbbi-tól csak annyiban függ az olasz elbeszélés, a mennyiben *Vertot* is *Bonfini*t idézi és dolgozza fel a maga módja szerint; azonban *közvetlen forrásul Vertot*, egyelőre legalább, úgy látszik, csakis ez és semmi más nem szolgált az olasz novellához.

Ez ugyanis csak a bevezetésében és alább egy-két, kisebb-nagyobb betoldással tér el a *Vertot*-féle előadástól, a mely már maga is kész novella, csupa szín és elevenség, csupa drámai jellemzés, csupa költészet. Volt-e *Vertot*nak *Bonfini*n kívül, a kire ő maga hivatkozik (s az ő hivatkozását vette át egyszerűen Gargallo is), volt-e, mondom, neki az I. Mátyás és II. Ulászló udvari történetíróján kívül más, esetleg már szépirodalmi közbenső forrása is, azt egyelőre nem dönthetem még el; de mindenesetre érdemes lesz utána legközelebbről a francia irodalomban kutatni, mert e lehetőség épen nem tekintendő kizártnak. De hogy fordítva nem áll a dolog, vagyis, hogy az állítólagos »régi« olasz novella nem volt a *Vertot* forrása, valamint hogy a kettő sem tekinthető egy közös harmadik forrás származékának, azt szerintem kétségtelenné teszi az alábbi egybevetés, a melynél *Vertot* munkájának 1726. évi első 4-edr. kiadásából közlöm az illető szöveget. (Ezen a múlt században nagyrabecsült és sokat olvasott történetíró számosabb munkái közül egyik sem volt népszerűbb és elterjedtebb, mint a máltai lovagok története, melynek a teljes címe: *Histoire des Chevaliers hospitaliers de S. Jean de Jerusalem, appelez depuis les Chevaliers de Rhodes, et aujourd'hui les Chevaliers de Malte.* Par M. l'Abbé de *Vertot*, de l'Academie des Belles Lettres. Paris. 1726., 4-edr. 4 köt. U. o. 1726. 8-adr. 5 köt. Egy későbbi kiadása, mely az idézettekkel együtt szintén megvan az egyet. könyvtárban, 1761-ben jelent meg Párisban. A Gargallónál említett 1753. évi kiadást azonban nem láttam.) És most néhány megjegyzést a Bánk-bán esetének *Vertot*-féle előadásáról és az olasz »novella« ettől eltérő helyeiről.

Vertot, mint láttuk, *Bonfini*t vallja egyetlen forrásának, s ha szavát hihetőnek fogadjuk el, akkor ugyancsak szabadon bánt el a tárgyával. De semmivel sem szabadabban, mint annak idején *Bonfini* a maga szűk-

¹ Ez a *Quellaut* az 1726. évi kiadás három szövetkezett kiadójának egyike, *Quillau* lesz.

szavú forrásaival. Heinrich föntidézett jeles tanulmányából ki-ki láthatja, milyen hatásos dráma-vázlatot szerkesztett már az olasz humanista író az előtte volt krónikás adatokból. Nem hiába áhitozott Livius babérjaira; sikerült is neki mesterét még fölül is múlnia abban, hogy miként kell a krónikák és az akták száraz, ösztövére vázát a költői képzelem és szónoki hév bő áradatával beszédesebbé, a hézagos töredékeket keréken szerkesztett egészszé alkotnia. Igaz, hogy a mit így teremtett, sokszor igazán jóformán semmiből is alkotva, az minden egyéb, kivált a régibb mulatut illetőleg, csak nem történelem. De a kik efféle alkotásainak egyik legjellemzőbb példáját, a Bánk- esetet tőle átvették, jórészt nem is történeti igazságot, hanem érdekes költői tárgyat kerestek nála; kivéve tán a jó öreg Hans Sachsot, a ki a maga és kora naivságával még a történelmi igazságot, vagy legalább azt, a mit ő annak hitt, azon csupaszon is a színpadra valónak hitte, a mint előtalálta.

Vertot már némi szerény kritikát is gyakorol ugyan, mikor Bonfini előadását Dlugosznak, a lengyel történetírók atyjának feljegyzésével állítja szembe.¹ De az ellenmondó adatok egyszerű felemlítésénél tovább nem megy s tovább mennie nem is igen lehetett módjában. Ez egyébiránt nem is igen tartozott a munkája keretéhez, a melyet amúgy is sok minden, nem épen oda tartozó dologgal töltött ki. Ilyen egyebek között a Bánk-bán epizód is, a mely csak a Bonfinitől eredő téves előadás alapján kerül a keresztes hadak és a máltai lovagok történetébe. Gertrud királynő megöletése ugyanis tudvalévóleg nem a szentföldi hadjárat (1217) alatt, hanem II. Endre Halicsba indulása (1213) idején történt; tehát még epizód gyanánt sem lenne tulajdonképen semmi helye sem itt, a »jeruzsálemi« czímen kívül egyéb eredménynyel alig koronázott palaestina kirándulás elbeszélésében. (Tudtommal Bonfini előtt másutt nem is fordul elő ez az áthelyezése a korábbi eseménynek az általánosabban ismert alkalom keretébe. Sajátságos azonban, hogy mégis mennyire belérögzött azóta a kevésbé pontos köztudatba. Diákjaink legalább, a saját, több éves tapasztalatom szerint, még Katona »Bánk bán«-jának a tartalma elmondása közben is rendesen a szentföldi hadjárat idejére teszik a darab cselekvényét. Ennek talán egyik-másik közkézen forgó tankönyvünk nem eléggé határozott beszéde az oka. Pedig Katona elég világosan megjelölte a személylajstroma alatt, hogy: *Történelm 1213.*)

Vertot, mind mondtuk, Bonfini követi előadásában, de jóval bővebben, számos új részlettel kiszínezve adja elő az esetet. Hogy ezeket a saját költői képzeletéből, vagy már valami kész feldolgozásból merítette-e, a mely még ismeretlen, azt e helyütt egészen kétségtelenül megállapítanunk nincs módunkban. Egyelőre az előbbi tarthatjuk valószínűnek, minthogy a kibővítések egyáltalában nem olyanok, hogy akár magától Vertottól és az ő egyebűnnen ismert modora szerint ki ne teltek volna.

Lássuk, miben is állanak ezek a kiszínező részletek, a melyekben

¹ A 303. l. említett *Duglos qu'on appelle Longinus* t. i. nem más mint a *Historia Polonica* XII könyvének szerzője († 1480).

az ő előadása s vele együtt az olasz novelláé is a Bonfiniétől leginkább különbözik, illetve a melyekkel ezt kiegészíti.

Mindenek előtt ott, a hol a távozó király Bánkra bízta országát és családját, a francia író azt mondatja Andrással, hogy helytartója az ő távollétében mindenkinek szigorúan és személyválogatás nélkül ^{Szol}gáltasson igazságot: *sans égard pour la naissance ou la dignité de qui que ce fût.* (I. k. 304. l.) Bonfininál csak: *ut iuste regnum administraret, nulli iniuriam fieri pateretur.* (Id. kiad. 306. l.)

Alább, mikor Bánk neje (a ki Vertotnál névtelen, valamint a királyné öcscse is) az erényét veszélyeztetve látja, betegséget tettetve igyekszik magát egyidőre az udvartól és ezzel a tolakodó udvarlói ostroma elől elvonni: *Cette Dame pénètre sans peine les motifs indignes de ces empressemens; et pour éviter l'entretien du Comte, elle feignit quelque tems d'être malade.* (305. l.) Bonfininél ennek semmi nyoma, de megvan a Nicolay-féle balladában (l. Heinrich id. munkája 94. l.):

20. Auf ihn herab sieht sie mit Hohn,
Eilt durch den Saal und fährt davon.*
Gleich lässt Gertrude fragen,
Was sie befallen. *Seitenstich*
Ersinnt sie, um auf lange sich
Des Hofes zu ent schlagen.

Ez alapon tehát aligha túlságosan merész következtetés, ha azt vélem, hogy Nicolay a Heinrich (16. l.) említette forráson kívül még a Vertot-féle előadást is ismerte, a miben legalább valószínűtlenség nincsen.¹ Ha pedig e vonás esetleg a Müller-Cseri regényében is benn van, a mit most megállapítani nincs módomban, akkor ennek is Vertot lehetett erre a részletre nézve a forrása, a mennyiben e motívumnak más, különösen régibb és közkeletűbb gazdáját adnunk nem sikerül.

Nem említi Bonfini, hogy a királyné öcscse a gaztett elkövetése után eltűnt s így Bánk csak a királynőn állhat bosszút, holott az volt a szándéka, hogy mind a kettőt megölje. Vertot (és itt is egyezik vele némileg² Müller-Cseri regénye) azonban e körülményt kiemeli: *Son dessein étoit d'en faire ressentir les premiers effets au Comte; mais ayant appris qu'il étoit parti secrètement pour retourner dans son pays, le Régent au désespoir que sa victime lui eût échappé, tourna tout son ressentiment contre la Reine même.* (306—307. l.) A királynő elé Vertotnál (és Nicolay balladájában) egy állítólag a királytól érkezett *levéllel* kezében járul Bánk, a minek Bonfininél szintén nem leljük nyomát: *il se rendit au Palais, et ayant engagé cette Princesse à passer dans son cabinet, sous prétexte de lui communiquer des Lettres qu'il venoit, disoit-il, de recevoir du Roi.* (307. l.) A balladában (i. h. 99. l.): 49. — — — —

¹ A francia szövegnek a parodisztikus hangú német balladával való tüzetesebb egybevetése e feltevést még több párhuzamos helylyel erősíti meg. Ilyen az alább még említendő *Moravie és Mähren* találkozása *Meran* helyett.

² Csupán abban tér el a regény, hogy benne Ottó nem hazájába szökik, csak a környéken bujdosik s utóbb megint előjön, hogy megbűnhődjék.

Er kommt, ein Schreiben in der Hand,
Das ihm der König zugesandt,
Die Burg hinaufgestiegen.

A továbbiakban már alig van lényegesebb eltérés Bonfini és Vertot előadása között; az apróbb részleteket illetőleg pedig, a melyekben természetesen a jóval bővebb francia elbeszélés a gazdagabb, az alábbi szöveg elég alkalmat nyújt a latin forrással való tüzetesebb egybevetésre.

Szólnunk kell már most az olasz novellának Vertot elbeszéléséhez való viszonyáról. A mellett ugyanis, hogy az előadás lényegét illetőleg a kettő közötti egyezés szembeszökő, mégis megengedett magának az olasz átdolgozó annyi szabadságot, hogy a félrevezetés céljából készült s a forrástól teljesen idegen bevezetésen kívül is toldott be egyet-mást az előtte lévő anyagba. Ilyen hosszabb betoldás, a melynek sem Vertotnál, sem ennek forrásánál, Bonfininél nincsen megfelelője, a királyné öcsésének habozása és szenvedélye ébredésének, valamint elhatalmasodásának körülményesebb rajza, mely a mystificatio céljához képest lehetőleg a Decamerone stílusát igyekszik utánózni. Ezen, a forrástól teljesen idegen helyeket eléggé feltűnteti már az egyhásbos szedés is, holott a párhuzamos részletek kéthasábosan következnek, jegyzetben pedig Bonfini azon helyei, a melyek még a francia közvetítésen keresztül is világosan föltetszenek az olasz novellában. (Bonfinit az 1568. évi Sambucus-féle kiadás szerint idézem. Az összes közlemények az eredetiek írásmódját követik, még a következtelen és hiányos ékezeteket és orthographiai sajátságokat is megtartva.)

Legvégül hagytam a Vertotnál és vele egyezően Gargallo novellájában is, még pedig ismételten említett *Moravie*, az olaszban *Moravia* kérdését. Az imént jegyzetben már céloztam rá, hogy Nicolay balladájában is »aus Mähren« siet a királynő vigasztalására a kedvelt öcsce. Igaz, hogy Heinrichnél (i. h. 93. l. 2. jegyz.) erről ezt olvassuk: »Itt a költő maga jegyzi meg, hogy a történetben nem *Mähren* (melyet ő a rim kedvéért használ), hanem *Meran* szerepel.« Már most csak az a kérdés, hogy a Heinrichnél rekeszben álló szavak is Nicolaytól valóké-e, vagy ez csak Heinrich feltevése. Mert az utóbbi esetben csak úgy kell értenünk a dolgot, hogy Nicolay más forrásból (a mint bizonyos is, hogy más forrást is használt) tudta ugyan, hogy a történelem *Merant* említi a leírt eseményekben szereplők hazája vagy inkább birtoka és czime gyanánt, de ő mégis *Mährent* mond, nem épen a rim kedvéért, hanem — s ezt elhallgatja — mivel Vertotnál így találta. De hogy Vertot előadását ismerte, azt egyéb nyomokon kívül szerintem ez is megerősíti.

Már hogy aztán Vertothoz és minden valószínűség szerint innen *Lillo* drámájába¹ is tulajdonképen honnan került *Meran* helyébe *Morvaország*, azt ezúttal még nem mondhatom meg. De minden esetre érdemes lesz a dolognak utána nézni. Meglehet hogy ez a közlemény is segít majd a nyomra rávezetni.

¹ Erről I. Csiky G. kivonatát a Kisf. Társ. Évl. XV. (1881.) 213. s. k. ll. Lillo, a ki kevéssel 1739. előtt írta Bánk-tragédiáját (Elmerick), nagyon jól ismerhette Vertot könyvét.

- (11.) IL CONTE DI MORAVIA, INNAMORATOSI DELLA moglie di Bagdanno, Palatino di Ungheria, perviene per artificio della Reina sua sorella, a goderne. La violata matrona ne fa consapevole il marito, il quale, non potendo aver il Conte fra le mani, uccide la Reina, et al Re in Costantinopoli vassi a narrar l'accaduto. Vera costui conoscendo l'offesa, e giusta la presane vendetta, lo assolve, e nella sua grazzia ritenendolo, più che per l'addietro l'onora.

NOVELLA.

Con grandissime risa di tutta la brigata erano state ascoltate le parole, da Calandrino dette della sua moglie: ma tacendosi Filostrato, Neifile, sì come la Reina volle, incominciò. Valorose donne, assai acconciamente ha Filomena la magnificenza della Reina commendata nell'averci oggi aperto libero il campo al novellare. Ma se bella non è l'armonia, che in su la stessa corda perpetuamente si ripete, e solo i gravi con gli acuti tuoni alternando, quel concento (12.) formasi, che l'orecchio solletica dolcemente, così ancora ottimo accorgimento a me pare il pianto al riso, e le serie cose alle piacevoli a nostro maggior diletto frammischiare variando. Che se la varietà quella è, onde natura mirabil cotanto nelle sue infinite opere si manifesta; non altramenti le novelle di questa giornata sopra quante nelle precedenti ne sono state dette, dobbiamo aspettarci piacevolissime. Per la qual cosa dalle scede di Calandrino a' sommi affari delle Corti, e dall'umil casa di un dipintore alle altissime Reggie trasportandovi, una novella di com-

passion piena, et un meraviglioso esempio di virtù in ciò, che adoperò un gran Principe, vi piacerà di ascoltare. Conciossiachè quante le forze dello sdegno sieno e il malvagio uso sovente fattone da potenti uomini, dove si mettono a le ricevute ingiurie vendicare, non una volta sola ne' casi fra noi narrati, veduto abbiamo; ma che un Re potentissimo, dopo gravissima offesa da un suo suddito ricevuta, più tosto che alla vendetta discorrere, per solo amor di giustizia, e commendato et onorato altamente abbiane l'offensore, è quello che nella mia Novella, (13.) o meglio verace istoria, vi verrò dimostrando. Dico adunque che

Un general passaggio da Papa Onorio stato essendo intimato, i Principi della Cristianità con ogni sforzo del Regno loro, di grande e poderosa oste l'appresto da per tutto faceano meraviglioso. Or sì come le gravi turbolenze che tra Genovesi e Pisani, e tra varie Città della Lombardia intorno a quel tempo fieramente ardeano, allo Imperador Federigo, che capo di quella spedizione destinato era, non permetteano lo allontanarsi, quindi fu che Andrea Re d'Ungheria, di differenti nazioni un grandissimo esercito ragunato, ad andar sopra i Turchi, senz'altro aspettare, s'apparecchiò. Il quale non meno pro' Capitano, che savio Principe essendo, e della giustizia amantissimo, verso Vinegia, d'onde poi in mare entrar dovea,

non prima a partir si dispose, che quanto al governo del suo Reame richiedeasi, non avesse maturamente provveduto. Laonde sen-

[Vertot I. 302.] — — — C'est ainsi que l'Empereur, [303] qu'on croyoit devoir se mettre à la tête des premiers Croisez, en fut empêché par les troubles d'Italie — — —

Ce fut André Roi de Hongrie, qui à la tête d'une armée composée de différentes Nations partit le premier pour le secours de la Terre Sainte; c'étoit un Prince recommandable par des sentimens de pitié, et sur-tout par un zèle extraordinaire pour l'administration de la justice. Il conduisit l'armée par terre jusqu'à Venise où il s'embarqua pour se rendre à Constantinople. — — — — —

[304.] — — — Ce Prince étant prêt de quitter ses Etats en laissant la régence au Palatin du Royaume appelé Bancbannus, et dont depuis

tendo egli Bagdanno¹ Palatino del Regno, e prudente et esperto, e nelle cose, che a savio reggitore appartengonsi bene inviato, lui in luogo di sè fece generale Vicario dello Stato. (14) E commendatogli grandemente di mantenere co' vicini Principi la pace, e di amministrare a' sudditi, non avuto riguardo a condizione, nè a dignità, esatta et intera giustizia, dopo ordinato ogni suo fatto, dalla dolorosa Reina accommiatandosi, se ne andò a suo viaggio.

Nè sì tosto si fu partito, che cominciò Bagdanno e con senno e con ordine l'ufficio in lui commesso, nulla tralasciando di quanto alla fiducia dal Re mostratagli, più rispondesse. La sua donna intanto, d'alto valore, e di singular bellezza fornita, alla Reina, per alcuna consolazion della noia di sì fatta partenza, di frequente ne andava. Ma persistendo ella nella sua amaritudine, il Conte di Moravia suo fratello, che teneramente amavala, e n'era amato, di confortarla ancor egli, il meglio che per lui si potesse, forte desiderando, in Ungheria sopravvenne. Era costui del corpo bellissimo, e d'età forse di trent'anni, leggiadro cotanto e dilicato Cavaliere, quanto alcun altro il più esser potesse, et oltre a ciò quegli era, che più fra tutti della persona andasse ornato, come colui ch'era vie più che grande vagheggiatore. Al suo arrivo altro che balli e conviti e giostre e torneamenti non fu da (15) per tutto, se non che il veleno dello amore venne a mescolarsi fra tanta gioia. Per ciò

long-tems il avoit éprouvé le zele et la fidélité :

il lui recommanda en partant d'entretenir la paix avec les Princes voisins, et sur-tout d'administrer une exacte justice à tous ses sujets, sans égard pour la naissance ou la dignité de qui que ce fût. (1)

Ce Seigneur pendant l'absence du Roi, n'oublia rien pour répondre dignement à la confiance dont il l'avoit honoré; (2) et pendant qu'il donnoit tous ses soins aux affaires d'Etat, sa femme Dame d'une rare beauté, tâchoit par son assiduité auprès de la Reine, d'adoucir le chagrin que lui causoit l'absence du Roi son mari. Tel étoit l'état de la Cour de Hongrie, lorsqu'on y vit arriver le Comte de Moravie frere de la Reine, et que cette Princesse aimoit tendrement; (3)

ce ne furent d'abord que fêtes et que plaisirs, mais dans la suite le poison dangereux de l'amour se glissa parmi ces jeux innocens :

¹ E névtorzitás, úgy látszik, csak az »antico codice« hitelének emelésére irányuló naiv kísérlet.

che mentre i maggiori Baroni di grandezza gareggiavano, parendo al Reggente dovergli riuscir di biasimo il lasciarsi vincere nel corteseggiare, et anzi a lui oltre ad ogni altro convenirsi così magnifico ospite altamente onorare, una solenne e bellissima festa ordinò. Nè prima vi giunse il Conte, che la moglie del Palatino, la quale sopra quante n' erano di più gentili, come luna fra stelle folgoreggiava, a menar prendendo una danza, venne al Cavaliere in sì forte punto veduta, che ne invaghì. E cessata la festa, a niun' altra cosa potea pensare, se non a lei, perchè da quell' ora di contemplarla, secondo più il destro gliene venia, fuor di modo sollecito, via via a così fatto amore si sentì prendere, che più avanti di lei non vedeva. E non avendo omai nè ben, nè riposo, se non quanto a lei pensava; e tanto più accendendosi, quanto più nel pensier si stendea, seco a dir cominciò: Ahi misera la vita mia! E quale Iddio mi stimola et infesta a porre l'animo in così fatta donna? Di lei, che pur savia, e del suo onor tenerissima è da ciascun tenuta, che mi debbo (16) io sperare? Dove mi lascio io trasportare allo irragionevole appetito? Son forse in Ungheria venuto per far onta a' principali di questa terra, per corromper le donne loro, per disonorarne le famiglie? Così gli ospitali doveri, così me stesso, e la mia cara sorella, e la mia patria, et il mio grado a me forse tocca vituperare? Sperar già non debbo che del mio desiderio segua lo effetto; ma quando ancor giugnessi a che intendo, qual fama me ne seguirà, o più tosto quale infamia non lascerò del mio nome? E poi la sovrana bellezza

della donna al pensier richiamando, con gli esempi delle antiche istorie e delle moderne, e con cento vani argomenti la sua mal avvisata passione facea di scusar seco stesso; finchè da questo secondo ragionamento tornando in su' l primo, e di questo in quello, e di quello in questo volgendosi, pareva che amore fuor del senno l' avesse tratto. Nè tanto potè egli a sè medesimo soprastare, che gl' impulsi del senso l' argine della ragione arrestasse, e crescutagli baldanza, e men discretamente usando, avvenne che l' accorta donna dell' inquieto animo di lui veduto l' ondeggiamento, forte ne sdegnò, e con seve- (17) rissimi sguardi il torto appetito presene a rintuzzare. Fu bensì cotal severità alla rea passione alimento, la quale come fuoco incarcerato vie maggiormente consumandolo, nè via trovando come la seguita preda a raggiugnere, pervenir potesse; a così nera tristezza videsi in breve tempo condotto, che gli occhi quasi gli pareano della testa fuggiti e già da riconoscersi più non era. Nè di giuochi, nè di spettacoli, nè di que' vani diporti, onde i grandi lor micidiale ozio indarno occupar si studiano, prendea più diletto, nè altro omai che la solitudine cercava et il ritiro. Dolente però la Reina oltremodo di così fiera malinconia, e della cagion consapevole, per quella natural compiacenza, che un cuor femminile suole in somiglianti casi vivamente sentire, a non ismarrirsi d' animo il confortò, e di doverlo far essere con l' amata donna sopra fe gli promise. Et in questa concordia rimasi, ne fu il giovane tanto lieto, che palesemente sul viso gliene apparivano i segni grandissimi, e la troppo condiscen-

le Comte de Moravie devint éperdûement amoureux de la [305] femme du Régent, il osa lui déclarer sa passion; mais cette Dame encore plus vertueuse qu'elle n'étoit belle, (4) ne lui répondit que par la sévérité de ses regards: la résistance fit son effet ordinaire, les desirs criminels du Comte n'en furent que plus violens. Sa passion qui augmentoit tous les jours, le jetta dans une sombre mélancolie; il n'étoit plus question de jeux, de spectacles et de tous ces vains amusemens dont les Grands occupent si sérieusement leur oisiveté; le Comte ne cherchoit plus que la solitude, mais la Reine par une complaisance naturelle aux femmes pour cette espece de malheur, (5) et pour retirer son frere d'un genre de vie si triste,

dente sorella, per dar alla promessa effetto, quello che avesse a farsi ordinò seco stessa, e ad eseguir si dispose. Perchè ella di sue arti ad (18) usar cominciando, facea di chiamare a sè or con un pretesto or con altro la moglie del Reggente; e venuta, di ritenerla a parole presso di sè, quanto più lungamente il potesse; e partita appena, di presente mandar di nuovo per lei.

La Reggente d' altra parte, in sè stessa recatasi, a raccogliere di così insolite cortesie la cagione assai penar non dovette, et ingegnandosi per alcun tempo inferma, col dilungarsi dagli occhi del Conte, che sarebbe per uscirgli dell' animo si lusingava: ma ciò era niente.

Non andò guari che l' alta sua condizione et il sublime grado del marito presso la Reina agli usati uffici strignendola, come in corte da capo ricomparve, l' innamorato Cavaliere con nuovo accorgimento, quasi omai ravveduto, modestia affettava, e contegno, e ciò sì destramente, che l' inacerbito spirito di lei, prese a rammorbidare. Di che la savia Matrona già sicurata, con meno di ribrezzo, e con più di frequenza il regal ostiere tornò ad usare, il che poi fece che il Conte per una sottile malizia della Sorella al fine immaginato dirittamente pervenne. Nè fu di lungi l' effetto del suo avviso, avvegnachè un giorno, mo- (19) strando la Reina di voler con essa di grave e segreto affare intenersi, presala per mano, in parte assai rimota del palazzo seco menolla, e sospinto l' uscìo, lei gridante invano, a chiave entrovì prestamente racchiuse. Stava il Conte, secondo l' ordine tra lor posto, entro un letticello senza fiatar rimpiattato, e come sentì l' ora del

sous differens prétextes retenoit auprès d'elle la femme du Régent, ou l'envoyoit chercher aussi-tôt qu'elle s'éloignoit du Palais. (6)

Cette Dame pénétra sans peine les motifs indignes de ces empressemens; et pour éviter l'entretien du Comte, elle feignit quelque tems d'être malade;

mais ayant usé ce prétexte, et sa naissance et le rang que tenoit son mari ne lui permettant pas de s'absenter plus long-tems de la Cour, elle revint au Palais. Le Comte de peur de l'aigrir, dissimula ses sentimens, et des manieres respectueuses succederent en apparence à l'éclat et à l'emporment de sa passion.

La femme du Régent rassurée par cette conduite pleine de discretion, continuoît de paroître à la Cour, lorsque la Reine, sous prétexte ne l'entretenir en particulier, la conduisit dans un endroit écarté de son appartement, où après l'avoir enfermée, elle l'abandonna aux desirs criminels de son [306.] frere, qui de concert avec la Reine, étoit caché dans le cabinet. (7)

mostrarsi, levata alto la sargia, della quale era quel letto intorniato e chiuso, gittatosi oltre, si spiccò tosto, e poichè con dolci parole invano raumiliarla ebbe tentato, ad usar prese della forza, come che ella si contendesse. Ma stanca in fine del fero contrasto e spaventata, per tal modo gli abbattuti spiriti si smarrirono, che più di sè stessa non sentendo, e quasi spento ogni segno di vita, vinta et immobile stramazzo. Ciò bensì il malvagio uomo dal farne il piacer suo non bastò a ritenere. Et appresso avendo con vari argomenti le smarrite forze in lei rivotato, ritornata in sè, et il suo strazior iconosciuto, tutta di vergogna accesa e di rabbia, come dalle braccia di quel malvagio uomo poté svilupparsi, da mille pensieri angosciata, fra le mura del suo albergo corse a seppellirsi. Et in que- (20) sto ch'ella tutta in lagrime si struggea, et ecco il Palatin venne. Già molta notte andata n'era, quando egli nel marital letto entrar volendo, la dolorosa femina, messe le mani avanti, Cessate, a dir prese, o Signore, dallo accostarvi, e guardatevi dal ricercar gli onesti abbracciamenti di una moglie, che senza sua colpa n'è divenuta indegna per sempre. No; voi non dovete ignorarlo: un malvagio, un dissoluto ha questo vostro talamo violato, e, più di lui rea, la Reina sua sorella fu di tanto nostro danno la scellerata machinatrice. Ben avrei a quest'ora in me stessa lor delitto punito, se rispetto di religione dall'attentar contro della mia vita non mi avesse distolto. Ma non così avvien di voi, mentre divieto di legge non evvi alcuno, che di uno sposo

La femme du Régent en sortit avec la honte sur le visage, et la douleur dans le coeur; elle s'ensevelit dans sa maison, où elle pleuroit en secret le crime du Comte, et son propre malheur. Mais le Régent ayant un jour voulu prendre place dans son lit, son secret lui échappa; et emportée par l'excès de sa douleur: Ne m'approchez pas, Seigneur, lui dit-elle en versant un torrent de larmes, et éloignez-vous d'une femme qui n'est plus digne des chastes embrassemens de son époux: (8)

un téméraire a violé votre lit, et la Reine sa soeur n'a point eu honte de me livrer à ses emportemens; (9)

je me serois déjà punie moi-même de leur crime, si la Religion ne m'eût empêché d'attenter à ma vie. (10)

Mais cette défense de la loi ne regarde point un mari outragé; je

oltraggiato al risentimento si opponga. Uccidetemi, immergetemi un pugnale nel petto, e sia questa l'ultima e la maggior grazia, che la tradita vostra sposa da voi si attende. Vi prego per solo Iddio, non permetiete che alla sua ignominia et al vostro disonor sopravviva. Il Reggente allora, quantunque da così acerbo dolor punto, che altro mai simile non provossi, pure (21) gagliardamente in suo cuor premendolo, perchè non ne traboccasse, et il viso con maravigliosa forza fermando, tranquillamente rispose, una colpa involontaria pria che di diletto, di sventura meritare nome, e la violenza al suo corpo usata, la purezza dell'animo non macchiare. Doversi quindi racconsolare, e di tanto suo rammarico gelosamente nascondere la cagione. Ben estimar non potresti, soggiunse il Palatino, quanto importi il dissimular per ora oltraggio così crudele, in tanto che dato ci sia tale vendetta trarne, quale alla gravezza dell'ingiuria fattami nella tua persona, si corrisponda. Avrebbe egli voluto nel suo fiero proponimento contro del Conte il primo impeto rivolgere del suo furore, ma trovando essersi costui con presta e segreta fuga involato, e tutto entro sè stesso del vedersi sottratta la vittima macerandosi, contro alla complice Reina i colpi del focoso sdegno avventar si dispone. Perchè tosto a lei recatosi, e con lettere, che finge pur ora dal suo Signor ricevute, a passar in una rimota camera indottala, et ivi entrata appena, presala pe' capelli, et a terra gittatala, Malvagia guastatrice dell'onor mio, tu se' morta, gridò (22) dar si udi, et il così dire, et il darle d'una spada per lo petto, fu

suis trop criminelle, puisque je suis deshonorée, je vous demande ma mort comme une grace, et pour m'empêcher de survivre à ma honte et à mon deshonneur. (10)

Le Régent, quoique outré de douleur, lui dit qu'une faute involontaire étoit plutôt un malheur qu'un crime, et que la violence qu'on avoit faite à son corps, n'alteroit point la pureté de son ame, (11)

qu'il la prioit de se consoler, ou du moins de cacher avec soin la cause de sa douleur: Un intérêt commun, ajouta-t'il, nous oblige l'un et l'autre de dissimuler un si cruel outrage, jusqu'à ce qu'il nous soit permis d'en tirer une vengeance proportionnée à la grandeur de l'offense. (12)

Son dessein étoit d'en faire ressentir les premiers effets au Comte; mais ayant appris qu'il étoit parti [307.] secrètement pour retourner dans son pays, le Régent au désespoir que sa victime lui eût échappé, tourna tout son ressentiment contre la Reine même; il se rendit au Palais, et ayant engagé cette Princesse à passer dans son cabinet, sous prétexte de lui communiquer des Lettres qu'il venoit, disoit-il, de recevoir du Roi, il ne se vit pas plutôt seul avec elle, qu'après lui avoir reproché son intelligence criminelle avec le Comte, et la trahison qu'elle avoit faite à sa femme, le fier Palatin lui enfonça un poignard dans le coeur; (13)

una cosa. Il che fatto, più a furia somigliante, che ad uomo, rabbuffato, insanguinato, orribile, spumante di rabbia e di veleno, uidente tutta la Corte, la sua vergogna, e la sua vendetta manifestò. Tanto fu allora lo spavento et il rispetto verso il fiero Palatino, che quanti ve n' era, come adombrati, senza che alcuno ardisse di porgli addosso le mani, rimaser tutti. Perchè egli, niuno indugio preso, montato sopra un palafreno con due de' suoi maggiori e più savi amici, testimoni del fatto, e con tre famigliari solamente, per la Turchia cavalcando, verso Costantinopoli, d' onde il Re per avventura non erasi ancor partito, senza mai ristare, dirizzò il cammino. Nè prima vi giunse, che venuto al cospetto del suo Signore, con inudita intrepidezza così cominciò: Quando voi, o Sire, da Ungheria eravate già per allontanarvi, gli ultimi comandamenti, che in sul partir m' imponeste, quelli furono di rendersi per me, cui vostro Vicario lasciaste, a' vostri sudditi, senza a grado o a condizione alcun rispetto avere, intera et esatta giustizia. Or questa ho io a me medesimo con le mie (23.) proprie mani renduta, di terra tolto avendo la Reina vostra moglie, che la mia aveva prostituita. Et ecco, che lungi dal procacciarmi con indegna fuga salvezza, la mia testa a' vostri piedi vengo a deporre. Della mia vita a vostro piacer disponete: ma rammentatevi solo che dalla mia vita, o dalla morte, qual sia la giustizia vostra, e se colpevole, o innocente io mi sia, i vostri popoli apprenderanno. Aveva Bagdanno le sue parole finite, quando il Re che, sorpreso da così strano successo, senza aprir bocca attentissimamente

et sortant tout furieux de ce cabinet, il publia devant toute la Cour sa honte et sa vengeance. (14)

Soit surprise ou respect, personne ne se mit en état de l'arrêter; (15)

il monta sans obstacle à cheval; et s'étant fait accompagner de quelques Seigneurs témoins de cette funeste catastrophe, il prit la route de Constantinople, et arriva ensuite dans cette ville d'où le Roy n'étoit pas encore parti. (16) Il se rendit aussi-tôt au Palais que ce Prince occupoit; et se présentant devant lui avec une intrépidité qui a peu d'exemples: »Seigneur, lu dit-il, en recevant vos derniers ordres, quand vous partîtes de Hongrie, vous me recommandâtes surtout que sans aucun égard au rang ou à la condition, je rendisse à tous vos sujets une exacte justice: je me la suis faite à moi-même; j'ai tué la Reine votre femme qui avoit prostitué la mienne; et bien loin de chercher mon salut dans une indigne fuite, je vous apporte ma tête. (17)

Disposez à votre gré de mes jours; mais souvenez-vous que c'est par ma vie ou par ma mort que vos [308.] peuples jugeront de votre équité, et si je suis innocent ou coupable. (18)

Le Roi écouta un discours aussi surprenant, sans l'interrompre et même sans changer de couleur; et quand le Regent eut cessé de par-

le raccoglieva, Se pur come tu di', ripigliò immantinente, va la bisogna; ad amministrar giustizia a' miei sudditi, si come a te stesso amministrata l' hai, continua pure, o Bagdanno. Per me non rimarrà che delle cose della guerra in terra santa, quanto potrò il più tosto, non mi disbrighi, e nel mio Regno ritornandomi, tostochè le tue opere, e la condotta, che tenuto avrai, a stretto esame avrò posto; se premio ti si debba, o castigo, giudicherò. E così detto, e da sè congedatolo, nel suo grado il conservò per allora, finchè in Ungheria ritornatosi, e vere trovate le sue parole, e laudevole il suo reggimento, (24.) non solo nell' antica grazia il conservò, ma di nuovi benefici arricchitolo, sempre poi mentre visse, per da molto il tenne, e se l' ebbe carissimo. (lásd alább 20 alatt.)

ler: »Si les choses se sont passées comme vous les rapportez, lui dit ce Prince, retournez en Hongrie; continuez d'administrer la justice à mes sujets avec autant d'exactitude et de severité, que vous vous l'êtes rendue à vous-même; je resterai peu à la Terre Sainte, et à mon retour j'examinerai sur les lieux si votre action mérite des louanges ou des supplices. (19)

Bonfini párhuzamos helyei:

Ugy Vertot, mint az összes tőle többé-kevésbé függő előadásai az esetnek, az egész erősen kidomborított erkölcstanító célzattal adják elő, a mely már szintén benne van Bonfini elbeszélésének a bevezető soraiban. Innen került a Bonfinitól függő régibb feldolgozásokba, így Hans Sachs drámájába is. Ez a tendentia a következő szavakban nyilvánul: (Id. kiad. 306. l.) *Ibi quoque interea miserabilis casus intercessit, perpetua memoria non indignus, in quo fortitudinem constantiamque suam, Ungrariae regem ostendisse ferunt.*

(1) U. o. Aiunt enim Andream peregre dudum profecturum, ut regno bene prospiceret, Banchanum nobili Borum genere natum, spectatae fidelitatis ac sapientiae virum, universae Ungariae praefecisse, regiam gubernandi potestatem, commisisse illius fidei reginam, liberos et fortunas. *In primisque admonuisse, ut iuste regnum administraret, nulli iniuriam fieri pateretur, cum finitimis pacem aequè servaret, item ocium et honestatem commendavit.*

(2) U. o. Banchanus traditam regni summam forti animo accepit: ratus maximam sibi ostentandae virtutis ac fidei occasionem obtigisse.

(3) U. o. Ecce ex Alemannia Gertrudis reginae frater advenit, ut sororem viri absentiam aegre ferentem consolaretur. Subsedit dies aliquot apud eam, et variis mulierem illecebris oblectavit. Faciebat id non immerito, quandoquidem indulgentissimam sibi semper fuisse noverat.

Cum regina dies ac noctes Bancbani uxor versabatur, *mulier spectatae pulchritudinis, ac venustatis eximiae, quam incredibilis pudicitia nimium exornabat: huius consuetudine Gertrudis admodum delectari est solita.*

(4) U. o. V. ö. még az iméntiekkel az alábbiakból: *ac eius multo magis pudore quam forma pellectus . . .*

(5) U. o. Regina intellecto fratris ardore, *prae temeraria quadam commiseratione, quae foemineo plurimum inest ingenio, ei nimium indulgit.*

(6) U. o. Utrunque non solum in colloquium accersi iubet, sed ad convivium saepius invitat, cedit saepe colloquentibus *et quamcunque sub aliquo praetextu honestatis potest patrandae Veneris occasionem impartitur.*

(7) U. o. Demum ut constantissimum foeminae pudorem haudquam labefactari sensit, *in abdito eam cubiculo, introducto fratre, reliquit . . .*

(8) 307. l. . . . ad virum reversa, quum prolis curandae gratia ab eo amplecteretur: Quam infelix (inquit) nunc mulierem amplexaris, uxoremne, an olidam meretriculam? etc.

(9) U. o. *Violatus, Bancbane, tuus thorus est: et quam reginae uxorem commisisti, prophano lenocinio fratri violandam illa commisit.*

(10) U. o. *Hoc meo corpore, quamvis animus insons, me tamen nunc exue, quod alieno potius quam meo scelere incestatum est.* Proinde ne^o animi corporisque mei inexpiabilis homicida esse videar, neve tua dignitas hac turpitudine polluat, extemplo Bancbane, quaeso, me interfice, ut violatum pudicitiae numen ulciscare.

(11) V. ö. az előbbivel és a következővel.

(12) U. o. Succensus his maritus, dissimulato dolore, *uxorem consolatur lachrymantem, ac ultro iugulum porrigentem amplexus osculatur: exorat ob coniugalem amorem, quem non eius culpa, sed aliena libido laeserat, subiceat communem turpitudinem, a qua se gravissimo, quum tempus dabitur, exemplo utrunque vindicaturum pollicetur.*

(13) U. o. . . . *Stricto, quem sub toga gesserat, gladio haudquaquam talia opinantem aggreditur, ac lethali vulnere confodit.*

(14) U. o. Mox cruento ense prodit in publicum, exclamans legitimo se furore Gertrudim interfecisse, quum uxorem nefando lenocinio fratri impurissimo violandam illa dederit. Quin et ingenue in medio tumultu profitetur, se nulla supplicia deprecaturum . . .

(15) U. o. His dictis tumultus ipse desidit.

(16) U. o. ac is *acceptis quibusdam comitibus e proceribus, Constantinopolim continuatis itineribus pervenit.* Invenit ibi regem, qui nondum Europa solverat.

(17) U. o. Ante conspectum eius ubi venit: Adest, rex, inquit, gubernator regni tui, quem nefarium fortasse alii parricidam iudicant. Bancbanus iusticia tua fretus, patrato facinore, *non fuga impunitatem, sed recto confugio aequissimo tribunalis iudicium quaerens, ad te venit,*

ut si iure succubuerit, praesentaneum graveque supplicium expendat. Neque alium sibi iudicem postulat, nisi quem laeserit . . .

(18) U. o. Proinde *si peccavi*, ut intolerabili me turpitudine liberarem, eodem me repente gladio confice: *sed si iure factum censes, memorabili apud omnes gentes me sententia nunc absolve*, . . .

(19) U. o. *Tanta reum constantia rex audiuit*, ut vultum et *animum ne minimum quidem immutasse dicatur*. Ad haec: Fiducia in me tua, Bancbane (inquit) sat de te bene sperare iubet. *Si res ita est, ut ais, in regnum mox redito, delegatum munus pro solita fide gerito*; et quoniam sanctam hanc expeditionem nullo capitali iudicio interpellari fas est, *quum rediero in Ungariam, te iudicabo* . . .

(20) E záradék helyett Bonfinininál alább (311. l.) csak ezt olvasuk, a mit Vertot már nem említ, az olasz novella pedig más, úgy látszik önálló, befejezéssel pótol: »Sed Andream reginae mortis recordatio, vix regiam ingressum, continuo subiit. Initae tandem constantiae tenorem servans ut plerique dicunt, postero die Bancbano in iudicium vocato ius dixit. Intellecta uxoris culpa in exemplum servandae pudicitiae, eam iure caesam, iudicavit. Reus laesae maiestatis regiae, et par(r)icida, supremi sententia iudicis absolvitur.« Aztán még hozzáteszi a későbbi megtorlást, melylyel Bánk családján a királyné fiai anyjuk megölését megbosszulták.

KATONA LAJOS.

U. i. A kedvező véletlen úgy akarta, hogy még mielőtt a fenti dolgozat megjelenhetett, a minap Olaszországban tett utamon. Gargallo novellájára vonatkozólag a következő adatokat sikerült, a fentiek kiegészítéseül megszerezni. E közben egyúttal egy újabb olasz Bánkbán-novella nyomára is akadtam.

Gargallo novellájának fentebb közölt szövege csakugyan az első ismert kiadás betűszerinti lenyomata, a mint erről az olasz novella-irodalom legteljesebb könyvészeti repertoriumaiból, *Passano* és *Papanti* munkáiból meggyőződtem. Megerősített ebben *D'Ancona Sándor*, pisai egyetemi tanár úr is, midőn lekötelező szívességgel könnyítette meg az alábbi adatok felkutatására irányult fáradságomat, a mely az ő szóbeli közlései után már jóformán említést sem érdemel.

Passano (I Novellieri Italiani in Prosa. 2. kiadás, Firenze, 1878. II. r. 289. l.) és *Papanti* (Catalogo dei Novellieri Italiani in prosa raccolti e posseduti da — Vol. I. Livorno 1871. 165. l.) a fent közlött firenzei kiadásán kívül még két, 1824-ből való *trevisoit* sorolnak fel; továbbá megvan ez elbeszélés Gargallo prózai műveinek azon gyűjteményében is, a mely Milanóban, 1824-ben jelent meg; valamint ama verses novellái függelékében, melyeket Pindemonte adott ki Firenzében, 1825. (L. Passano, I Nov. Ital. in verso. Bologna, 1868. 242. l.)

A trevisói kiadások annyiban érdekesek, hogy bennök a novellát követi *Francesco Amalteò* kritikai megjegyzéseinek kivonata, melyekkel a nevezett irodalombúvár — *Catarofilo Glosseò* álneven — a Gargallo közölte elbeszélés Boccacciótól való eredetének lehetetlenségét, magának a

novellának nyelvezetéből meggyőzően mutatta ki. E kritikai kommentár a *Giornale sulle scienze e lettere delle Provincie venete* XXXIX. számában jelent meg, s belőle még ugyancsak 1824-ben csekély számú különlenyomat készült ily címen: *Lettera di Catarofilo Glosseò al nobilissimo signor Giulio Bernardino Tomitano sopra una Novella attribuita a messer Giovanni Boccaccio. Treviso. Francesco Andreola tipografo. MDCCCXXIV.* (A 2. trevisói kiadás a kritikai levél kivonatával együtt az egyetemi könyvtárban is megvan.)

E levélben Amalteò a XIV. század olasz irodalmi nyelvének beható ismerete alapján, éles kritikai bonczolókéssel és finom izléssel bizonyítgatja azt, a mit mi fönnebb tőle egészen függetlenül és más uton, az összehasonlító módszer segítségével, úgy hiszszük, még meggyőzőbben beigazoltunk: hogy a Gargallo közölte novellát nem lehet a Decamerone szerzőjének tulajdonítani; sőt még csak az ő korából valónak sem ítéltető, hanem nagy valószínűséggel Gargallo koholmánya. Idáig ment el következtetéseiben Amalteò; de hogy Gargallo honnan merítette a tárgyát, sőt jórészt annak az előadását is, azt sajátásgosképen sem ő, sem azóta más valaki nem feszegette. Legalább D'Ancona tanár úrnak, az olasz novellairodalom terén legjártaabb szaktekintélynek tudtával előttem még senkisémm gondolt arra, hogy Gargallo szövegét Vertot előadásával, s mindakettőt a Bonfiniéval egybevesse; a mi annál csodálatosabb, mivel az elég naiv hamisító erre jóformán felhívja fentemlített jegyzetével a figyelmes olvasót. S ha annakidején Amalteò e felhívást követi, jókora fáradságtól kímélte volna meg magát, s méltóbb tárgyra fordíthatta volna éleselméjű, de ez esetben fölösleges filologiai kritikáját.

Megemlítem még, hogy e novella, úgy látszik, a maga idején, legalább elterjedésének szűkebb körében elég port vert fel, a mit Gio. Gherardo *De' Rossi* egy levele is tanúsít. E levél 1824 febr. 28-án kelt, Angiolo Maria Riccihez van intézve (eredetije a genovai egyet. könyvtárában), s benne *De' Rossi* a következőket írja Gargalloról és novellájáról: »Stampare quella novella, con la cornice di una cosa antica, coll' umile intenzione di sostituirla ad una del Boccaccio, e poi due giorni dopo ne parlar ai Sovrani come di sua invenzione...! Io sarei mortificato se dopo aver ardito di proporre una sostituzione a cosa del Boccaccio, confessassi poi che la sostituzione è un mio lavoro.« Az utóbbiban éppen nem kell a levélíróval egy véleményen lennünk, hogy Gargallo eljárását vele együtt elítéljük. Annyit ezen, a novellával majdnem egykorú magánlevél mindenesetre bizonyít, hogy Gargallo kevéssel hamisítványa megjelenése után már maga is dicsekedett, legalább bizalmas körben és magas pártfogói előtt annak szerzőségével.

Az egyébként nem egészen érdemtelen írónak s kivált tehetséges műfordítónak élete körülményeiről elég részletes adatok találhatók az »Enciclopedia Italiana«-ban, a leglényegesebbek pedig Passano id. munkájában is olvashatók. Ezek szerint Gargallo Tamás őrgróf Siracusában született 1764-ben. Nevét Horatius- és Juvenalis-fodításai teszik az olasz irodalom történetében maradandóvá. 1815 és 1820 közt a nápolyi királyi kormány magasb rangú hivatalnoka volt, utóbb pedig a király

kamarása, sőt uralkodójának Siciliába vonulása után rövid ideig hadügy-ministere is. Meghalt szülőföldjén 1844-ben.

A másik olasz Bánkbán-novelláról, melynek nyomára az elsőt illető kutatásaim közben bukkantam, legközelebb, mielőtt e ritka nyomtatványt, melyet a firenzei könyvtárakban hiába kerestem, valahol fellelnem sikerül.

ADATOK BALASSA BÁLINTRÓL.

(Negyedik közlemény.)

140. 1591. Dobó Ferencz protestál Kutassy János auditor generalis ellen, a miért közte és *Balassa Bálint* közt folyt perében hozott ítélet-levelet nem akarja kiadni. (Esztergomi kptln ltára lib. 8. Ao. 1591 fol. 556.)

141. 1591. febr. 21. Liptó vármegye jelenti főispánjának Illyésházy Istvánnak, hogy mai napon Német Lipcsén tartott közgyűlésén Szentmiklósi Pongrácz Mihály alispán és Pruzsinszky Miklós szolgabíró azt jelentették, hogy midőn ők a vármegye parancsából s a pozsonyi orsz. törvényszék által 1589 okt. 27-én hozott ítélet alapján *Balassa András* nógrádi főispán fölperest *B. Bálint és Ferencz* alperesek ellen folyó febr. 19-én Ujvár vára, Hibbe város, Verbicze, Plosstyna, Illenovo, Dowalov és Wychodna falubeli porciókba beakarták iktatni, nagyszámu tanukkal Ujvárra igyekezhén, a Biela vízen Szent Péter faluban, a vártól egy hajításnyira átvezető hídnál Balassa Ferencz gazdatisztjei, és nagy számu jobbágysai utjokat állották s Andaházy András az alperesek nevében kifogást emelt a végrehajtás ellen, mert a végrehajtó levélben nincs megjelölve micsoda porcióba akarja B. András magát beiktatni, nincs megmondva kinek a nevére szól; nem a vármegye bocsátotta ki s mert ők nem emlékeznek, hogy abba beleegyeztek volna. Még egyéb formai kifogásokon kívül azt is felhozta, hogy a törvényszéki jegyzőnek ott nincs semmi keresete s ha el nem hordja magát azonnal, elverik. Az alispán igyekezett a kifogásokat lerontani, a melyek éppen nem állanak s ha állának is, nem itt kell ellenök fellépni, hanem a törvényes fórumon. Azután az alispán és szolgabíró megindultak, hogy a Bielán átvezető hidon Ujvárra menjenek, de Attyay Péter, Nagy András, László deák provisor s igen sok jobbágysa B. Ferencznek fegyveres kézzel a hidat állották, az azon való átkelést meg nem engedték, a merészkedőt halállal fenyegették. Midőn pedig a várból is kisütögették az ágyúkat és puskákat úgy hogy a legnagyobb életveszedelemben forogtak: az alispán a jelenlevőket tanuul hívta fel, hogy a birtokbevezetés és az ítéletvégrehajtása nem rajta mult s azután eltávoztak.

Igy állván a dolog, a törvények értelmében kéri a vármegye a főispánt, hogy miután hatalma csekélynek bizonyult, karhatalom kirendeléséről gondoskodjék. (Pozs. kam. iratai III. 38.)

142. Bécs, 1591. febr. 22. Mátyás főherczeg a kamarához: Tudjátok, milyen egyesség kötöttett *Balassa Andrással Ujvár és Végles*

redemptiója iránt. Minthogy a mult években a magy. tanácsosok ugy határozta, hogy Balassa az iscriptionalis összeget tegye le a propalatinus kezébe s a veszekedő felek, akik a pénzhez jogot tartanak, utasíttassanak rendes perútra s minthogy B. András a pénzt még se tette le, adjon véleményt a kamara, hogy nem tekintve a B. Andrással kötött transactiont, tárgyalást lehet-e folytatni más valakivel azon várak redemptiója felől? (Ben. mand. ad cam. Poson. 1591. fol. 47.)

143. *Besztercze, 1591. febr. 28.* Balassa András levele az udv. kamarához: Az ő felségével kötött transactio és Ernő főherczeg assecuratioja alapján, miután rendes per útjára utasítottam, a pert unokatestvéreimmel lejárattam s ennek alapján Ujvár birtokába helyeztettem. De midőn Liptó vármegye alispánja és kiküldöttei a várba és tartozékaiba be akartak iktatni, unokatestvéreim *B. Bálint és Ferencz* nem törődve a hazai törvényekkel s az erőszakos foglalókra szabott büntetéssel, bizonyos, Lengyelországból proscibált Attyai Péter s czinkostársai által a végrehajtást, Magyarország fennállása óta nem hallott merészséggel, megakadályozták, mint ez a vármegye jelentéséből megérthető. Mivel pedig ez a dolog törvénynyel végleg be van fejezve s azt csak végre kell hajtani, erre pedig a vármegye, minden igyekezete mellett is, elégtelennek bizonyult, katonai karhatalom kirendelését kéri. (Ered. Pozs. kam. iratai III. 38.)

144. *1591. márcz. 4.* A m. kam. Mátyás főherczeg febr. 22-ki kérdésére, hogy miután a magy. tanácsosok javaslatára Ujvár és Végles dolgában az határoztatott, hogy *Balassa András* mindkét inscr. összeget tegye le a propalatinus kezébe s az ahoz igényt tartó peres felek utasíttassanak rendes bírói útra, de ezen határozatnak B. András máig se tett eleget, tehát ő felsége most már felszabadultnak érezheti-e magát ez alól a transactio alól s mással tárgyalhat-e ez iránt? — azt válaszolja, hogy noha B. András rosszul cselekedett, hogy a határozatnak nem engedelmeskedett, de nehogy injuriáról panaszkodhassék, még egyszer föl kellene szólítani, hogy a legközelebbi sztyörgyi oktavalis törvényszéken Eperjesen a nádori helytartó kezébe a pénzt tegye le. Annak megítélését, hogy a pénz kit illet? a rendes bírói útra utasítani a kamara nem javallja, mert ezzel a perlekedés a végtelenségig huzódik, a felek roppant kárára a pénzhez soká jutnak. Ha aztán B. András még ekkor se teszi le a pénzt, jónak látná a kamara, ha ő felsége a várak inscriptiója iránt azzal tárgyalna, a kivel jónak látja. Emlékeztet ez alkalommal 1589 decz. 7-én irt levelére, melyben Balassa Ferenczet, mint a kinek katonai érdemei országosan ismeretese, arra ajánlotta, hogy engedtessek meg neki egy ideig az Ujvárban való lakás, nehogy a török nagy öröme s az ország kárára idegen szolgálatba kényteleníttessék állni. A kamara ugy véli, hogy B. Ferenczet kellene megkinálni Ujvárral, ha hajlandó azt megadni, a mit B. András megkinált s a mit más hajlandó érte letenni. (Ered. Pozs. kam. iratai III. 38.)

145. *1591. márcz. 5.* *Balassa Ferencz* kérvénye a királyhoz: Hogy mennyi bajt, fáradságot, kárt szenvedtem már Balassy András bátyámtól, a ki összes ősi jószágaimat gondnokság czímén kezében tartja,

sokszor elpanaszoltam Ernő fhnék s a kamarai urak is jól tudják. Mint-hogy Ujvár a fleged tulajdona s azt visszaakarván váltani, *B. András*-nak már három terminus tüzetett ki a pénz letételére s azokon roppant költsékezéssel mindig megjelentem, mégis *B. András* máig se fizette ki a pénzemet. Kegyeskedjék tehát fleged nagy nyomorúságomra való tekintettel megengedni, hogy azért az összegért, melyért atyám inscriptióban bírta, azt a várat elzalogosíthassam oly feltétellel, hogy bármikor *B. András* az inscr. összeget annak, a kinek én elzalogosítom a várat, leteszi, ez azt perpatvar nélkül tartozik visszabocsátani; ha pedig *B. András* az elzalogosítás után nem akarná vagy nem tudná visszaváltani, legyen szabad nekem magamnak visszaváltani a zálogból s tovább is bírní olyan jogn, mint a hogy most is birom. Azután fleges uram! Végles várának több mint a felét nekem ítelték meg a m. tanácsosok; *B. András* pedig az egész összeget utalta fleged kezébe. Kérem, hogy a pénz rám eső része egyenesen nekem fizetessék ki, hogy mind az Ujvárból, mind a Véglesből kapandó pénzt Lipcse vára redemptiójára fordíthassam, melyet Ernő fhg a multkor megengedett kiváltani, hogy hajléktalanul ne bolyongjak az országban, miután Kékkő és Dévény török hatalomban vannak. — Azután őseimnek és magamnak gyermekségem óta, különösen Egerben szerzett érdemeimre támaszkodva kértem flegedtől a tokaji kapitányságot, de azt — úgy hallottam — fleged másnak adta. Ha már nem ragyogott is most rám a szerencse csillaga, vegyen fleged kegyelmébe s hasonló alkalommal valamely kapitánysággal, vagy efféle hivatallal boldogulásmat mozdítsa elő. (Ezt a kérvényt Rudolf 1591. márcz. 11. áttette Mátyás fhghez.) (Ered. Pozs. kam. iratai III. 38.)

146. *Bécs, 1591. márcz. 11.* Ernő főherczeg megparancsolja *Balassa András*nak, hogy miután többszöri felhívásra se tette le Ujvárért és Véglesért a pénzt, azt a most folyó rövid törvénykezés alatt, vagy ha erre az idő kevés volna, a legközelebbi eperjesi nyolczados törvényszéken okvetlen letegye a propalatinus kezébe, a ki aztán az ítélőmesterekkel s többi bírókkal és ülnökökkel elfogja dönteni, hogy kit illet a pénz? Ha ennek eleget nem tesz, ő flege mással fog tárgyalni. (Fogalm. Pozs. kam. ir, III. 38.)

147. *Pozsony, 1591. márcz. 30.* Kisasszonyfalvi Istvánffy Miklós nádori helytartó parancsa a pozsonyi káptalanhoz, hogy miután *B. Ferencz* a Ferdinánd és Miksa királyok inscriptiója folytán bírt Ujvárért nyomasztó szükségénél fogva az inscribált összeget visszakapni kívánja, intse meg és figyelmeztesse *Perekedy Miklós* kir. jogügyigazgatót, mint a fiskus fejét, hogy Ujvárért az inscribált összeget tegye le, a várat váltsa vissza, különben *B. Ferencz* kénytelen lesz azt ő felsége jogainak épségben tartásával másnak elzalogosítani. (Pozs. kam. iratai III. 38. cs.)

148. *1591. ápr. 1.* Az udv. kam. véleményezés végett a magy-kamarának megküldi *B. András* Mátyás fhghez intézett következő kérvényt: Ő flegének két rendbeli parancsát febr. 22 és márcz. 11-ről megkaptam, melyben azt parancsolja, hogy Végles és Ujvár inscr. összegét tegyem le mindjárt Istvánffy Miklós propalatinus kezébe, a ki aztán dönteni fog abban, hogy kit illet a pénz. Ámde már egyszer Ernő

fhg az ő flge teljes tanácsában Végles summáját nekem ítélte, az atyámfiaival való perpatvar revisiójára s végleges elbírálására a kir. helytartó elnöksége alatt Pozsonyba bíróságot delegált. Ez a delegált bíróság Véglest egészen, Ujvárnak pedig a felét nekem ítélte s az ítélet végrehajtását Bálint ítélőmesterre bízta. E közben ugyan ő flge — az atyámfiaival téves informatiójára — Véglest egy időre elvette tőlem, de mikor a bíróság ítéletéről meggyőződött, ugyanazon ítélőmester által — miként ő flge végrehajtó parancsa bizonyítja — nekem megint visszaszadatta. Mikor azonban ő flge és Ernő fhg Ujvár új inscriptiója és az összeg fölemelése iránt velem tárgyaltak s megegyeztek: atyámfiaival, megvetve az ország törvényeit, Ujvár feléből, melyet törvényes ítélet alapján vettem birtokba, kizártak, embereimet kidobták, boraimat s egyéb portékáimat maguknak foglalták. És Ujvár birtokáért az utolsó orsz. gyűlés határozata folytán újból pereskednem kellett Liptó vármegye előtt, a mi 2 évig eltartott, a honnan fellebbezés által ő flge bírái elé került az ügy s annak elnökétől, a kir. helytartótól kedvező ítéletet nyertem. De midőn ez ítélet alapján Liptó vármegye beakart iktatni, azt unokatestvéreim fegyveres erőszakkal megakadályozták. Ebből látható, hogy nem rajtam mult, hogy az egyeség ő flgével teljesedésbe nem ment. Ellenkezőleg könnyű belátni, hogy mennyi károm van nekem abból, hogy Véglest már két éve átadtam, 4000 frtot kifizettem s Ujvár még se az enyém. Kész vagyok a többi pénzt is lefizetni ő flge megbízottjának, ha az rögtön birtokba helyez s biztosít minden további pereskedés ellen. Ne hallgasson hát flséged az atyámfiaival pusztá rágalmazásaira, hanem győződjek meg, hogy én mindig törvényesen jártam el s rendelje ki a bizottságot, a melynek a pénzt letegyem s engem birtokba helyezzen, azokba is, a melyek el vannak zálogosítva. (Pozs. kam. iratai III. sor. 38. csomó.)

149. 1591. ápr. 2. A m. kam. jelenti Mátyás fhgnek, hogy Liptó vármegye panaszát B. Ferencz ellen a helytartói rövid nyolczados törvényszéken tárgyalván, a tanácsosok nagy része úgy vélekedett, hogy B. Ferencz embereinek ellenszegülése által sententiam ipsam non turbatam, sed inexecutam, atque ideo vicecomiti potius, quam Francisco Balassa culpam tribuendam esse. A kamara ellenben úgy látja, hogy itt tényleg az ítélet turbálása forog fenn s miután annak érvényt szerezni az alispán képtelen, a főispán, illetőleg a főkapitány segítsége szükségessé vált. Ámde a vár ő flgéé s Balassáék csak zálogban bírják, különös volna tehát, ha ő flge a saját várát katonai karhatalommal, hadiszerekkel s tényleg ostrommal foglalná vissza s úgy adná át B. Andrásnak. E vizsázást csak úgy lehet elkerülni, ha ő flge a vár inscr. összegét a propalatinus kezébe leteszi, a várat Balassáéktól elveszi s aztán azt teszi vele, a mit akar. Azt aztán, hogy kit illet a pénz, majd eldönti a propalatinus. Csak így lehet a Balassák örökös veszekedésétől, panaszaitól, vádaskodásaitól megszabadulni; csak így lehet a további bonyodalmaknak elejét venni, a mi növekedni fog az által, ha B. Ferencz — a mint szándékozik — másnak zálogba veti a várat, A javasolt eljárásban ne akadályozza ő flgét, hogy a kincstárban nincs pénz; a kamara bármely perczben talál embert, a ki az inscr. összeget mindjárt leteszi. Mi már

kérdést is tettünk ez iránt a propalatinusnál s ő a jövő Fülöp-Jakab ünnepeit tűzte ki a pénz letételére, s ha ekkor a pénzt kezéhez kapja, a várat, a mikor éppen Eperjesre megy a legközelebbi oktavális törvénykezésre, egyuttal ő flge részére visszafoglalja, esetleg mindjárt át is adja annak, a ki a pénzt érte leteszi s a kinek ő flge kívánja. A propalatinus kezébe letett pénzhez való igényét pedig a maga módja szerint igazolja és keresse az, a kit a dolog érint. (Pozs. kam. ir. III. 38.)

150. *Bécs, 1591. ápr. 6.* Mátyás fhg a pozs. kamarához: A *Balassa* ügyben f. hó 2 án adott felvilágosítást megkaptuk. Szükséges tudni, hogy mily feltételek alatt hajlandó a pénzt letenni az, a ki arra vállalkozott s hogy azt kötelezvényre 2 vagy 3 évre adja-e? Mert ha úgy akarja a pénzt *Ujvárért* letenni, hogy azalatt *Ujvár* zálogjogon neki adassék, azzal az örökös villongásnak nem hogy nem vettetik vége, hanem nagyobb nehézségek fognak támadni, mert *Balassa Bálint és Ferencz* lármázni fognak (clamabunt) hogy ők atyai ősi (a mint állítják) követelésüktől megfosztattak; *Balassa András* pedig attól, a mit ítéletileg szerzett, mint mondani szokás: transversum ungvem elállani nem akar. Kívánjuk azért, hogy nem tekintve a mostani ünnepnapokra, azonnal tanácskozzatok: lehet e B. Andrást törvény szerint kényszeríteni, hogy nem törődve a már hozott ítélettel, magát valakinek, mint javalljátok: a propalatinus nézetének alávesse. Továbbá minthogy András a megnyert per végrehajtását kéri, az öcscei pedig a táblára fellebbeztek, vajjon ezen fellebbezés daczára elrendelhető-e a főispánnak vagy kapitánynak, hogy az ítéletet hajtsák végre? A mint leveletekből értjük, B. *Ferencz* többszöri intésre lemondott a várról, de oly féltétellel, hogyha máj. 1-re az inscriptiot meg nem kapja, másoknak fogja elzálogosítani. Ezt semmikép meg nem engedhetjük s azért megparancsoljuk neki, hogy az elidegenítéstől tartózkodjék. (Ben. resol. ad cam. Pos. 1591. fol. 85.)

151. *Pozsony, 1591. ápr. 9.* A főhg ápr. 6-iki parancsára, hogy *Ujvár* inscr. összege letevése által a *Balassák* közti örökös veszekedés és ő flgének zaklatása végre megszűnjék, válaszolván a kamara, kiemeli, hogy *Ujvárnak* a *Balassák* kezéből kivétele iránt már több ízben nyilvánította véleményét s ujat és mást mondani most sem tud. B. *Bálint és Ferencz* örökös lármája, hogy ők az ősi örökös jószáguktól fosztatnak meg, egyáltalán nem áll, mert a vár ő flge tulajdona s mikor azt visszaváltja, azzal *Balassáéknak* injuriát nem okoz, még azzal sem, hogy a pénzt nem ő, hanem a propalatinus kezébe deponálja addig, míg bíróilag el nem döntenek, kit illet. Ez mintegy kötelessége is ő flgének, hogy a szerencsétlen jobbágyokat *Balassáék* rettenetes sanyargatásától mielőbb megszabadítsa. Azt is helyeselhetjük, hogy a vár földarabolását *Balassáék* közt ő flge nem akarja s e czélból az Illyésházy ajánlotta összeget elfogadja, a ki mintegy ő flge nevében deponálja a pénzt. B. *Bálint és Ferencz* további huzavonájának helyet adni nem lehet; az ügy már az eperjesi tszéken, a kir. táblán eléggé tárgyalatott; meg is hozatott az ítélet, csak végre kell hajtani már példa kedvéért is. B. *Ferencz* már azzal eljátszotta a további kimélet lehetőségét, hogy abeli boszujában, mert a pénz nem az ő kezébe tétetik le, a vár egyes

részeit elidegeníteni iparkodott az inscr. levél és a törvények ellenére. Rá is kellene parancsolni B. Ferenczre, hogy az elidegenítéstől tartózkodjék. (Exped. cameral. poson.)

152. *Bécs, 1591. ápr. 13.* Mátyás fhg a pozs. kam.-hoz: f. hó 9-iki leveleteket a *Balassa* ügyben vettük, de nem értettünk belőle mást, mint a mit már előbb is írtatok; pedig arra kívántunk felvilágosítást, hogy *B. András*t lehet-e törvénnyel kényszeríteni, hogy a már kapott ítélettel nem törődve a propalatinus határozatának magát alá vesse. Ez az egész ügy sarka. Arra se feleltetek, hogy a B. András ítélete végrehajtható-e azért, hogy Bálinték megfellebbezték. A B. Ferencznek szóló parancs (mely a vár elidegenítését tiltja) fogalmazványát nem csatoltátok, hogy ebből a késedelemből baj ne támadjon, fhatalmazzuk a helytartót, hogy a szokott módon ünnepélyesen tilalmazza B. Ferenczet. (Ben. resol. ad cam. poson, 1591. fol. 94.)

153. *1591. ápr. 19.* A m. kam. Mátyás fhg ápr. 13-iki kérdéseire a következőkben felel: *B. András* arra, hogy a már végleg meghozott ítélet ellenére másoknak p. o. a propalatinusnak a bíraskodását elfogadjá, törvényesen nem kényszeríthető, mert ha Ujvárnak a felét a kir. tábla és a kir. httöval ítélkező főurak, bárók, ülnökök tszéke, a hova a vizsálkodó felek összes ügyei feljebb vitel útján vitetnek, B. Andrásnak meg ítélték, akkor ő a törvényesen kiadott ítéletlevélről eltérni, azt semmibe venni nem tartozik.

A mi azt illeti, hogy B. Ferencz megapellálta az ügyet: miután az az ügy mind a vmegyét, mind a kir. táblát, mind a revideálására delegált bíróságot megjárta s oly végleges határozatot nyert, hogy nem maradt más hátra, mint a végrehajtás s noha B. Ferencz hitvány (frivola) prókátóri fogásokkal a kir. kuriára fellebbezett, mindazáltal az ítélet erejét nem vesztheti, mert az utolsó pozsonyi orszgy. törvénnyé tette, hogy ha valaki az új birtokfoglalási perben hozott ítéletet meg akarja fellebbezni, vagy a pert megújítani, azt csak birtokonkívül teheti; vagyis ez által a már meglevő ítélet végrehajtását se fel nem függesztheti, se meg nem akadályozhatja. És hogy ha annak az ítéletnek végrehajtására nem elég a vmegye, ott van a főispáni vagy főkapitányi segítség. Mert ha mindenféle kifogásnak, okoskodásnak hely adatnék, a prókátorok körmönfont huzavonája miatt egy per se jutna soha befejezéshez.

Annak megakadályozására, hogy *B. Ferencz* a várat elidegenítse, a tiltó parancs fogalmazványát küldjük flgnek, egyidejűleg pedig itt helyben a pozsonyi kptlan előtt protestálunk az ellen, hogy ő flge várát, melynek fele B. Andrásé, B. Ferencz elidegenítse s erről a kptlan útján a propalatinust is értesítjük. (Ered. Pozs. kam. ir. III. 38.)

154. *Prága, 1591. ápr. 22.* Rudolf rendelete *Balassa Bálinthoz és Ferenczhez*: Hiteltérdemlőleg visszatetszéssel értesültünk, hogy Istvánffy Miklós nádori httö figyelmeztető levelével a pozsonyi kptln útján felszólítottátok a m. kamarát, illetőleg kir. fiskust, hogy Ujvár várunkat, melyet inscriptio czímén birtok, letévén érte kezetekbe a pénzt, váltsa vissza, a mit ha Fülöp-Jakab apostolok ünnepéig, vagyis a küszöbön álló máj. 1-ig tenni elmulasztana, ti ugyanabban az árban, melyben inscribálva

van, el fogjátok másnak zálogosítani. Minthogy azonban több súlyos körülmény miatt a kamara ezt oly hirtelen nem teheti, várunknak elidegenítését pedig semmiképpen meg nem engedjük: a legsúlyosabb büntetés terhe alatt parancsoljuk, hogy az elidegenítéstől tudtunk s engedelünk nélkül óvakodjatok s további rendeletünkig az egész ügyet hagyjátok abban az állapotban, a melyben jelenleg van. S ha ez ellen mertek cselekedni, bárkivel kötött szerződéseket semmisnek, érvénytelennek fogjuk nyilvánítani. (Pozs. kam. ir. III. 38.)

155. *Prága, 1591. jun. 5.* Rudolf rendelete Illyésházy István lipthói főispánhoz és gr. Pálffy Miklós pozsonyi főispán, főkamrás, dunán-inneni főkapitány és Ujvár főkapitányjához: hogy ha a lipthói alispán nem tudna még egyszer érvényt szerezni a B. András ítéletének, akkor ők, ha kell katonai karhatalommal is segítsék *B. Ferencz* ellen. (Pozs. kam. iratai III. 38.)

156. *1591. aug. 26.* Az udv. kam. a királynak előterjeszti, hogy Illyésházy lipthói főispán *Balassa András*nak úgy nyilatkozott, hogy ő az ítélet végrehajtására egymaga gyenge s azért kívánja a kerületi kapitány fegyveres támogatását. Pálffy kapitány pedig mind *Balassa András*nak azt mondta, mind ő flgének azt jelentette, hogy a királyi parancs első sorban a főispánhoz intéztetvén, annak a kötelessége a végrehajtást megkezdeni s csak ha nem sikerülne, avatkozhatik bele a katonaság. Ő különben a katonai beleavatkozás igénybevételét nagyon megfontolandónak s csak elkerülhetetlen szükség esetén alkalmazandónak tartja. Különös volna, ha ő flge saját várát csak fegyverrel tudná birtokába venni. A fegyveres fellépés sok költséggel s a szegény népre sok kárral járna. Hogy a reputatio ne veszélyeztessék, teljes hadi felszereléssel, ágyúkkal kellene indulni a vár ellen s ha egyszer annyira mérgesedett a dolog, a legkomolyabb következményektől sem szabad visszariadni, különben nevetséges komédiává fajulhat a katonaság szereplése. Ő akkor kénytelen volna a legjobb haderőt a végvárakból kivonni, mit ha megtudna a török, a védtelenül hagyott végvárakat megtámadhatná. Legjobbnak látná, ha az inscr. összeg deponáltatnék s a felek fszólíttatnának annak felvételére.

B. Ferencz is megszólalt és nyíltan protestál a vármegye végrehajtása ellen, mert a dolog végérvényes ítélettel még nincs befejezve s a kik be nem fejezett ítéletet végrehajtanak: az ország törvényei értelmében hűtlenség vétkébe esnek.

A kir. helytartó pedig tanácsos társaival tárgyalás alá vévén a dolgot, abban állapotok meg, hogy miután a Balassák közti pert végérvényesen már elbírálták, azt okvetlen végre kell hajtani s minthogy arra a vmegye elégtelennek bizonyult, a főispánnak kell megkísérteni; mi ha megint nem sikerülne a katonai hatalom kirendelése elkerülhetetlen lesz.

A kamara ő flgének a helytartó javaslatát ajánlja elfogadásra mit a király el is fogadott s ily irányú új parancs kiadását rendelte el a főispánhoz. (Ered. Pozs. kam. ir. III. 38.)

157. *1591. szept. 30. Nagy Palugya.* — Szentmiklósi Pongrácz Mihály Liptó megye alispánja meghagyja Pruzsinszky Miklós szolgabírónak, hogy *Balassa Ferencz és Bálint* jobbágyait s két nemes emberöket,

Pivko Mihály és Mátyás verbičzei lakosokat idézze törvénybe, minthogy ezek nem tudni mi okból, fegyveresen felsőkubinyi Kubiny György Konzka nevű havasi erdejére, az Oztredok patak és Male Lukowo víz között Damjánfalva határában, törtek onnan 200 fejős és meddő juhok, két kanczát elhajtottak, 42 frs hrudi nevű sajtot (caseos molles hrudy apellatos) és 3 kutyát elvittek s azokat Balassa Bálint és Ferencz most is maguknál tartják, úgyszintén a nevezett erdőket is elfoglalták.

Pruzsinszky szolgabíró 1592. jan. 10-én jelenti, hogy nevezett urakat, minthogy személyesen nem találá otthon őket, és alattvalóikat Dévai másképp Literáti Miklós újvári provisoruk által megidézte.

A tárgyalás Német Lipcsében volt, de a vádlottak se meg nem jelentek, se nem képviseltették magukat, ezért a megyei szék a két Balassát s a két nemes Pivkót egyenként 3 márkában, 167 jobbágyukat pedig egyenként 1 márkában, összesen tehát 179 márkában vagyis 716 arany forintban elmakacsolja, továbbá az erdőben okozott károkért 400 ar. frtban s jobbágyaikért egyenként 40 frt homagiumban elmarasztalja, tartozván az elfoglalt területet s javakat is mielőbb visszabocsátani. — A végrehajtást azonban a megye nem tudta eszközölni, úgy, hogy a panaszos Rudolf császárhoz fordult, a ki megparancsolja a megyének a végrehajtást. (N. R. A. 535 No. 32.)

158. *Illyésházy István lipői főispán levele Pálffyhoz Ujvár katonai megszállása tárgyában.* Spectabilis ac magnifice domine et affinis observandissime. Post servitiorum meorum commendationem. Balassa Zsigmond uram exhibitoriával a pozsonyi káptalantól küldé egy parancsolatot, kinek a mását im klmednek küldöttem. Azt parancsolja ő fölsége, hogy Ujvárt armis megszálljam és a Balassa András sententiáját exequaljam. Jóllehet a parancsolat szegény Balassa András nevére vagyon, a végébe az vagyon írva, hogy ha én ölég nem leszek reá, tehát klmed, mint ország kapitányja exequalja. Azért én klmednek tudtára adom, hogy a sententia inexecuta, a viceispán nem járt juridice el benne. Ha reá mennék és reá hinának *Balassa Bálint*, interceptio castri nota infidelitatis, a várszállás is nem globis játék, vérontás nélkül meg nem leszen, mert ez *Balassa Bálint* ugyan megesküött én előttem, hogy halálíg meg nem adja, hanem az ő fölsége inscriptionalis leveléhez tartja magát. Azért én elégtelen vagyok annak a várnak megvételére; félek az utól ütő pálczától is: a törvénytől; hanem klmed lássa, mit cselekeszik, én klmedre hagytam. Csak azon kérem klmedet: ha a vármegyéből kihozza az éhbel holt népet, ne szállítsa klmed az én jószágomra, mert ott közel vagyon, hanem szállítsa klmed az Ujvár tartományra. Ám pusztuljon az ő fölsége jószága, ha úgy tetszik jobbnak némelyeknek. Klmednek az ország törvénye (szerint) maga személye szerint ott köll lenni, de jól meglássa klmed mit cselekeszik, pört ne csináljon klmed magának és gyermekinek. Én ölégtelen vagyok reá és reá nem megyek, tudtára akarám klmednek adnom. Immár lássa klmed mit cselekeszik; ezt akarám klmednek tudtára adnom. 22. 8-bris 91. magnificae dominationis vestrae servitor et affinis.

S. Illyeshazy m. p.

Kivül: Spectabili ac magnifico domino Nicolao Palffy comiti comitatum Poseniensis et Comaromiensis ac cubiculariorum regalium magistro, nec non partium regni Hungariae supremo capitaneo etc. domino et affini observandissimo. (Ered. Pozsonyi kam. irat. III. 38.)

159. *Ujvár, 1591. dec. 27.* Pálffy Miklós kerületi kapitány (Kreis-Hauptmann) írja Ernő fhgnek, hogy ámbár néhány hónap előtt azt a parancsolatot kapta, hogy a *Balassa András* és *Balassa Bálint, Ferencz* ujvári dolgában hozott határozatnak ő és Illyésházy István lipői főispán — minthogy másképp már nem lehet — fegyverrel szerezzenek érvényt, ő kész a királyi parancsnak mindenben engedelmeskedni, de mégis határozott utasítást kér, hogy mihez tartsa magát. Mert ha nem engedelmeskedik pro non observantia mandati citáltatik, ha pedig a parancsot végre akarja hajtani, ágyukat, lőport, katonákat a végvárakból kénytelen kivonni, miből, ha az ellenség (a török) megtudja, komoly baj származhatik, a miért nem vállal felelősséget. Írtózik a keresztyén vér ontásától is, már pedig *Balassa Bálint* kinyilatkoztatta, hogy készebb meghalni, mintsem a határozatot végrehajtani engedné. Ennélfogva Ujvárnak az ostroma makacs és esetleg hosszantartó lehet és tetemes költséget okozhat; nem is tekintve azt, hogy ő flge várát ő flge népének kellene ronsolni és bevenni. Ezért kér tehát határozott és minden más magyarázatot kizáró rendeletet. (Ered. Pozs. kam. iratai III. sor.)

160. 1592. Az országbíró megparancsolja az esztergomi káptalannak, hogy a Dobó Ferencz felperes által *Balassa Bálint* alperessel ratione cujusdam incestus az esztergomi vicarius előtt folytatott perében hozott ítéletet Dobó Ferencznek másolatban adja ki. (Eszterg. kptln. Capsa. 3 fasc. 7 No. 26 et 27.)

161. 1592. *Dobó Ferencz* és családja protestálnak azon szokatlan taxaért, melynek fizetésére a közte és *Balassa Bálint* közti ügyben való ítélkezésért az esztergomi vicariatus őket kötelezni akarja. (Eszterg. kptl. Lib. 9. Ao. 1592. fol. 11.)

162. 1592. *Dobó Ferencz* elismeri, hogy Batalis János esztergomi örkanonok a közte és *Balassa Bálint* közt folyt per ítéletlevelét kiadta. (Eszterg. kptl. Lib. 9. Ao. 1592. fol. 11.)

163. *Pozsony, 1592. jan. 17.* A nyitrai püspök Ernő fhghez. A közrend és törvények megkívánják, hogy a felső parancsnak és bírói ítéletnek érvény szereztessék, de e részben az *ujvári* dologban nagy nehézségek merültek fel. Ugyanis *B. Bálint* desperatis jam penitus suis rebus et (ut ipse de se fatetur) fato suo sinistro variis fortunae procellis jactatus eo temeritatio devenerit, ut obsidionem, mortem et extrema quaeque perpeti potius, quam executioni illius sententiae cedere decreverit, a mely végrehajtáshoz a vmegye ereje nem lévén elegendő, a generalis kapitány, ki erre utasított, a végvárakból kénytelen kivonni a katonai erőhatalmat, a mit ha az ellenség megsejt, veszedelmes lehet. Már pedig azt a várat lándzsával és karddal bevenni nem lehet, ahhoz nagy ostromszerek kellene, a miből a keresztyén vér ontása és a nyavalyás jobbagyság megnyomoritása által vajjon elég haszna lesz e fiskusnak, a melyhez a vár tartozik? Mely bajnak, hogy eleje vétessék s hogy ő

flsége a veszekedő atyafiak alkalmatlankodásaitól megszabaduljon azt a szelidebb módot ajánlanók, hogy Ujvár inscriptiója a fiskus nevében a propalatinus előtt tétessék le oly formán, hogy a felek hivassanak fel, hogy a propalatinus vagy ítélőmestere előtt személyesen jelenjenek meg s a pénzt vegyék fel; kijelentvén, hogy akár jönnek akár nem, a pénzt ő flge bírói kézbe leteszi s a várat azonnal birtokába veszi. (Ered. Pozs. kam. ir. III.)

164. Pozsony, 1592. jan. 21. A m. kam. Ernő fhghez. Tudnia akarja fsged, hogy bár a *B. Andrással* Ujvár és Végles iránt kötött transactióban az örökösökről nincs említés, ő flge megtartja e őket abban? Minthogy tudva van, hogy Végles bizonyos porcióját B. András halálával ő flsége ítéletileg megnyerte s azt most is tartja, ezenfelül az is tudva van, hogy B. András 4000 frt készpénzt adott ő flgének, ennél fogva, bár a transactióban arról nincs szó, mégis a gyermekek az ingó és ingatlan vagyonban igaz és törvényes örökösök, ennél fogva az a transactio kötelező B. András örökösire is s nekik az Ujvárért járó 10,600 frthoz, valamint a kölcsönadott 4000 frthoz joguk van. Legjobb a 16,000 frtot a propalatinus kezébe letenni, hogy ő elégítse ki a veszekedő feleket. A mi Véglest illeti abban *B. Bálint és Ferencz* perujtást kértek s a tanácsosok is hozzájárultak, mert törvény szerint meg se lehetett tagadni. Az ezután hozandó ítélet fogja eldönteni vajjon a B. András vagy B. János utódait illeti-e teljesen? (Ered. Pozs. kam. ir. III.)

165. 1592. jan. 28. Illyésházy István Prágában járván a következő kérvényt terjesztette a király elé: A Liptó megyében fekvő *Ujvár* várat Miksa császár néhai *B. Jánosnak* inscribálta; nem sokára rá megengedte, hogy azt *B. András* (de nem örökösei is) magához válthassa, jóllehet a redemptio törvény szerint mint szomszédot engem illetett, annál inkább, mert az előtt az én likavai váramnak volt a tartozéka. B. András, míg élt, a várat nem váltotta magához, természetes tehát, hogy holta után flgedre szállott vissza. Ezután a B. testvérek közt nagy, nem ritkán a fegyverességig fajult versengés támadt a jobbágyok sanyargatásával, mert az egyik testvér a másikat a várból kizárni törekedett. Eperben végső bírói ítélet hozatott, melyet nekem, mint liptói főispánnak és Pálffy Miklós főkapitánynak kellene végrehajtani. Ámde ez keresztyén vér ontása nélkül meg nem eshetik s miután ilyen fegyveres végrehajtás ebben az országban a legritkább, majdnem hallatlan dolog, azt elkerülendők flged tanácsosai azt javasolják, hogy Ujvár inscriptiója bírói kézbe tétessék le s a felek bíróság által elégíttessenek ki; ez által a vérontás, a jobbágy ság tönkretétele, a kir. vagyon megrongálása, a katonaságnak a várakból kivonása s az ostrommal járó tetemes költség elkerültetnek.

Kérem flgedet: mások előtt inkább nekem engedje meg annak a várnak a redemptióját. A mit más a korábbi inscriptiora ráadni hajlandó, azt én hamarabb megteszem.

(A király a kérvényt áttette a m. k. kamarához a magy. kanczelláriával való tanácskozás végett. Ered. Pozs. kam. ir. III.)

166. Bazin, 1592. jan. 29. Illyésházy István írja az udv. kamarának, hogy kapta levelét, melyben ő flge azon határozatáról értesíti, hogy

miután Ujvár iránt néhai *Balassa Andrással* megkötetett a transactio, annak B. András örökösei is állani tartoznak, ennél fogva az Illyésházy követelése (debitum militare) annak a várnak az inscriptiojához nem csatolható, de ha ő fíge nem ellenzi a bazini és szentgyörgyi várakéhoz hozzá írható. De ha meggondolja, hogy a néhai B. Andrással 3 év előtt kötött transactio a fiskus javára és előnyére megváltoztatható, tudva azt, hogy az a vár mielőtt B. Jánosnak inscribáltatott, még egy évvel előbb is az ő (t. i. *Illyésházy*) likavai várának volt a tartozéka; ha továbbá megfontoltatik: quanta tragoediae jam his superioribus annis inter fratres Balassa non sine magna molestia Suaettis consiliariorum et judicum regni hujus intercesserunt s tart még most is, a midőn a végső határozatnak fegyveres erővel kell érvényt szerezni, a milyen végrehajtás ebben az országban a legritkábban hallatott vagy láttatott, hanem a tanácsosok bölcsességéből a legvégsőig minden mód megpróbáltatott, csak hogy a fegyveres beavatkozás elkerültessék, mint az Sassin és Holics példáiból látható: mindezeket egybevetve bátorkodott ő Ujvár adományozását kérni, jöllehet ott nincs több 96 jobbágnál. Ha B. András élne, ő flgének akkor is joga volna tőle vissza váltani, még inkább teheti azt most, mikor az, a kívül az egyesség kötöttet, már meghalt és utódjait az ország törvényei szerint nem kötelezi; annál inkább nem, mert azok nem teljesítették azt a kir. parancsot, hogy B. János örököseit elégtítsék ki. Ő ezt annyiba nem hagyhatja, legközelebb Prágába utazik, hogy ő flgével beszéljen. (Ered. Pozs. kam. ir. III.)

167. *Pozsony, 1592. ápr. 12.* A főhg leveléből és *Balassák* különböző irataiból megértette a kamara, hogy mikor Liptó vármegye alispánja az ítéletet végre akarta hajtani, Balassák ellene szegültek s a vár melletti Bela patak hidjánál felállított szolgálk által köveket hányva s életveszélyesen fenyegetve, azt megakadályozták. A Pozsonyban összegyűlt tanácsosokkal tárgyalatván a dolog, ezek sententiam non turbatam, sed inexecutam minősítették s inkább az alispánnak rótták fel hibául, mint *B. Ferencznek*. De a kamara ellenkező nézetten van. Az iratokból kitűnik, hogy az ítélet turbálva van s most már a főispán és főkapitány dolga annak érvényt szerezni s minthogy a vár ő flgéé, ha kell ostrommal foglalandó vissza s átadandó *B. Andrásnak*, A békés megoldás kedvéért mégis ő fíge tegye le a pénzt a propalatinus kezébe, a ki megfogja ítélni, hogy kit illet. Ne hátráltassa a dolgot ugyanis, hogy a kamarának nincs annyi pénze. A kamara fog találni embert, a ki azt a pénzt a helyettes nádornak azonnal leteszi. A propalatinus, kérdésünkre a jövő Szt. Fülöp és Jakab napját tűzte ki a pénz letetésére, akkor Eperjesre a nyolczados tszékre utazván, az ujvári dolgot is rende hozná. Itt az alkalom, hogy ő fíge Balassák zaklatásától megmeneküljön. (Exped. camer.)

168. *Prága, 1592. ápr. 15.* Rudolf császár tudatja Ernő fhggal, hogy tekintetbe véve Pálffy Miklós 1591. decz. 27., a nyitrai püspök 1592. január 17. leveleiben a fegyveres végrehajtás ellen felhozott nehézségeket, Mátyás fhg márcz. 17-iki javaslatára úgy határozott, hogy Ujvár dorgában ragaszkodik a B. Andrással kötött transactiohoz s annak az örökösökre kiterjedő kötelező erejéhez s így Ujvárt nekik biztosítja. Kote-

lesek azonban a B. János örököseit illető pénzt deponálni s őket kielégíteni. (Ered. Pozs. kam. ir. III. 38.)

169. 1592. ápr. 23. Az udv. kam. értesíti B. András örököseit Zsigmondot és Imrét, hogy Véglest és Ujvárt illetőleg ragaszkodik ő flge a B. Andrással kötött transactionhoz s mihelyst ők a 16500 frtot leteszik s Véglest visszabocsátják, szabadon birtokába léphetnek Ujvárnak. A B. Ferencz ellen hozott ítélet végrehajtása iránt forduljanak a magy. kamarához és kancelláriához. (Pozs. kam. iratai III. 38.)

170. 1592. ápr. 25. B. Zsigmond és Imre megköszönik a király határozatát, hogy a transactiot továbbra is fenntartja. De ők a transactióba olyan kikötéssel, hogy az egész inscrip. summát letegyék, bele nem mehetnek, valamint a 4-ik pontba beszurt »aut iisdem dominis Balassis, aut iis quorum interest« kitétel alapján sem, mert ez a »quorum interest« megint csak tág kapút nyit ellenfeleik követelőzéseinek. Hiszen úgy áll a dolog, hogy Ujvár fele nekik jogérvényesen megítéltetett; hogy lehet hát tőlük követelni, hogy olyan birtokért is, a mi az övék, letegyék a pénzt? Ők az inscr. összeg felének a letételére érzik magukat kötelezhetőeknek s erre készek is, mihelyst birtokba vezettetnek. Flged követeli, hogy a véglesi portiót átadjuk. De hisz ez már rég a flged birtokában van, sokkal korábban flged kezébe jutott, még mielőtt a transactio többi pontjai teljesültek volna; a miből elgondolható, mennyi kárunk van nekik. Kérik tehát a királyt, hogy miután Véglest már átadták s a 4000 frtot kifizették, a transactio többi pontjainak is szerezzen érvényt s rendelje el, hogy jogérvényes ítéletük végre valahára végrehajtsák. (Pozs. kam. iratai III. 38.)

171. 1592. máj. 4. B. Zsigmond és Imre elkeseredve panaszknak Ernő fhgnek s csudálkoznak azon, hogy az udv. kamara minden ok nélkül, bizonyos roszakarók téves informatiójára, korábbi határozatát maga megmásítja s noha boldogult atyjok igazságát már belátta a kamara s Illyésházi Istvánnak már két parancsot küldött az ítélet végrehajtására, mégis most velők úgy tárgyal, mintha semmi se történt volna ebben a dologban s rajtok a teljes igazság ellenére követelőzik. Ah corruptissimum saeculum detestanda et abominanda res, quod quamvis nonnulli sciant verum, persvaderi tamen ac sub veri specie falsa non modo sequi, sed et alios inducere in eam non dubitent sententiam. Nekik az Istenen kívül nincs más pártfogójuk a fhgnél, kérik tehát, ne hagyja el őket árvákat, hanem igazuknak szerezzen érvényt s juttassa őket Ujvár birtokába. (Pozs. kam. ir. III. 38.)

172. Eperjes, 1592. jan. 6. Az eperjesi oktavára összeült tanács tagjai (u. m. a nyitrai, váradi, csanádi, tinini püspökök, Forgács Simon, Révai Ferencz, Istvánffy Miklós, Joo János, Perényi János, három ítélőmester, Perekedy Miklós) B. Zsigmond és Imre máj. 4-ki kérvényét az ítélet végrehajtása iránt teljesítendőnek vélik, már csak azért is, hogy a törvényt lábbal tapodni szerető embereknek példa adassék. Utasítandó hát a lipői főispán, hogy az ítéletet hajtsa végre s ha erre egy maga elégtelen volna, a 63-ki orsz. constitutio értelmében kérjen a ker. kapitánytól karhatalmat. (Ered. Pozs. kam. iratai III. sor. 38. cs.)

173. *Eperjes, 1592. jun. 8.* Istvánffy Miklós nádori helytartó előtt *Balassa János fia Ferencz* tokaji kapitány felvevén testvére *B. Bálint* terheit is, kinyilatkoztatja, hogy *Dobó Ferencz* barsi főispán azon 12,000 frtot, melyet atyjok *B. János* oly feltétellel adott kölcsön, hogy míg vissza nem fizeti, érte évenként 1000 frtot érő bort ad, még maig se fizette meg *B. Ferencznek* és *Bálintnak*; sőt az 1000 frtot érő borral is néhány év óta adós. Azonban *B. Ferencz* jóakarattal viseltetvén, beleegyezett, hogy *D. Ferencz* azt a részt, mely a 12,000 frtból s annak nem fizetett kamataiból testvéreit: *böki Paczoth Andrásné: Balassa Máriát* és *özv. gimesi Forgách Miklósné: Balassa Annát* osztályban illetné, nekik kifizesse teljesen. (N. r. a, 813: 9.)

174. *1592. jun. 17.* *Balassa Bálint* bocsánatot kér az *Ernö főherczeg ellen* használt gyalázó kifejezéseért. Serenissime princeps et domine domine clementissime. Orationum et fidelum etc. Quod Serenitas Vestra duobus mandatis mihi commiserat, ut *injuriosa illa verba, quae duobus invecivis suis libellis Valentinus Balassa contra Sertem Vram non minus temerarie, quam impudenter effuderat*, hic in praesentia dominorum consiliariorum judicum et aliorum regni nobilium publice in eum retorquenda curarem, id sub praesentibus . . . in magna dominorum praelatorum baronum, judicum et assessorum tabulae regiae ac nobilium causantium frequentia in domo judiciaria per dominum personalem praesentiae suae Mattis Reg. et reae in judiciis locumtenentem diligenter perfeci. In conspectu tantae turbae Valentinus Balassa astare jussus, ipse injustus, ipse violentus, ipse promissorum paternorum violator et omnium eorum, quae . . . in suis libellis expressit ipse reus esset, cum exprobatone beneficiorum Vrae Sertis, quibus fideles Suae Mattis subditos etiam indignos Vra Sertas benigne prosequi et afficere solet, atque nisi Vra Sertas hac leviori reprehensione per suam clementiam praevenire voluisset, majorem multo poenam pro talibus ausis temerariis promeritus fuisset. Recognovit sic per nos reprehensus errorem et se magno animi maerore permotum supplices illos libellos, dum animum exarcebatum temperare non posset, conscripsisse. Propterea in praesentiam Vra Sertis personaliter venturum et ea cum humilitate, quae decet, veniam deprecaturum respondit. Per nos tandem, ut in posterum lingvam et calamum refrenare et Vram Sertem debita obedientia revereri tam ipse, quam alii hujus exemplo studeant, nisi graviozem punitionem subire malint, diligenter admoniti sunt. Servet deus etc. Datum in civitate Eperies die 17 Junii 1592. (Fogalmazvány. Litterae privatorum 1592. No. 9.)

175. *Bécs, 1592. jul. 27.* Ernő fhg a kamarához: A mellékelt iratból láthatjátok, hogy a mult oktáván Eperjesen ítélkezett tanácsosok egyhangulag azt határozták, hogy a néhány év előtt *Balassa András* javára hozott ítélet végrehajtsék. A határozathoz mi is hozzá járulunk, de emlékeztetünk benneteket, hogy a végrehajtással járó nehézségek miatt ezelőtt jobbnak láttátok azon szelidebb út követését, hogy az inscriptio összegét ő flge tegye le a propalatinus kezébe, a vár foglaltassék vissza ő flgének, a Balassák pedig keressék a pénzhez való jogukat. Adjatok véleményyt, hogy melyik mód követtessék s a *B. Bálint és Ferencz*

által elidegenített *ujvári* javak mikép volnának visszaszerezhetők? (Ben. resol. ad cam. poson. 1592. fol. 179.)

176. *Pozsony, 1592. jul. 31.* Az epejési oktavára összeült tanács 1592 jun. 6-iki ítéletét Ernő fhg jul. 27-én közölve a m. kamarával, ez a tanács javasolta módozathoz nem járulhat hozzá, minthogy a fegyveres beavatkozás ő flge várában s jobbágyaiban nagy kárt okozhat. Ennél szelidebb megoldás, ha ő flge leteszi a pénzt s a várat visszaveszi. A propalatinusnak meg kellene hagyni, hogy tüzzön ki határidőt a pénz letételére, a mikor Szerdahelyi István helytartósági ítélőmester egy kamarai tanácsossal a pénzt oda vinné, abból a *B. Bálint és Ferencz* által elzálogosított részjóságokat visszaváltaná. Régebben úgy javasolta ugyan a kamara, hogy a propalatinus ítéljen a felett, kit illet a pénz. Minthogy azonban *B. Zsigmond és Imre* ítéletileg bebizonyították, hogy Ujvár fele az övék, ennél fogva meg nem engedhető, hogy egy végérvényes ítéletet a propalatinus felülvizsgáljon, hanem a pénz felét egyszerűen adja át a *B. András* örököseinek, másik felét pedig a *B. János* örököseinek. Ha a *B. János örökösei: János és Ferencz* nem akarnák a pénzt fölvenni, ez nem akadályozhatja meg a vár visszavételét, illetőleg, hogy a *B. András*sal kötött *transactio* foganatba ne menjen, hanem *B. Bálint és Ferencz* igényükkel törvényes útra utasíttassanak. (Ered. Pozs. kam. ir. III. 38. és Exped. camer.)

177. *Bazin, 1592. aug. 27.* Illyésházy István utközben írja Nürnbergi Lőrincz udv. kam. titkárnak, hogy a Balassa Zsigmond ítéletének fegyveres végrehajtása helyett inkább ajánlja a vár visszaváltását. Mint már előbb, most is felajánlja, hogy 4 havi előleges értesítésre ő hajlandó a pénzt letenni, olyképp, hogy azt az, a kinek ő flge a várat adni fogja, neki visszafizeti; egyébként neki, mint szokás, arra a várra az elővételi jog biztosíttassék. Más kibontakozást ebből a »labirintusból« nem lát. (Ered. Pozs. kam. irat. III. 38.)

178. *Bécs, 1592. szept. 10.* Ernő fhg a király elé terjesztve az ujvári dologban eddig törtéteket, a m. kam. 1592. jul. 31-iki álláspontjára és Illyésházy 1592. aug. 27-iki ajánlatára helyezkedve, azt javasolja a királynak, hogy fogadtassék el Illyésházy ajánlata, az általa leteendő pénzzel a Balassák elégíttessenek ki s a vár foglaltassék vissza ő flgének, azt csinálván vele azután ő flge, a mit jónak lát. Illyésházy ajánlatát mégis olyan módosítással kellene elfogadni, hogy pénze 3 hónappal előbb mondassék fel s ha neki visszafizettetett, a várat tartozik visszabocsátani. Az elővételi kedvezményt nem lehet Illyésházynek megígérni, mert ő flge a *B. András*sal kötött *transactió*val, mely az örököseit is kötelezi, obligóban van s annak a *transactió*nak némely pontjai, mint pl. Végles visszaadása, a 4000 frt. lefizetése, már teljesítve vannak s hihető, hogy a *B. András* örökösei a többi pontokat is teljesíteni fogják, ha egyszer az ujvári pénzt kezükhöz kapják s megszabadulnak *B. Bálint*tól és *Ferencztől*. (Ered. Pozs. kam. ir. III. 38.)

179. *Pozsony, 1592. nov. 23.* A kamara írja Illyésházy Istvánnak, hogy ő flge elrendelve *Ujvár* visszavételét *Balassáéktól*, minthogy Illyésházy megígérte érte a pénzt, amennyiben szándéka mellett megmaradt,

a pénzt 3 hónap alatt tegye le a propalatinus kezébe s akkor átveheti a várat és bírhatja zálogjogon. (*Nov. 26-án* már megkapta a kamara a kedvező választ, mire tudatta Illyésházyval, hogy a felmondási 3 hónap decz. 1-én kezdődik.) (Exped. cam.)

180. *Pozsony, 1592. nov. 26.* A kamara külön-külön értesíti *Balassa Bálintot, Ferenczet, Zsigmondot*, és Liptó vármegyét, hogy ő flge eltökélte *Ujvárt* multhatatlanul visszaváltani. Az inscriptionális összeget a propalatinus, vagy annak helyettese kezébe teszi le. A visszaváltás határideje jövő évi márcz. 1-je. Akkorra jelenjenek meg mindazok, a kik a pénzhez igényt tartanak s Liptó vm. értesitse erről azokat, a kik Balassáéktól zálog vagy bármi czímen valamelyes részt szereztek a vár tartozékaiból. Vegyék fel a pénzt s bocsássák vissza a jószágot. A *B. Ferencz* tokaji kapitánynak szóló levelet a szepesi kamarának küldte a pozs. kamara, hogy azt meghitt emberével kézbesítse neki Tokajban és bizalmasan közölje, hogy mit válaszolt ő flge resolútiójára. (Exped. cam.)

181. *1592. decz. 2.* Meskó György, a szentiváni Szentivány János és András ügyvéde Liptó vármegye törvényszékétől a Szentiványiaknak *Balassá Bálint* és *Ferencz* ellen Javorovesady wrch byztrey s egyéb havasok elfoglaltatása miatti perében kelt következő iratokat kiadni kéri:

I.

Liptó megye jelenti Rudolfnak, hogy 1579. jul. 1-én törvényszéke előtt megjelent Pruzsinszky Miklós, mint Szentiványi Kristóf és János ügyvédje s panaszt emelt *Balassa Bálint* és *János* ellen, hogy 1579. Szt. György nap körül Pándi Zsigmond a Balassák tisztje több dovalovi, jobbágygyal a Szentiványiak nev. havasán juhakolt építtetett s a havast elfoglalta. Kéri tehát, hogy az 1542 pozsonyi törv. cz. értelmében, mely az új foglalások visszaadása iránt intézkedik, azt visszaadni rendeljük. A vármegye helyszíni szemlére kiküldi az alispánt, 3 szolgabíró-t és egy esküdtet; ezek a Szentmihály nap után való 4-ed nap tartott gyűlésen azt jelentették, hogy jul. 20-án a helyszínén megjelentek, de Balassák az idő rövidsége miatt a szükséges előkészületeket nem teheték meg s több községben levő tanuikat nem gyűjthették össze. Ennélfogva Szt. Mihály napja után ötödnap ismét megjelentek s ott a havas tulajdonjoga iránt tanuvallatást eszközöltek. E napon kihallgattak 51 tanut, a kik egyértelműleg vallották, hogy a havas mindig a Szentiványiaké volt. Midőn másnap a hegyről lefelé jöttek, utközben találkoztak *Balassa Bálint* megbízottjával benedekfalvi Kiszely Péterrel, aki azt kérte, hogy a bizottság menjen ismét vissza, vagy pedig jövő tavaszra tűzzön újabb terminust a Balassa tanuinak kihallgatására. A bizottság vissza is ment, azonban a Balassa tanui — állítólag félreértésből — nem vallottak s csak az ügyvédek felelgettek. Ekkor új terminus tűzetett 1580. ápr. 25-re. A küldöttség meg is jelent, azonban Dévai Miklós a Balassa András (!) nevében kifogásolta, hogy a Szentiványi tanui kihallgattassanak. A bíróság belátván e kifogás helytelenségét, megkezdte a tanuvallatást, újabban kihallgatván 18 tanut, kiknek vallomása alapján kimondta az ítéletet, hogy a peres havas a Szentiványiakat illeti, mely

ítéletet Dévai Miklós megfellebbezte az ország rendes bírái elé, a mibe a megyei törvényszék, hivatkozva az 1542. pozsonyi t. cz.-re, mely a hatalmaskodó foglalásban az ítélkezést a vármegyére bizza, csak hosszas tanácskozás után ment bele az 1580. nov. 9. tartott ülésében.

II.

Liptó megye levele, mely szerint 1589. máj. 17. tartott törv. székén Meskó György, a Szentivány János és András (a Kristóf fia) ügyvédje bemutatja a megyének 1580. nov. 9. (l. fent) kelt transmissionalis ítéletlevélét azzal, hogy ez a rendes bíróság elé fellebbeztetett ugyan, s bár azóta mind országgyűlés, mind orsz. összejövétel tartatott, a melyeken az ily ügyek felül volnának vizsgálándók, mégis Balassák a szükséges lépéseket ez iránt maig sem tették meg, legalább arról jelentés nem érkezett, a mit annyival inkább tehettek volna, mert egy másik ügyökben, melyet Balassa András, az ujbári várban tett foglalások miatt ellenök indított, a megye törvényszéke előtt megjelentek s tárgyaltak. Ennélfogva a törvényszék kimondja az elmarasztaló ítéletet.

III.

1590. jun. 5-én. Liptó megye Szentiványi János és András újabb panaszára, mely szerint a már restituált havast a Balassák jobbágjai ismét elfoglalták, parancsot ad Pruzsinszky Miklós szolgabírónak, hogy Balassákat idézze törvényszéke elé. Ezt a szolgabíró jun. 13. teljesíti, a távollévő Balassák helyett Nemes Gáspár ujbári várnagynak adván át az idézőlevelet.

IV.

1591 febr. 13. Liptó vármegye a Balassákat s jobbágyaikat, a miért a tárgyalásra meg nem jelentek, se nem képviseltették magukat, megbünteti és pedig a meg nem jelenésért a két Balassát egyenként 3 nehéz márkára, 11 jobbágját egyenként egy nehéz márkára, összesen 17 nehéz márkára vagyis 68 arany frtra, a hatalmaskodó foglalásért pedig 100 arany frtra, mely utóbbi fele a vármegyének, fele a Szentiványiaknak fizetendő.

V.

1592. máj. 10. Fejérvári István nyitrai püspök és kir. helytartó megparancsolja Liptó vármegyének, hogy Balassák ellen hozott ítéletét hajtsa végre s vessen véget a Balassák és Szent Iványiak közti határpernek. (N. R. A. 674: 13.)

182. *Pozsony, 1592. decz. 5.* A m. kam. jelenti Mátyás fhgnek, hogy nov. 16-ki rendelete értelmében felszólították Illyésházy Istvánt, hogy Ujbár inscriptióját = 13200 frtot, Végles inscriptióját = 10600 frtot, készpénzt 4000 frtot s más (alterius summae) 3884 frtot, összesen tehát 31684 frtot fizessen le jövő márcz. 1-re, a mikorra t. i. a Balassa örökösöknek az inscriptiót felmondottuk s őket annak felvételére felszólítottuk. Illyésházy kész most is a pénzt letenni, de azt mondja, hogy korábbi ajánlata értelmében csak az ujbári 13200 frtot és a 4000 frtot (a flsgednek 1591. jan. 21-én átküldött transactionalis levél, melyet meg-

tekintés végett magunknak megküldeni kérünk alapján) hajlandó kifizetni. A véglesi inscriptio s a többi összeg kifizetését semmiképp se vállalja magára. Mivel pedig az egész 31684 frt a Balassa Andrással kötött transactio értelmében Ujvárra vitetett által s az terheltetett meg vele, felvilágosítást kérünk az iránt: vajjon az Illyésházy által leteendő 17200 ftért Ujvár redimálható és Illyésháznak át adható-e és a hátrálékos tartozással a Balassa örökösök ő flgéhez utasíttassanak. Mert Illyésházy ezt az összeget kész letenni s a várat átveszi; s ha bárki a 10600 és 3884 frtot ő flgének leteszi s az egész 31684-ftért a várat magához váltja, ő annak a várat azonnal visszabocsátja. Intézkedést kérünk arról is, hogy a propalatinus, ki a pénzt átveszi, a kam. tanácsos, ki a várat átveszi és ismét átadja, fáradozásainak díját s redemptióval járó költségeket ki viseli? E tárgyakban sürgős választ kérünk, mert a depositio ideje közeleg. B. András örökösei hozzánk küldött emberükkel kijelentették, hogy a transactiótól nem állanak el s az egész összeget követelik. (Pozs. kam. iratai III. 38. és Exped. camer. poson.)

183. Bécs, 1592. decz. 16. Mátyás fhg a m. kam. decz. 5-ki előterjesztésére azt válaszolja, hogy Illyésházyval csupán az ujvári 13200 frt inscriptio iránt kellett volna tárgyalni s abba a véglesi inscriptiót nem kellett volna bele zavarni; mert ő flge resolutiojának az az értelme, hogy Illyésházy kezébe Ujvár csak ideiglenesen jusson, míg a Balassa János örökösivel a dolog nem tisztáztatik; ellenben a B. Andrással, illetőleg most már örökösivel a Végles és Ujvár iránt kötött transactiot fenn kívánja tartani s mihelyt lehet, realizálni, a midőn Illyésházytól a vár ismét átvétetik. A 4000 frtnak Illyésházy által leendő kifizetésének akkor volna értelme, ha B. András örökösei azt követelnék, ámde ők maguk kijelentették, hogy a transactiót fenn akarják tartani. A mi a véglesi portio feletti veszekedését a Balassáknak illeti, igaz, hogy B. András abból mindig $\frac{2}{3}$ részhez tartott jogot s ha most ezt a B. János örökösei kétségbe vonják, az igazság bírói uton lesz megállapítható; addig pedig a vár védelme ő flge kezében marad. (Fogalm. Pozs. kam. ir. III. 38.)

184. Pozsony, 1592. decz. 16. A kamara írja Illyésháznak, hogy Balassa Bálint tegnap egy pert küldött a kamarának, melyből kitetszik, hogy Ujvár tartozékának egy részét veszedelem fenyegeti s annak megoltalmazására ő elégtelen. Minthogy pedig a kamara oly messziről nem vigyázhat, hogy azt az uradadalmat valami baj ne érje és kollegánk Baranyai Bálint néhány napra távol van, ennél fogva a kamara a pert átküldi Illyésháznak, mint a ki úgyis nem sokára magához váltja a várat és kéri, hogy bölcs belátása szerint cselekedjék, hogy egyes részek el ne szakíttassanak; a miben a kamara támogathatja, készséggel fogja támogatni őt, ha ez iránt megkeresi. (Exped. camar.)

185. Bazin 1592. decz. 17. Illyésházy István javaslatai a pozsonyi kamara részére Balassa Bálintnak és Ferencznek az ujvári uradalom iránt, továbbá a Kubinyiakkal és Szent Iványiakkal folyó pereik tárgyában.

Reverendissime ac generosi domini et amici observandissimi; post

salutem et servitii mei commendationem. Litteras rev. ac gen. dominationumstrarum accepi unacum adjunctis sententiis comitatus Lyptoviensis, quae litterae sententiales testantur aperte, quod *Valentinus* et *Franciscus Balassa*, moderni possessores castri Wywar ex mera negligentia et iniuria, ipsorumque culpa ac quasi voluntarie territoria ista castri amiserint. Constat autem mihi ista territoria valde ampla et tanti momenti esse, ut, si amittantur, castrum Wywar omnibus suis montibus, vallibus, silvis et pascuis cum ingenti Suae Mattis damno privabitur; et merito Sua Mattas damnum hoc a possessoribus ex summa inscriptionis refundere sataget.

Interim tamen ob audiendum nullo modo erit, sed res cum domino personali praesentiae et dominis prothonotariis ac direttore causarum communicanda est, ne in ista mutatione fiscus patiatur et damnum tam improvise tantum accipiat.

Mea tenuis opinio ea esset, ut mandato domini locumtenentis vel personalis praesentiae a progressu causarum istarum comes et vicecomes et iudices nobilium prohibendi essent, ne scilicet in causis istis ulterius procederent. Si quidem Sua Mattas arcem hanc redimere, in manusque suas recipere velit, qua de re jam etiam possessores arcis certificasset, peracta tandem redemptione actores in suis actionibus possint denique procedere. Similiter ut et *Valentino* et *Francisco Balassa* camera perscriberet, ut nisi causae advigilent et illam vindicent, Sua Mattas damnum hoc, negligentia eorum accumulatum ex summa inscriptionis sibimet refundet. Interim tamen ut et fiscus non negligat, fieri necessaria; mandato enim tali per iudices vix locus dabitur.

Sententia Georgii Cubiny est fundata super articulum novissime de occupationibus bonorum constituta et est per non venit lata. Et nunc denuo siquidem expiraverat per mandatum solito modo resuscitata est, per hocque rursus in manus iudicarias devenit, ideo solito onere flor. tribus posset illa sententia infringi. Ut tamen hoc ad effectum melius deduci queat, mandato opus esset, quod a domino personali praesentiae extrahi posset, cum ea expositione, quod dum et quodcumque litterae adjudicatoriae apud manus iudicarias deprehenduntur, juxta Tripartitum onere solito semper infringi potest; et sic tandem ad destructionem actionis et rem ipsam progredi et respondere possit.

Causa autem altera per familiam Zent Iwany erecta multo ista priori est pejor, *Valentinus* et *Balassa* bis vel ter causam in curiam regiam appellavit, unde nihil reportavit; et ideo causa transivit in rem iudicatam. Hujus quoque executio neglecta est, et ideo hoc tempore per mandatum domini locumtenentis causa resuscitata est. Tota ista quoque actio super per non venit fundata est, eodem modo esset et ista sententia solito onere infringenda, et sic tandem ad ulteriora procedendum foret, si modo aliquo possit causa haec usque protrahi, donec redemptio perageretur. Ego postea vel per concordiam, vel alia aliqua via causae huic prospicerem. Verum tamen interim providendum esset, ne fiscus, qui et evictionem assumpsit et est perennalis haeres bonorum istorum, damnum capiat.

Causae familiae Zent Iwany, quia fundata est super articulum anni 42, poterit novo iudicio vel repulsione obviare. Ut tamen tempestive ante executionem ista provideantur, requiritur. Quare rev. ac gen. dominationes vestras ante istas ferias expediant, necessaria et Benedicto Czerniczky, qui in illo comitatu causas fisci curabat antea, cum sufficienti informatione transmittant. Interim ubi et ego curam adhibebo diligentem, ut fiscus ab improvise isto damno vindicetur.

Questio autem erit, utrum remedia ista nomine et in persona modernorum possessorum vel fisci regii erunt extrahenda? Ego censerem, quod peragenda esset nomine et in persona in causam attractorum *Valentini* et *Francisci Balassa*, ut tamen adjungeretur illis procurator aliquis nomine fisci. Timendum enim est, ne interim cum damno fisci *Valentinus Balassa* cum actore aliquam collusionem peragat. Quae tamen omnia prudenti iudicio rev. ac gen. dominationum vestrarum relinquo. Datum ex castro Bozin 17 Decembris, 92. Rev. ac gen. dominationum vestrarum servitor et amicus S. Ilieshazy. (Ered. Pozs. kam. iratai III. 38.)

186. *Pozsony, 1592. decz. 22.* A kamara értesíti Illyésházyt, hogy az *Ujvárhoz* tartozó bizonyos részek iránt a mostani birtokosok ellen némely ottani nemesek által indított perben a kir. személynök tanácsát sajnosan nélkülözni kénytelen, ennél fogva az Illyésházy által megszerkesztett formulát visszaküldi s az ő bölcsességére bízva, hogy olyan intézkedéseket tegyen, melyek a pert sikerre vezetik.

Azt is tudatja, hogy az Ujvárért járó pénz dolgában felmerült nehézségtől, t. i. Véglés iránt *Balassa Andrással* kötött transactióból kifolyó költségektől ő flge elállott s csak az inscriptiónális 13,200 tallér deponálásáról gondoskodjék Illyésházy. (Exped. camer.)

187. *1592. decz. 31.* A m. kamara Mátyás főherczeg decz. 24-iki parancsára bemutatja az Istvánffy propalatinushoz intézendő parancs fogalmazványát, hogy 1593. márcz. 1-én menjen Liptó vármegyébe s ott a kezéhez kapott pénzből a várat a *Balassáktól* a fiskus részére foglalja vissza. Még egyszer kéri a decz. 10-én már kért Balassa-féle inscriptionális levél hiteles kiadványát. (Ered. Pozs. kam. ir. III. 38.)

188. *Bécs, 1593. jan. 7.* Mátyás fhg a kamarához átküldi kézbesítés végett a propalatinushoz *Ujvár* redemptiója dolgában adott parancsát. (Ben. resol. ad. cam. poson. 1593. fol. 8.)

189. *1593. jan. 19.* A pozsonyi kamara értesítetik, hogy Illyésházy István Ujvárt magának kérte adományoztatni. (Ben. resol. ad cam. Poson.)

190. *1593. febr. 1.* Minthogy a tárgyalások lassúsága miatt az inscriptiót idejébe fölmondani nem lehetett, ennél fogva Ujvár átadásának ideje márcz. 1-ről jun. 1-re halasztatik. Az ekként átváltoztatott s *Balassa Bálint és Ferenczhez* intézendő felmondó s idéző parancsot a m. kamara Mátyás fhgnek aláírás, vagy a mi még hatásosabb a király által való aláíratás végett azzal a kéréssel küldi meg, hogy a felmondási határidőre való tekintetből azt legkésőbb e hónap végeig expedíaltassa. (Ered. Pozs. kam. ir. III. 38. és exped. camer.)

191. *Pozsony, 1593. febr. 1.* A pozsonyi kamara értesíti Illyés-

házy Istvánt, hogy *Ujvár* visszavételének határideje elhalasztatott, mert *Balassák* az ügy rendbehozását ígérték; de ell kellett halasztani azért is, mert a propalatinus, akinek a kezébe tétetik le az inscr. összeg, s a kinek a vár átadásánál jelen kell lennie, a most folyó országgyűlésen van elfoglalva. De ebből az elhalasztásból kára nem lesz Illyésháznak; azért várja be türelemmel az újabb határidőt, a mikor a vár átvétetik s az ő kezébe adatik. (Expeditiones camerales.)

192. *Pozsony, 1593. febr. 25.* A főherczeg jan. 19-iki kérdésére, hogy a *Balassáktól* visszaváltandó *Ujvár* Illyésházy Istvánnak adható-e, a ki azt az árt, a melyben a Balassák bírják, megígérte? — azt válaszolja a pozsonyi kamara, hogy a vár visszavétele a jövő jun. 1-re már ki van tűzve s ha akkor megtörténik, ő flge annak adományozhatja, a kinek akarja s annyiért, a mennyiért tetszik. (Exped. camerales.)

193. *1593. márcz. 5.* *Balassa Bálint és Ferencz* ajánlatára, hogy ha ő flge őket továbbra is megtartja *Ujvárban* a Balassa András által kifizetett 4000 frt. s a véglesi portión levő összeg megfizetését ígéri, Mátyás főherczeg azt válaszolja, hogy ő flge már elhatározta *Ujvár* visszaváltását s azt meg nem másítja. Az iránt, hogy a visszaváltott vár újra inscribálása tárgyában Balassákkal vagy mással fog e értekezni? később fog intézkedni. (Fogalm. Pozs. kam. ir. III. 38.)

194. *1593. márcz. 5.* *Balassa Bálint és Ferencz kérvénye Mátyás főherczeghez, hogy a Végles miatt Balassa Zsigmonddal fenforgó ügyöket az éppen folyó országgyűlés tartama alatt láttassa el.*

Serenissime Princeps, domine clementissime.

Quod Vestra Serenitas possessionem Wyvarianam nobis ad tres menses prorogavit, faxit Deus, ut Vestrae Serenitati vel ipsa profundenda vita reservire queamus. Sed Vrae Serenitati humillime supplicamus, dignetur pro justitia causam Wiglesianam, quemadmodum clementer pollicita est, inter nos et Sigismundum Balassy coram magco dno locumtenente palatinali, de facto istis stantibus comitiis, novo judicio revideri mandare, cum paesertim proprietates ejus castri ad Suam Mattem pertineat, quam scire profecto valde oportet, quem nostrum defendere debeat; sitque quesumus specialis in hac causa judex Vra Serenitas, ut jam tandem omnibus hominibus innotescat, suumne saltem, aut nostrum quoque Andreas olim Balassa intrascribenda Wiglesiana portione vendiderit. Quod si autem nunc ante regnicolarum ora, durantibus hisce comitiis, causa isthaec, litem videlicet Sigismundo Balassy protrahente, definiri nequiverit, ne ante latam sententiam Wywario expellamur, sed gratia potius Suae Mattis confirmemur, praesertim cum per nos nunquam steterit stabitque, quominus causa Wiglesiana vel per unius horae spacium decidadur. Interim dabimus operam, ut illam quatuor mille florenorum summam, quam emendae arcis Wywar gratia, auctionis nomine Andreas Balassy Suae Matti numeraverat, refundamus et Wiglesianam quoque portionem, si adversa pars (ut speramus) causa ceciderit Suae Matti concedemus ad Wyvarianam inscriptionem transcribendam, praesertim si Wyvarianam possessionem Sa. Caes. Mattas (qua quidem pro gratia humillime supplicamus) nobis, quoad vixerimus, fuerit dignata inscribere. Benignum ex-

pectamus responsum. Ejusdem Vrae Serenitatis humillimi et fideles servi Valentinus et Franciscus Balassy. (Ered. de idegen kézzel írt folyamodvány. Pozs. kam. iratai III. 38. Mellette van az udv. kamara jóváhagyott véleménye, hogy az ügy tárgyalás alatt állván, annak lefolyása bevárandó.)

195. *Bécs, 1593. ápr. 10.* Mátyás főherczeg megparancsolja Alapi Balogh Albert propalatinusi ítelőmesternek, hogy Tapolcsán várának Balassa Menyhérttől máj. 15-én, és *Ujvárnak* a *Balassáktól* jun. 1-én leendő visszaváltását eszközölje egy m. kam. tanácsossal együtt. (Pozs. kam. ir. III. 38.)

196. *Bécs, 1593. máj. 5.* Ujvárnak a *Balassáktól* leendő visszavétele közeledvén, Mátyás főherczeg utasítja a pozsonyi kamarát, hogy az azzal megbízandó bizottság tagjait jelölje ki s számukra az utasítást szerkeszse meg. (Ben. resol. ad cam. poson 1593 fol. 78.)

197. *Bécs, 1593. máj. 11.* Az udv. kam. véleményezés végett küldi a pozs. kamarának *Balassa Bálint* kérvényét, hogy 24 hordócska (vascula) bort vihessen ki Krakkóba harminczad nélkül. (Ben. resol. ad cam. poson. 1593 fol. 92.)

198. *1593. május. 26.* A kam. véleményére Mátyás fhg megengedi, hogy a kérelem teljesíttessék. (u. o. fol. 102.)

199. *Bécs, 1593. máj. 17.* Az udv. kam. a pozs. kam.-hoz: Az *Ujvár* resignálásával megbízandó komissionak szóló utasítás mintáját megkaptuk s azt aláírtuk; azonban úgy véljük, hogy kisebb számú bizottság is elvégezhetné azt a dolgot; a magyar urak közül Baranyay Bálint és a lipői alispán elég volna. Illyésházy István kívánsága tárgyában, hogy az erdők és a fűrészmalom helyreállíttassanak csak azután kelene tárgyalni, ha az ügy már befejeztetett, a közben ki lehet puhatolni, hogy mi a szándéka e részben Illyésházynak? Az átadás esetleg néhány nappal elhalasztható annál inkább, mert *Balassa András örökösei* ujabbán késznek nyilatkoztak az inscriptio letételére s ha ezt megteszik és az atyjukkal kötött transactiot megállják, akkor az Illyésházy ajánlatát mellőzni lehetne; a miről azonban tanácskozzék a kamara és adjon véleményt. Az átadásnál különben ügyelni kell arra, hogy a vártól elszakított részek visszakebeleztesse és senkivel méltatlanság ne essék. (Ben. resol. ad cam. poson. 1593 fol. 96.)

DR. ILLÉSSY JÁNOS.

B. WESSELÉNYI MIKLÓS LEVELEI

B. KEMÉNY ZSIGMONDHOZ.

(Első közlemény.)

Kemény levelei Wesselényihez, talán 1—2 elvesztettét kivéve, mind közölve vannak. (*Irodalomt. Közl.* 1900. 351 s köv. l.) Most közlöm ezek kiegészítése és megérthetése végett azokat, melyeket Wesselényi írt Keményhez s szokása szerint *Levélmásolati könyveibe* bediktálván, szerencsére hiány nélkül fönmaradtak. Ezekből látható, hogy a két férfiú

bizalmas viszonya 1844-ben egy látogatással kezdődött s ettől fogva Wesselényi haláláig állandó maradt. A két férfiú levelezése mindkettőre nézve egyaránt érdekes és jellemző, noha Wesselényi ismert jelleméhez nem nyújt is új, lényegesen ismeretlen vonásokat, legfőlebb megerősít abban, hogy e nagylelkű s lényegében forradalmi szellem mint lesz a körülötte élők között, a türelmetlen ifjabb nemzedék mellett, a nélkül, hogy a legszigorúbb ellenzékiegből csak egy hajszálnyit engedne, mind conservativebb, mérsékeltebb, aggódóbb. Kemény életét és belső fejlődését azonban annál mélyebben, biztosabban s több oldalról tárják eléink e levelek. Látjuk őt ifjúkori küzdelmei s határozatlanságai közt. Előbb a regényíró lép eléink, ki a politikába sodortatik, melyről intrika s egyéb ilyesek leszorítják s a regényírás elhagyott útjára terelik, Wesselényi nem csekély kedvetlenségére, kit csak a politika birt érdekelni. Ez eltereltetésnek köszönhetjük a lassan készülő *Gyulai Pált*, melyet 1847. febr.-ban készen hozott Pestre. Látjuk őt továbbá heves vágyában, melylyel szabadulni vágyik az erdélyi szűkös és korlátolt viszonyokból s mint Jósika Miklóst, Teleki Lászlót, őt is csakhamar elveszti Erdély, hogy megnyerje az egész Magyarország s egész erejét nemcsak igénybe veszi a politika, hanem egyszersmind az 1847/8-ik év első rangu vezérküzdőjévé válik s a regényírásról egyelőre teljesen lemond. E küzdelem önmagával s a körülményekkel, a mint működésének e kettős iránya felváltja egymást, jellemző és határozott vonásokban mutatkozik e levelezésben s Kemény életének e néhány és különösen azért fontos évéről, mert ezek az ifjúság döntő évei, melyek nemcsak elhatározók sorsunkra, hanem egyszersmind a tehetség irányának és természetének tükrei, hű és biztos adatokat nyerünk s e maig is sok tekintetben zárt könyvszerű lélek bel-sejébe pillantatnak.

I.

Kemény Zsigmond bárónak 1844. júl. 12. Zsibóról.

Kedves Barátom! Itt létedkor említettem, hogy most a kolozsvári collegyomban néhány ifju van, kiről remélhetni, hogy nevelőknek magokat kiképezhetik. Ekkor e tárgy iránt nem szóltam, mivel épen vártam egy nevelőt, kit Szász Károly fiaim mellé ajánlott. Ezen ifju azóta megérkezett s mind értelmi, mind erkölcsi képessége s talán kijelölt volta iránt is kétségem nincs; azonban azon körülmény, miszerint németül teljességgel nem tud, előttem őt nevelőnek teljességgel képtelenné teszi. Így várakozásomban megcsalódván, újra keresnem kell valakit fiaim mellé, mivel mentől előbb szeretnék s kellene valakit kapnom, — s most már oly ugynevezett praeceptorral is megelégedném, ki a kollegyomi pályáról le nem lépven, egy évet töltene fiaim mellett, s ki ezen év lefolyta után,

ha nekem s neki tetszenék, nálam nevelő maradna, — ha pedig nem, a kollegyomba visszamenne. Kérlek, kedves Barátom, egy ily egyén szerzésére; azonban ha nevelőnek teljesen alkalmas, s a nevelés folytatására magát huzamos időre lekötölni kész egyént kaphatnál, ez szintoly vagy talán még kívánatosabb volna előttem. E tárgy iránti szíves munkásságodat kéri s becses ígéreted szerint elvár barátod.

(Erre Kemény válaszát 1844. júl. 26-ról 1. kiadva *Életképek*. 1876. 410. l. 46. sz.)

II.

Kemény Zsigmond bárónak b. W. Zsibó, 1844. aug. 2.

Kedves Barátom! Igen becses leveledet vettem. A növelő vagy tanító iránti tudósításodért fogadd köszönetemet. Urházit¹ eddig is hallottam dicsérni, de engem, ki mint állattenyésztő, a fajokról sokat tartok, ijeszt tőle az, hogy atyja — hogyha a névszerinti valóban is az — felette léha ember, kinek épen ezen léhaságáért kellett itteni papi hivatalától elmozdítani. Mit ezen ifjunak könnyelműségéről megemlítesz, az sem igen ajánló, mert könnyelmű tanító jó bajosan, nevelő pedig teljességgel nem lehet. A más két ifjuról azt írod, hogy értenek németül; — ha ez annyit tesz, hogy nem beszélnek, úgy az annyival áthághatlanabb akadályt képez, mivel fiaim még ez évben Segesvárra fognak Fischer barátom házához menni a segesvári iskolát látogatandók. Nagy Ferencz egy Décsey Károl nevű ifjat ajánl, még pedig legjobban, kérlek, tudakolódj s tudósíts ez iránt is.

A két iromány iránti megbízásomat s a könyvek iránti kérésemet hogy el nem feleltesd, köszönöm s azokat ohajtva várom.

Az unio kérdésében bajosan fogok valamit írni. Egészségem sem igen engedi, — de miért is írnék? hiszen nálunk, ha az ember valamit tesz, s annak azért mert nem rossz számítással volt téve vagy mert a szerencse kedvezett — mi egyébiránt ritkán szokott történni — sükere fejlődik, nem hibázik mindjárt boldog-boldogtalan, még az ugynevezett ügybarátok közül is, ki jó rakás hideg vízzel a keletkező meleg tűz éledését leöntse. Közelebbről sikerült nekem a *Pesti Hirnapban* egy cikket s az országgyűlésén egy határozatot eszközölni a partium és unio dolgában, melyeknek jó gyümölcsét lehetett várni, sőt már tapasztalni is; s imhol nem késett egy különben jót akarni látszó s hiszem, valóban akaró is, ki igen szépen s tudományosan, de a lehető legrosszabb taktikával s legnyersebb eszélytelenséggel írt több cikkekben valódi disputálási vágy bűzü polemiaival az ugyanazon seregben s ugyanazon ügy mellett harczoló Kossuthot támadván meg, s feledvén, hogy lélektani okok következtében nem lehet személyt támadni meg vagy csak ellene szólni is azon ügynek ártás nélkül, melyet amaz egyén véd vagy előmozdít. E parodiájául az ildomosság vagy eszélyesség vagy akárminek nevezendő, de nálunk oly nagyon ritka előreszámítási erénynek sípot ad szájába s fegyvert kezébe a partium visszacsatolását ellenző csapatnak.

¹ Urházy György, a későbbi író.

A követnemküldés cselekvésének az illető megyék részéről oly okait hozza fel vagyis inkább álmódja azok számára, melyek azoknak eszökbé sem jutottak; s így az ellenünk küzdő félnek új — valóban nem kényelmetlen — csatateret jelöl ki s ad által. E cikkek írója belső és külső, új és régi dolgok bizonyított ismerete mellett feledni akarja azon törvényhatóságoknak egy félszázad óta csaknem mostanig mindenkor nyilatkozatait s cselekvéseit. Midőn ily jó fő, ily jó akarat, milyennek ezen cikkek névtelen írójának lenni kell, rombolja szét, mit az ember épített, akkor kinek ne muljék el kedve valamit tenni s ki ne sohajtson fel a vérünket nyomó átokért?

Az ujjaszületése előtt meggebedt *Erdélyi Híradó* körüli cselekvésmódja az érdekletteknek szintoly megfoghatatlan mint szomorító. Ha tengetésére szolgálhat s ha még találna újra kedvem eredni, lehet, hogy holmi mellékes tárgyakról fogok egy-egy cikket számára küldeni. — Azt is bajosan tudom megfogni, hogy a *Pesti Hírlap*, tehát a Landerer vállalata virágoztatására s így a Landerer, Kossuth s az ügy elleni gaz bánásmódjának jutalmaztatására, miként egyesülhetnek oly egyének, mint Eötvös, Lukács, Trefort, Pulszky.¹

Azon szíves és becses ígéretedre, hogy még e nyár folytán, még pedig huzamosb időre fogsz látogatásoddal szerencsétetni, emlékeztet barátod.

(Kemény választát 1844. aug. 7-ről l. *Életrajzok*, 1876. 417. l. 47. sz.)

III.

Kemény Zsigmondnak. Zsibó, 1844. okt. 9.

Kedves Barátom! Aug. 7-iki leveled óta mind várom, mit abban az egyházi tanács elrendezése iránt közleni szívesen ígértél. A küldött könyveket köszönöm; de olvastatásukra még nem értem. Annál, minek kiküldését ígérted, sokkal inkább vártam saját magad idejövételéről ígérted teljesültét. Sok tárgy van, miről szeretnék veled szólni s miről talán jó is lenne együtt szólnunk, főként az uniót illetőleg sok beszédem volna veled. Kemény Domokos, ki e tárgyban dolgozott vagy dolgozni fog, felszólított az iránti véleményem közlésére. Én neki nem válaszoltam, mert nem oly könnyű e felől kiegészített véleményt adni; ámbár én az unionak eszközölését, hogyha a nemakaras roppant akadály gondolatban vagy valóban enyészik, nem tartom sem felette nehéznek, sem hosszadalmasnak.

Degenfeldet, ki nem rég itt volt, kértem, tenne az egyházi főtanács mostani nagygyűlésén indítványt, hogy az iskolai bizonyítványok s az egyházi főtanács leveleinek címzetei ezentul magyarul s ne latinul irassanak. Nem tudom, nem felejtette-e ő ezt el?

Mi iránt egy szerzendő nevelőt illetőleg Aug. 2-án írt levelemben

¹ Célzás a különben Kossuth leveléből részletesen ismert esetre, hogy Landerer miként mondatta le Kossuthot a *Pesti Hírlapról*, mely így a centralisták kezébe került. L. Kossuth levelét *Történelmi Lapok*. I. 118. l.

kértelek volt, ezennel ismételem. Éljen szerencsésen s ha lehet, látogasd, még pedig, ha lehet, huzamosb időre barátodat.

(Kemény válaszáat 1844. okt. 17-ről l. *Életképek*, 1876. 417. l. 47. sz.)

IV.

Kemény Zsigmondnak. 1844. okt. 19. Zsibó.

F. hó 17-iki szíves leveledet vevém. Szívesen kérlek Jósika Miklós-nak azon embere által, ki ezen levelemet viszi, küldd ki a *Mult és Jelennek* mindazon számait, melyekben a kir. tábláról s annak ítéletéről illetlenül szól. Ezen adatokra igen nagy szükségem van. Kijöveteli ígére-tedet köszönöm; de szeretném, ha az nem oly határozatlan volna; hanem azt is megírnád, hogy azt mikorra reménylhetem. Áldjon az ég! Maradok.

(Kemény válaszáat 1844. okt. 25-ről l. *Életképek*, 1876. 417. l. 47. sz.)

V.

B. Wesselényi Kemény Zsigmond bárónak. Zsibó, 1845. jan. 9.

Kedves Barátom! A védegyelet létrejöve; s ezzel oly eszme, mi nagyszerű ugyan, de annyira szükséges és természetes, hogy azon kell csudálkozni, mikint nem hozatott már régen létre. Ez eszme létesülése azonban pártkérdéssé vált; talán azért, mivel most a pártkérdések mindenbe átható s legdíszlőbb szakában került szőnyegre, vagy azért hogy zajos lelkesedés vezette azt a teendők sorába. Bármilyen legyen is oka, s akár lehetett volna máskint, akár nem s legyen hasznos vagy káros a dolognak ily fordulata; az már mindegy, mert azon már túl vagyunk; elég hogy pártkérdés s elég hogy az lévén, megbukása az azt létesítő pártnak lenne bukása s szégyene. A mellett hogy e tárgyat, rozszakarók s fonák fogalmak pártkérdéssé csigázták, nem szűnt az meg nemzeti kérdés lenni, sőt még inkább azzá lett; s mint ilyen' sorsa az egész nemzet becsületével van összeolvadva, s veszte temérdek anyagi károk mellett erre sütné szégyenbélyeget. A dolog ily állása felőli teljes meggyőződésemmel képzelheted, mennyire keserített s szomorított azon váratlan hír, hogy a Magyarhonban bárhol is nagy részvétre s a haladás embereinek kivétel nélkül mindenütti pártolására talált védegyelet éppen Kolozsvárt nem pártoltatik. Barátom! a szándék vagy eszközök s lépések felett elméletileg vitatkozni már időntüli; most a kérdés csak az: Erdély fiai elvrokonink által létrehozott s már most kül- és belföld feszült várakozása tárgyává vált ezen ügyet akarják-e pártolni vagy részvétlenségöket az ügy ellenségei mérlegébe súlyul vetvén, annak megbuktatását mozdítani elé; továbbá a nemzeti érdekek s eléhaladás barátai sorából ki akarnak-e lépni s azok közé akarnak-e soroltatni, kik, mert ez ügy a kormánynak nem inye szerinti, attól visszavonulnak; — oda fognának pedig soroltatni; mert a testvérharczban csak a tespedők vagy szolgailag csúszók serge tartja magát a védegyelettől távol; és végtére ott áll a

kérdés, hogy polgári bűn elkövetése nélkül szabad-e ez ügybeni részvételenség s hidegség által Magyarhon leglelkesebbjeit magunktól elidegeníteni s ezzel s magával az elmaradó vagy félrevonó különválással a két hon egyesülése nagy művének új akadályt, új gátat emelni? Erősen hiszem, hogy Te mindezt így látod s így érzed; azért teljes bizalomra alapul azon sürgető s szíves kérésem, hogy a védegyelet ügye mentől inkább pártolását a lehetőségig eszközöld. Maradok barátod.

(Kemény választ 1845. jan. 19-ről l. *Irodalomtörténeti Közlemények*. 1900. 351. l. és második választ jan. 28-ról u. o. 352. l.)

VI.

B. Wesselényi B. Kemény Zsigmondnak. Zsibó, 1845. jan. 31.

Kedves Barátom! Hosszasan szeretnék írni s azt is kellene tennem; de nem teszem s csak azon kérésemet fejezem ki, hogy igen becses ígéreted szerint jójj hosszabb időre ki, mely alatt majd értekezzünk, vitatkozzunk s szerkesztessünk, hogy hetedhétországról szóljon; elvár barátod.

VII.

Kemény Zsigmondnak. Zsibó, 1845. ápr. 28.

Kedves Barátom! Febr. 20-ra vártalak s azóta minden nap ágyat vettetek s terítettetek számodra. Most veszem végtére tudósításodat, mely jöttödet igéri Máj. 5-ére. Az bármikor történjen, örömet okozand, s mentől hamarább, annál nagyobb.

Mit Muncsel iránt írsz, kár volt jobbkor nem írnod, mert leveled vételekor az egyezésem Berzenczeyvel s Pásztorral annyira kész volt, hogy még csak az aláírások hiányoztak. Azonban én a dolgot felfüggesztettem, de mivel nekem érdekemben fekszik, hogy Muncselre nézve tisztába jöjjenek s az vagy egyik vagy másik által ki legyen váltva, azért Thurmannétól vég- és elhatározott választ s nyilatkozatot kívánok és várok, még pedig haladék nélkül. — Hogy a Cserey Mihály árvái nevében s számokra történendő kiváltás jogszerű, bizonyos; valamint az is: miszerint kívánatosabb, hogy azok ezen elidegenített jószágoknak valódi birtokába lépjenek, minthogy egy más, szintén közeli rokon s egyenes örökös egy kevés superadditiot kapjon s a jószágot pedig huzamos ideig idegen bírja; mindazáltal azt hiszem, helyességgel a Thurmanné részéről nem lehet s azért nem is fogják kívánni, hogy a Jósika részéről a már kész egyezéstől kevesebb kedvező feltételek mellett és kárral lépjen vissza s adjak Thurmannéknak elsőséget. A Berzenczeyvel vagyis inkább Pásztorrali egyezésem szerint mostantól számított 4, legfeljebb 6 hét alatt Pásztor nekem a zálogsummát s a javítások törvényes becsű szerinti árát fizeti le. Ez reám vagyis Jósikára nézve nagyon fontos, mivel így az egész zálogsummát s javítások becsárát készpénzben s egyszerre adhatván át Pataky Luizának, fel lesz az azzali terhes egyezés és kötelezés alól mentve. A muncseli jószág, melyet Jósika Pataky Lujzától bír s melyet Pásztor átvenni kész, áll:

1-o. A Cserey Miklós által Pataky Dánielnek 837-ben zálogban eladott részből, az ezeni zálogmennység 7000 ft. v.

2-o. Három telekből és egy darab allodizált földből, melyet Pataky Lujza vett bizonyos Ilyés Juliánnától zálogba, ez Geréb-successio s a Csereyeknek ehhez is joguk van. Ez van 2000 ft. v. zálogba véve.

3-o. A Pataky Dániel s Lujza által tett javításokból, — mert a Cserey Miklós és Pataky Dániel közti zálogos kötlével szerént minden javítások megfizetendők. Ezek mennek praeliminalis becsú szerént mintegy 2000 frtra v. És így az egész mennyiség 11000 ft. váltó. Ezen összeget Thurmanné annyival örömebben fizetheti, mivel neki senkinek sem kell superadditiot adni, Pásztor pedig Berzenczeynek 1000 frt v. adna. Hogy azonban a jószág ezen az áron sem drága, kétséget nem szenved, mert a számadásból kimutathatom, s bebizonyíthatom, hogy az eddigi rossz gazdaság mellett is a jószágnak a Jósika kezébe jötte óta kerek évi egészen tiszta jövedelme 800 ft v. — tehát 13333 frt 20 krnak adta meg 6 száztóli kamatját. — Pásztor előbb a fenn említett Geréb részt nem akarta átvenni, azt drágálván. Ez azonban nem felette drága, mert a 8 ember közül kettőnek nagy ökrös öröksége van, s általam megkérdeztetve, hogy taxát mit fizetnének: 70 frtot ígértek s azt hiszem, 90-t is megadnának, ezen kívül van a harmadik gyalogszerben szolgáló colonus s egy darab allodizált törökbuzaföld; és így ezen rész is jó részt fedezi a rajta lévő 2000 ft. v. kamatját. Én Pásztorral egyezkedvén, arra teljességgel nem állhattam s nem állottam, hogy ő a Geréb részt át ne vegye; mert így ha a Pataky Lujzától átvett jószágnak egy, habár kisebb része is a Jósika kezében megmaradna, lenne Pataky Lujzának egy kis fogantyúja a Jósikávali s ezt nagyon terhelő egyezése további fenmaradásának követelésére. Ennél fogva azon résznek a többtőli elszakasztását vagy elmaradását teljességgel nem engedhetem. Annyival is inkább hajlott s reá állott Pásztor erre, mivel ezt feltételül tettem annak, hogy a javításokat illetőleg bizonyos követelésekkel fel ne lépjen. — Tudni kell ugyanis, hogy, midőn Pataky Dániel a jószágot Csereytől átvette, mindössze csak 80 véka férő allodium volt, Pataky Dániel pedig az allodiumok mennyiségét annyira szaporította, hogy most az 488 véka férőjü, mihez még 11 szekeres termő rét is járul, mi előbb teljességgel nem volt. Mindezt méltán lehet javításnak, még pedig nagynak venni. Ezek következtében természetes és helyes kívánságom az, hogy Thurmanné a fennemlített mennyiséget és a mintegy 2000 ft. v.-ót teendő javításokat egészben, még pedig jun. 1-ső napjáig meg- és kifizesse. Kérlek, Barátom, szóljatok te is, Lajos¹ is ez iránt Thurmannával s tüstént írátok meg nekem az elhatározó s határozott feleletet. — Máj. 5-re ígéréd idejöttödet, de a feleletet még előbb szeretném tudni, mert a dolog nagyon siető s ezen felelettől függ, hogy nekem is a dologra nézve mit lehessen s kelljen tovább tennem. Ha Máj. 5-én vagy bár azután 1—2 nappal Lajos is eljöne, a dolgot egészen s végképen eligazíthatnók. Áldjon az ég! elvár barátod.

¹ Kovács Lajos.

(Wesselényi e levele b. Kemény Zsigmondnak azon, Jósika Miklóshoz intézett levelére vonatkozik, melyet az *Irodalomtört. Közlemények.* 1900. 365 l. közöltem s így annak a levélnek dátuma semmi esetre sem máj., hanem ápr. 5. vagy ápr. valamelyik más napja, melyre Wesselényi ápr. 28-diki levele felelet.)

VIII.

B. Kemény Zsigmondnak. Zsibó. 1845. máj. 15.

Kedves Barátom! Elfelejtém neked megmutatni azt, mit ezennel küldök. Kérlek, tudakold meg, hogy ezen nyilatkozat vagy felelet mért nem jelent meg a *Hiradóban*? s eszközöld annak megjelenését. Barátod.

(Közben máj. 5-től Deákkal és Vörösmartyval egy időben Kemény meglátogatta Wesselényit Zsibón, honnan máj. 15-én reggel indultak mindhárman Kolozsvárra. Wesselényi akkor máj. 17-én szintén Pestre jött fel s itt időzött máj. 22-ikétől jun. végéig. Zsibóra jun. 29-én érkezett vissza.)

IX.

B. Wesselényi B. Kemény Zsigmondnak. Zsibó, 1845. jul. 1.

Kedves Barátom! Tegnapelőtt érkezénk ide a druzsámmal (b. Jósika Miklós) együtt. — Ő küldi neked az Eötvös levelét. Igéreted szerint elvárunk. Ezen levelet az udvarhelyi igen becsületes haszonbérő neje viszi, ő maga szekereivel s lovaival van s ez alkalmat használhatnád a kijövetelre. Áldjon az Ég! Maradok.

(Kemény választát 1845. jul. 3-ikáról l. *Irodalomtört. Közl.* 1900. 354. l.)

X.

Kemény Zsigmondnak. Zsibó 1845. okt. 10.

Kedves Barátom! Leérkezésünk óta mind várunk Jósikával együtt. De sem nem jösz, sem nem irsz. Az urbérrőlí cikkem átdolgozását is, mint emlékezhetsz, idejöttödre halasztottuk s attól függesztettük fel. Ennek pedig jó lett volna eddig már megjelenni; és hogy lehessen valami hatását remélni, meg kellene most közelebbről jelennie, mivel a közhit szerint, még ez évben meg fog az országgyűlés nyíltni. Épen az országgyűlés ezen megnyílása egyébiránt is nagyon kíváncsossá teszi előttem veled több tárgyak iránt értekezhetni. Intézd dolgaidat úgy, hogy jöhess ide. — Ha tudósítsz kijöttöd bizonyos határidejéről, akkorra szívesen küldenék be szekeret s lovat, hogy ne kellessen még alkalomkereséssel bajlódnod. Jósika szívesen köszönt s elvár, valamint barátod W.

(Kemény választát 1845. nov. 7-ről l. *Irodalomtört. Közl.* 1900. 355. l.)

XI.

Kemény Zsigmondnak. Zsibó, 1845. nov. 27.

Kedves Barátom! Sajnálandó, hogy a kapufélfától, azaz a más-világra vezető kapu félfájától, t. i. doctorodtól nem vevén búcsut, távoztál Kolozsvárról; de még sajnálandóbb, hogy most is vörös s ki tudja, mi minden színű kotyfalékok állanak körüléd, mint sok sínlődés bizto-

sítói. Bár Rhédey bocsátott volna ide ki, itt okosabb orvos és gyógymód által csakhamar helyreállítva, hiszem, hogy most nem szenvednél. Mihelyest képes leszesz utazni, siess ide, — itt kitataroztatandó. Jósika f. hó 15-én hagyta el. Az ő távozta után e hely rád nézve kevesebbé lesz érdekes, azonban az együtti dolgozásunk jobban folyand; mert időd s kénytelenségből talán kedved is több leend az urbér s több más száraz értekezésekre s dolgozásokra.

Urbéri cikkemet e napokban ujra átnézem. Ha abból valamit különszakítva közrebocsátandónak talállok, — talán felküldöm Pestre Eötvösnek. A *Hirlapnak* genezisést nem helyeslem, irányát is több tekintetben hibáztatom; azonban már annyit zsémbeltem ellene, s annyira expectoráltam magam e tárgyban, hogy már nem lenne következetlenség, ha használnám e lapot valaminek közrebocsátására, miután elveimmel csak annyira megegyező lap sincs, mint ez.

Mindazáltal jobb lenne, ha az urbért illetőleg javallatod szerint együtt dolgoznánk valamit. Ennek tehetésére kéri s várja idejöttödöt barátod . . .

(Kemény e levélre nem válaszolt csak 1846. márcz. 14-én. L. *Irodalom-tört. Közl.* 1900. 356. l.)

XII.

Kemény Zsigmondnak. Zsibó, 1845. decz. 31.

.....-ki¹ leveledre m. hó 27. válaszoltam. Hogy akkori ígéreted mellett sem jövőre mindeddig ide, nyugtalanítana, folytonos betegeskedésedet gyaníttatván. Azonban miután eléggé tudom, hogy jó egészség mellett is óról óra mult jövetelről ígéreted teljesítése: reménylem — mit szívemből ohajtók is — hogy nem betegség tartóztat. Igaz, hallottam azon hírt is, mikint még mind betegeskedsz s magadat joddal gyógyíttatod. E két hír elsője felől is merek kétkedni; mivel a másodikat teljességgel nem hihetem. Sokkal józanabb eszűnek hiszlek ugyanis, mintsem feltehetném rólad, hogy azon veszélyes bánásmód alá adtat volna magadat s azon testdúló méreggel élnél.

Nagyon beszélnek az országgyűlés mentől előbbi megnyílását. Beh jó lenne, ha a tárgyak és teendők felett többen s mentől többet értekeződnének s értekeződnénk. — Urbért illető dolgozatunknak is most lenne ideje. Olvastad-e a *Jelenkorban* *Az alkotandó erdélyi urbér elősajgása* cz. cikket? Gonosz és káros egy cikk. Szükséges lenne erre felelni, még pedig többeknek; s ezt azért, hogy kitűnjön, mily közönséges botránkozást szül minden jóknál az urbér elleni felszólalás; és hogy ezen különben csinosan írt s bizonyosan soknak tetszendő cikknek mind sejtett, mind nyilvános fonákságai, igaztalanságai több oldalról kitüntetessenek; ha lesznek többen, kik czáfolandják s ha több ily czáfolatnak közelebb leendő megjelenéséről biztosítatom, én is írok ellene egy cikket.²

¹ Az 1845. nov. 7-iki levélre.

² E cikkről l. *Kossuth és Wesselényi s az urbér értekezésemet a Századokban.* 1901. évf.

Ismétlem minapi levelembeni kérésemet, hogy t. i. hagyj fel az allopathák senyvesztő gyógymódjukkal s ha van, vagy mihelyt lesz annyi erő, hogy ide utazhass, jöjj s add már is általok megrongáld testedet az én doctorom kezébe.¹

Fogtad eddig hallani, hogy nőm van s fiam van. Ajánlom őket szívességedbe. Maradok barátod.²

(Kemény e levélre sohasem válaszolt s 1846. márcz. 14-iki válaszában sem említi. Ebből világos, hogy nem is kapta meg, mert különben Wesselényinek nőüléséhez és rá kevésbé első fia születéséhez bizonyosan gratulált volna. L. erről Wesselényi következő levelét.)

XIII.

B. Kemény Zsigmondnak. Zsibó, 1846. márcz. 29.

Kedves Barátom! Közelebbi posta hozá f. hó 14-iki leveledet. Nagyon érdekele annak tartalma s hosszas választ írnék arra, ha nem bíznám ide jöttödről ígéretedben. E bizalom mutatja, hogy minő kimeríthetlen szavad iránti hiedelem; mert hányszor ígérted, hogy jössz, mennyiszor és mennyit vártalak: s imhol, még mind csak a reménnyel vagyok.

Ma vevém Kováts Lajosnak levelét, melyben írja, veled fontos dolgok iránt kellene beszélnie s kér, írnék én is neked s igyekezzek téged arra kérni, hogy mentől előbb jöjj, mit hogy ezennel igen örömet teszek, természetes. Nem tudom, írt-e neked Kováts mostani nézetei felől; ha írt, kérlek, ne ítéld se felőle, se azon tárgyak felől, melyekről ő ír, sem jót, sem rosszat, mindaddig, míg vele azokról s mi együtt nem beszélünk. Ő a Tiszavölgyi küldöttség tagjaként volt Pesten s írja, miszerint tudni fogom a hírlapokból, hogy neki mily szerep jutott; de én ezt nem tudom. Talán a *Jelenkorban* van; én pedig ezt nem olvasom. Pesten ő — mint leveléből gyanítom — sokat volt s szólt Széchenyivel. Azóta a *Jelenkorba* ír. Pestről Bécsbe ment s nagyon el van bájolva az Apponyi kormány nagy tehetsége, erélye s jó szándéka felől. Adja Isten, hogy jobban látott légyen, mint én, ki azt hiszem látni, hogy őt ott mystificálták.

Ha lehet, jöjj még e hó 15-dike előtt. Nőm igen szívesen köszönt, ohajtva vár barátod.

NB. Leveledből nem látom, hogy Decz. 11-én írt levelemet vetted-e? Azt postán küldtettem Kapudra per Enyed. Szász Károlyt, remélem, gyakran látod; mondd neki, kérlek, igen szíves köszöntésemet és azt, miszerint kérem: tudósítson, nem tud-e professorságra alkalmas egyént, mert Zilahon az odavaló pap, Fogarasi, ki tanárnak volt választva, lemondván, azon szék megürült. Ő philosophiát, litteraturát s német nyelvet tanított. Ugy-e, hogy nem kevés egy embernek?

(Wesselényi jegyzete: E levelet Nagy Lázár vitte Kolozsvárra, hogy azt Kapudra küldje.)

¹ Wesselényi t. i. teljesen a homeopathia híve volt s maga és családja mellett állandón egy dr. Stapf nevű homeopathát tartott, kit neki Attomyr híres pozsonyi orvos ajánlt.

² B. Wesselényi Lux Annát vette nőül s fia, Miklós, 1845. decz. 14-én született Zsibón.

(Erre Kemény már nem válaszolt, hanem, a mint ígérte, 1846. ápr. 15-re csakugyan Zsibóra ment s ott időzött egy húzamban jul. 30-ig, midőn d. u. 1 órakor Drágba ment s jul. 31-én reggel váltott lovakon Kolozsvárra tért vissza; onnan pedig Pestre jött fel. Drágból néhány sort írt Wesselényinek datum nélkül, melyeket közöltem *Irodalomtört.* Közl. 1900. 365. lapon, még akkor kelet meghatározása nélkül, mely e szerint: 1845. jul. 31-ike. Kemény ez alkalommal Wesselényitől levelet hozott Pestre Kossuthnak, Stuller Ferencznek, Lukács Móricznak, gr. Teleki Lászlónak. Kemény e hirteleni elutazásának oka volt, hogy szept. 10-ikére kihirdették az erdélyi országgyűlést s ő jövője felől, mint márcz. 14-iki leveléből látható, Eötvösökkel kívánt értekezni, egyszersmind regényei ügyét eligazítani s aztán a követválasztásokra vissza akart megint térni, hogy magát követte választassa, mint eredeti terve volt. Épen ez időben töltött az, hogy az időközben teljesen Széchenyihez csatlakozott Kovács Lajos meg akarta nyerni Keményt a Széchenyi által alapítani szándékolt *Független* cz. hírlap szerkesztőjévé; de Kemény megmaradt az ellenzék hívének s a *Pesti Hírlap*-hoz kívánt csatlakozni. E végett csakugyan járt Pesten 1846. aug.-ban s noha egyelőre terve csak az volt, hogy pár napig marad fenn, valósággal aug. végeig ült Pesten s csak szept. 1-sejére írt vissza Zsibóra, hívván Wesselényinek több rossz hír mellett a keresk. társaság ingadozásáról való hírt. Ekkor Kemény már lemondott volt Erdélyre vonatkozó terveiről s így képviselőnek sem igyekezett magát megválasztatni; hanem télire a *Pesti Hírlap*hoz szegődött, hová azonban különböző bajok miatt csak 1847. febr. második felében jött fel. A szept.—decz. hónapokat még Zsibón töltötte, mialatt állandón dolgozott *Gyulai Pál* regényén, a Wesselényi nem csekély boszúságára.)

XIII.

B. Wesselényi Ferencznek. Zsibó, 1846. decz. 31.

E szekeret küldöm, mert Kemény Zsigával úgy egyeztünk, hogy az alkalom benn legyen kedden, melylyel ő ki fog jönni. Én azt hiszem, hogyha ő elment Kolozsvárról, oda nem jött vissza s ha vissza is jött, reá nem ér a kijövetelre.

E levélben küldte el a következő levelet B. Keménynek:

B. Kemény Zsigmondnak. Zsibó, 1846. decz. 31.

Édes Zsigám! Ezen levelet neked inkább azon hiedelemben írom, hogy még nem mentél el Kolozsvárról, mintsem abban, hogy már visszajöttél volna. Akárhogy van, óhajtom, hogy e levél téged frissen kapjon s ugyan úgy hozzon ez alkalom is ki. Kolozsvárt a köszöntendőket köszöntöm s nőm szíves üdvözlését neked jelentem. Áldjon az ég! Elvár barátod.

(Valóban Kemény ez alkalommal nem ment ki Zsibóra. Ekkori időzéséről l. levelét Wesselényihez: Szászváros, 1847. febr. 9. *Tört. Lapok.* III. 529. l. E levelében ígéri ugyan, hogy Zsibónak kerülve jön Pestre; de Zsibói útja elmaradt s már februárban egyenesen Pestre jött fel.)

XV.

B. Kemény Zsigmondnak Pestre. Zsibóról, 1847. ápr. 12.

Édes 'Sigám! Tudom, hogy Pesten vagy, de nem leveledből, mert ilyforma valami a Szászvárosról február 16-án jött soraid óta kezembe nem került.

Az erdélyi dolgokra nézve van egy lépés, melyet nekünk erdélyi birtokosoknak, mint egyéneknek tennünk, becsületünk, az emberiség s magunk iránti kötelesség parancsolja. Ez iránti nézeteimet néhány kolozsvári barátinkkal közöltem. — Ide zárom az e tárgyban írt levelek egyikének másolatát. Nem kétlem, hogy nézeteimben jó részt fogsz osztani, s azt sem, hogy illőnek és szükségesnek ismerendvén, a szerint fogsz tenni is. Nagyon kérem e tárgyat illető, nem szokásod szerinti, hanem mentől hamarábbi válaszodat.

A mult havi ellenzéki értekeződések folyamáról s részleteiről mitsem tudok. Egyedül Teleki László volt oly jó, — miért Isten áldja meg — mikép általánosságban írt nékem az eredmény felől s a készült iratot nékem megküldötte. Hej, be szeretnék veled a pesti dolgokról is személyesen és sokat-sokat szólni. Most látnám, hogy volna-e kedved s tudnád-e Kováts Lajost menteni; — s ha ezt tudnád s ha csak picziny sikerrel is képes lennél tenni: ugy nem tudnám barátságod vagy ügyvédi ügyességéd óriás voltát kellene-e inkább csudálnom?

Közlönöm kell veled egy levelemet, vagy is inkább óhajtasomat. Ez iránt is most közelebből már néhányaknak írtam. Ide mellékelem ezen levelek egyikének is (a Pulszkyknak szólónak) másolatát. Ird meg, kérlek, véleményedet e dolog felől, s vedd azt méltó partolásod alá.

A *Pesti Hírlap* néhány cikkeiben valának most nem régiben a követi utasításokról oly nézetek, melyekre szeretnék s szándékozom is felelni, de nem tudom, rá fogok-e érni. Ha igen, nektek fogom felkűldeni, mert épen nem úgy fogok mint ellenség, vagy csak ellenfél is felépni, hanem mint eszmecserét s némi — gondolatom szerint — keserű fallaciák tisztába hozatalát ohajtó. Közelebből többet.

Nőm igen szívesen köszönt. A napokban kis vendégecskét várunk, derék kis Miklósunk öcscsét vagy hugát. Áldjon az ég, barátod.

(Keménynek egy levele, melyben részletesen elbeszéli Pestre jövetelét, ugyan-e napról kelt Pestről. L. *Tört. Lapok*. III. 545. l. Kemény Wesselényinek e levele máj. 10-én felelt. L. *Erdélyi Múzeum*. 1899. 660. l.)

I-ső melléklet a XV. levélhez.

Wesselényinek idősb gr. Bethlen Jánoshoz írt leveléből, 1847. ápr. 9.

»Országgyűléstök ferde iránya, gonosz szelleme s eddigi borzasztó eredményei felől hosszasan nem írok: az egész alól van minden criticán; s szinte új kitételeket kellene találni annak méltó jellemzésére. — A dolog jelen állását s azt vévén fel, mi még történhetik s hihetőn történni fog: azt hiszem, van egy lépés, minek megtételével nemzeti és saját becsületünknek, lelkünk nyugalmanak s bőrünk biztosítására egyenlőn tartozunk. És ez az, hogy sokan vagy legalább nem felette kevesen, elhatározottan nyilatkozzunk az iránt, miszerint bármilyen legyen is az országgyűlési eredmény, mi semmit, mi — a parasztságnak eddigi állását vévén fel, — neki rövidséget okozna s helyzetét terhesítené, nemcsak nem ohajtunk, sőt ilyesminek jószágainkbani létrejöttét elő nem mozdítjuk, abban részt nem veszünk; — ellenben embereinkkeli szabad egyezkedés

utján nekik oly állást s velüki oly viszonyt igyekezendünk létrehozni, mely reájok nézve az eddiginél nemcsak nem rosszabb, de a mennyire lehet, jobb legyen: a mely őket tartozásaik teljesítésére s adójuk fizetésére mentől alkalmasabbakká tegye és a mely legalább a magyarhoni urbéres helyzetét — mennyire azt az itteni körülmények engedik, megközelítse. E nyilatkozatot nem országgyűlés előtt vagy annak benyújtva kell természetesen tenni, hanem socialis uton. Kik ebbe beleegyeznek, s az errőli programmot, magokat kötelezve, aláírjuk, hatalmazzanak fel kilencz vagy tizenöt egyént magok közül arra, hogy a létesítendő viszony és helyzet minőségét s létesítése módját kidolgozzák, melyet azután kiki maga jószágában kövessen.

Ez közvetlen üdvös eredménye mellett közvetve is igen üdvös hatást gyakorolna. Az allódizálók s robottális plus-macherek közül azt hiszem sokan esnének gondolkozóba, s átlátnák vagy legalább sejdíteni kezdenék, hogy minő kényes dolog lesz behozni s minő bajos fentartani az ő paraszterhelő rendszeröket, midőn több s azok közt tekintélyes személyeknek s nagyobb birtokosoknak embereik sokkal kedvezőbb helyzetbe tétettek. Ez azt hiszem, odafenn is nagy benyomást tenne. — Mindezekre nézve a mondottaknak nemcsak hasznos, sőt szükséges voltáról annyira meg vagyok győződve, miszerint ezennel felszólítalak, valamint több elv- és szívrokonimat, kikhez szinte ezeket írom: szerkezzetek a fennírt értelem s nézetek szerinti egy programmot, melyet mentől többen aláírassunk s írjunk.

Nézetem szerint ezen egész dolognak korántsem kell egyesületi szint adni; a teendőt kiki közülünk, mint egyén teendi. Hogy pedig egyénnek hatalmában áll, s van joga jószágait s embereiveli viszonyait főként embereiveli egyezkedés következtében s azokat a fennállónál kedvezőbb állapotra emelve — rendezni s szabályozni: azt csakugyan kétségbe senki sem hozandja. Országos ülésben és nyilván kimondatott ez a másik fél által, miszerint, ha épen tetszik, szabadságában áll a földesurnak annyit adni, vagy annyit hagyni földjeiből urbérese kezében, bármilyen kevés szolgálat vagy taxáért, mennyit akar.

A létesítendő urbéri helyzet s viszonynak alapja természetesen a statusquo legyen s ahöz mérsékeltessék a lehető legigazságosabb menynyiségre szabandó tartozás.

Tagosítás s legelő-elkülönítés compossessoratusban kétségen kívül csak az abban mind megegyező birtokosok által létesíttethetik. Én a kidolgozandók s általam pontosan követendők kidolgozására ezennel kérem és felhatalmazom rajtad kívül B. Kemény Dénest, Kemény Domokost, Weér Farkast, Teleki Domokost, Kabós Dánielt, ifj. Bethlen Jánost, Zeyk Józsefet, ifj. Zeyk Károlyt. Szívesen kérlek, tedd meg mentől előbb s elhatározott nyilatkozatodat az iránt, hogy a mondottakat helyesled-e, s részt veendsz e létesítésökben? A dolog nem olyan, mit jó lenne halasztani; mert annak kivált erkölcsi s közvetett hatása épen most, az urbéri tárgynak még függőben léte alatt lehetne nagy s talán eldöntő. Bár minden tekintetben kívánatos lenne, hogy mentől többen vegyünk e dologban részt, azért mégis, hacsak kevesen lennének is, kik magokat arra

elhatároznák, e keveseknek is lehet s kell azt tenniök. Én részemről kijelentem, hogyha nagyon kevesen találkoznának is, ha csak huszad, tized vagy másodmagammal, avagy egyesegyedül maradnék is, mégis megtenném. Ettől azonban legkisebbnyire sem tartok s ez már sem lehet; mert azon három birtokos közül, kikkel e tárgyat nemcsak mint nézetet, hanem mint létesítendő dolgot közöltem s az iránt megkérdeztem, mind a három késznek nyilatkozott.¹

Már egy más tárgyról. Hallottad talán, hogy nőm várandó. A leendő kis polgárt vagy polgárnőt s benne minket, szüleit, azzal akarom szerencsétetni, s megtisztelni, hogy keresztaipjai legyenek azok, kik nemzetünk becsületére s az emberiség és igazság szent ügye mellett küzdvén, elnyomott szegény parasztságunk felsegállításán s az ő és a mi sorsunk biztosításán leginkább igyekeztek. Ezen — fájdalom — kevés lelkeseknek valál te egyike. Azért kérlek, engedd, hogy nevedet, mint születendő gyermekem keresztaipját, a keresztségi könyvbe beirathassam.

II-ik melléklet a XV-ik levélhez.

Wesselényi Pulszky Ferencznek. Zsibó, 1847. ápr. 8.

Kedves Barátom! A »von der Eipel« igen derék czikkedért (mert hogy te és nem más írta, egy pillanatig se kételkedtem) szerettelek volna megölelni. Azonban Erdélyt s annak mostani urbéri vajadásait tekintve, pálczáat törse az ugynevezett ellenzék felett is, mely azt valóban nem érdemli. Ezért felelni akartam s akarok még most is neked. Fogok-e arra érkezni vagy nem, még nem tudom; mert mostanában sok aprólékos ugyan, de mellőzhetlen foglalatosságim vagynak. Ezuttal egy eszmémet akarom veled közleni, mi iránt ohajtom s kérem véleményedet s ha az kedvező leendne, résztvevő pártolását. Szintoly állónak mint hasznosnak látnék egy munkát, melynek foglalatja lenne: az europaszertei parasztság története. Azonban ez szintoly terjedelmes, mint sok időt s nagy fáradságot igénylő munka lenne; azért időt kellene kidolgozására engedni s jó jutalmat tenni. De másfelől siető lenne, hogy mentől előbb legyen valami nem hosszú s nem felette tudományos alaku s nem felette száraz, sőt népszerű munka, melyből láthatnák honosink az örökváltság által mikint bontakozódtak ki minden népek az urbéri nyomasztó s ingatag viszonyokból. Ezen tekintetekből czélszerűnek látnám: 1. hogy a tudóstársaság dolgoztatna egy munkát, melynek tárgya lenne egyrésről honunk parasztságának rövid története, másfelől az örökváltságnak mindazon módjai, melyek Európa különféle tartományaiban a földesur és jobbágy közti viszonyok végelintezésére s illetőleg megszüntetésére használtattak; — 2. aláírás utján 4—500 aranyat szerezni össze, s azt jutalomul tűzni ki egy, az egész európai parasztság történetét magába foglaló terjedelmesebb, akár magyar, akár német, francia, angol vagy olasz nyelven irandó munkára. Egy ily jutalom s azon felül a munká-

¹ Erről s az erdélyi urberről l. Kossuth és Wesselényi s az erdélyi urbér értekezésemet a *Századok* 1901. folyamában.

nak az író tulajdonává hagyása megérdemelne az arra fordítandó időt s fáradságot. Kélek, írd meg ez iránti véleményedet. Nőm szívesen köszönt. Részemről jelentsd kérlek, nődnek, ha ismeretlenül is, tiszteletemet. Áldjon az ég, barátod.¹

U. i. Még egyet. Pagette, kit derék munkája után bizonyosan jól ismersz, Erdélyben még nem indigena. A mult országgyűlés ajánlotta; de fenn nem confirmálták. Nagyon illő lenne őt Magyarhon részéről honosítani. Hogy ő Erdélyben birtokos, tudod. Neje, a lelkes Wesselényi Polixena után Magyarhonban is van vagy lesz jószága. Magyarul már jól beszél. Kérlek, vedd ügyét pártfogásod alá s eszközölj Nógrádból, Sárosból vagy a hol még teheted, a jövő országgyűlésre mellettei utasításokat.

XVI.

B. Kemény Zsigmondnak Pestre. Zsibó, 1847. máj. 10.

Édes Zsigám! Sajnálva, boszorkodva, de mindenesetre legőszintébb részvétellel hallám leveledből kedvetlen uti viszontagságaidat s Pesteni betegeskedésedet. Adja Isten, hogy eddig mind a kettőt kiépülted legyen.

Reméllem, vetted m. h. 12-én írt leveletem. Nagyon ohajtom arra válaszodat venni. Kérlek, ne késsél vele.

Az itt általunk, erdélyi földesurakul teendőket illető javallatom iránt nagy részvétellel s helybenhagyólag nyilatkoztak eddigelé Zeykék, Weér Farkas, Teleki Domokos, öreg s ifju Bethlen János.

Nem tudom, írtam-e vagy csak akartam írni utóbbi levelemben, mikép De Gerando felszólított engem, adnék neki az Erdély utóbbi évekbeni eseményeiről adatokat s felvilágosításokat; mert — a mint talán tudni fogod — ő Erdély közelebb mult történetét dolgozza s adandja ki francziául. Ez igen érdekes s részünkről hálát s minden lehető segédet érdemlő vállalat. Én őt hozzád s Teleki Laczihoz utasítottam. Nálátoknál bizonyosan senki sem tudja jobban a honnak állását, s régibb és újabb eseményeit, jelesen az 1834 ótai dolgokat ti nálamnál sokkal jobban tudjátok. Kérlek, adj neki jó adatokat s felvilágosításokat, s kérlek, kérd meg erre Teleki Laczit is; mert lehet, hogy neki is csak akartam ez iránt írni.

Az erdélyi országgyűlés eddigi irányában folydogál. Mostanig tett határozataihoz nagyon méltó az, mit nem régiben hozott, miszerint az urbéresektől telkeiket s állományaikat saját földesuraik is megvehetik. Mint a méh még burjánból s mérges növényből is tud mézet szívni: ugy képesek azon jó urak mézet, de csak saját számukrait gyűjteni abból is, mi éppen nem a földesur, hanem az urbéres kedvéért létesült Magyarhonban.

Nagyon köszönöm a martiusi összejövetel felől közlött részleteket. Csakis töled kaptam ilyeneket. Még Batthyányi Lajostól sem vettem a programot s a gyűlés határozatai közlését, pedig — mint hallom —

¹ Ugyanerről l. szintén id. értekezésemet.

ezt sokaknak megküldötte s mint hallom, én választottság tagjának is vagyok kinevezve.

Többet írnék, de most nem lehet: nőmnél mutatkoznak rég várt s remélt szabadulásának jelenségei. Adja Isten, hogy te épen azon édeskeserű várakozást s fojtó aggodalmat érezd, milyen engem környékez most kedves, jó nőm mellett. Ő téged szívesen köszönt. Áldjon az Ég!

XVII.

B. Kemény Sigónak Pestre. Zsibó, 1847. máj. 13.

Édes 'Sigóm! Egy pár levelemre vagy adósom; azért s mivel sietek, csak egy pár sort: Jó nőm tegnapelőtt éjjel szüle egy kis fiút. Adja Isten, hogy igaz ember s jó polgár legyen belőle. Ezennel nőmmel együtt keresztapának hívlak. Többedmagaddal leszesz, Erdélyből az urbér hű pártolói lesznek pajtásaid. Irj mentől előbb. Éljen boldogul, barátod.

XVIII.

Kemény Zsigmondnak Pestre. Zsibó, 1847. jun. 14.

Máj. 13-iki levelemet nem tudom, kaptad-e? Én a te ugyanazon hó 10-dikén költ leveledet azon hó 18-án vettem. Válaszom több okokból késett. Első s mindenekfeletti, hogy mindjárt a következő nap a kis Miklósunk igen terhes és veszélyes beteg lett. A homeopathia csakugyan megmenté. Később feles vendégeim voltak, s még később nőm lett roszul. Ő ugyan most is roszul, sőt rosszabbul van, de mivel épen e miatt látom, hogy nem fogom most hamarjában teljesíthetni azt, mitől a nekedi írást függesztettem volt fel: azért csak irok neked, habár röviden is. Egy pár hírlapi cikk volt az, mit, mielőtt neked írnék, meg akartam írni; de ez most nem lehet. Az egyik cikk már kész volt, midőn a fennemlített akadályok közbejöttek; de közbejöttek a te eszmetöredékeid a korteskedés és ellenszerei körül. Bevárom már ezeknek befejezését; mert összefüggésben vannak azzal, mi felől én akarok írni. Az én cikkeimre ugyanis a *Hírlap* 834, 838 és 842-dik számaiban lévő vezércikkek adták s adják a tárgyat. Ott az utasításadhatás van megtámadva, — mi gondolatom szerint a törvényhatósági rendszer lényegét s következőleg azon alapuló alkotmányunkat támadja meg. Valamint azt, t. i. az utasításadást megtámadni, úgy védeni sem lehet a korteskedés megemlézése nélkül; azért az én cikkeim is főként e körül fognak forogni. E miatt be kell várnom, hogy főképp az ellenszerekről mit mondandsz te is. Eddig még csak hatot olvastam cikkeid közül. Sok jó van bennök. A célzat s minden benne lévő elv jó; de megbocsáss, hogy véleményemet nyilván kimondom — nekem úgy tetszik, hogy ezen cikkeken, kivált helyenkint, nagyon is látszik, hogy beteg voltál. Sötét kedély, helyenkint nehéz, szinte Teleky Domokos-féle érthetlen stíl, epesség s olykori furcsálkodás oly dolgok felett, miket profanálni vagy nem illő vagy nem helyes. Ugy-e, édes Zsigám, nem haragszol őszinteségemért? Én azt hiszem, hogyha barát tartozik barátját olyakra, miket ő hibának tart, figyelmeztetni: úgy ez író barátjának kettős kötelessége. Azon-

ban nemcsak szorosb értelembeni barát, sőt jó ismerős is jobban teszen, sőt csakis úgy teszen jól, ha figyelmeztetői s hibáztatói fellépésének terűl nem a sajtót, hanem a barátságos beszélgetést vagy írást választja. Es ez azért is jó s szükséges, mivel az összecserélni s összezavarni annyira hajlandó közönség azt, ha *A* *B*-t styljéért vagy egyes állításaiért hibáztatja, könnyen arra magyarázza, hogy *A* más elvű, más irányu mint *B*.

Korteskedést illetőleg irtam volt valamit a *Pesti Hirlapba* 1843-ban (256, 257, 258, 259, 260, 261 számokban) *Nemzeti kór-állapot* cím alatt. Lehet, hogy ezen czikkeket csak nagyon futólag vagy nem is olvastad; mert hiszen nekünk (talán kivétel nélkül mondhatni) sajtáságunk, hogy körömkopásig írunk, de azt, mit más ír, nem olvassuk. Így van, hogy én is csak résziben olvastam azt, mit Te egy pár év előtt a korteskedés felől írtál; s mégis iránta egész veszekeedésig vitatkoztam mult évben veled. Azonban ha olvastad is említett czikkeimet, kérlek, olvasd meg most azokat még egyszer. Én azt hiszem, kár volt azokat akkor is, azóta is több figyelemre nem méltatni.

Sok dolgaim, még inkább pedig szegény nőm rosszulléte akadályoz, hogy ezuttal többet írjak. Pedig erdélyi orszgy.-ről, terveinkről és sok mindenről nem lapokat, de íveket szeretnék neked írni. Mihelyt a körülmények engedik, többet s bőven irandok.

Nőm téged igen szívesen köszönt. Tegnap nagy főfájdalmak közt s igen lázas állapotban volt; de most jobban van, csakhogy félünk: a láznak holnap ujra leendő megjelenésétől.

A két kis fiu most jól van. A te keresztfiadnak neve Béla, Pál.

Az Isora nevű televér kanczára (melynek igen szép méncsikkaja lett) a sorsjegyek elkeltek. Mihelyt az ezekérti pénz egybegyűl, — de előbb nem — fog a kihúzás megtörténni. Te a magad és öcséd nevére vett sorsjegyért kellett 50 pgftot, kérlek, fizess le Wodianernél vagy fizettesd meg öcséd által Kolosvárt ifj. Bethlen Jánosnál. De kérlek, késedelem nélkül; mert mint mondtam, a kihúzás, mire a részvényesek mind nagyon várnak, csak a pénz begyűlése után fog történhetni.¹

A Teleki Lászlóval való idejöttöd felől tett ígéreted szép, csak-hogy ne épen olyan, különben igen derék, nagyon is szavát bevehető, de ubicatiojokat illetőleg felette mulékony tervű két urtól jőne. De hát miként áll ünnepélyesen tett azon ígéretedre nézve, miszerint minden évben nőm nevenapját, t. i. a jul. 26-dikát nálunk töltöd? — Doctor, Molnár, a fiúk, Mühlenbruck, — kit még mind lél a hideg — köszöntenek, tisztelnek. Éljen boldogul! barátod.

(E levélre, mint W. következő levele mutatja, Kemény válaszolt; de ez ma még ismeretlen.)

Közli: FERENCZI ZOLTÁN.

¹ E lovat 20 drb 50 frtos sorsjeggyel Wesselényi a Kossuth javára sorsolta ki, midőn Szabó Pál megszökött s Kossuth vagyona is jórészt elveszett. Utóbb a pénzt Kossuth nagyobbik fiának adta, ki neki keresztfia volt.

TISZA LÁSZLÓ VERSEI.

(1785.)

Szentgyörgyi József debreczeni orvos-doktor neve nem ismeretlen azok előtt, a kik a magyar irodalom történetével behatóbban foglalkoznak. A »Mondolat« tulajdonképen neki köszöni létrejöttét s Kazinczyval folytatott baráti levelezése is fenntartja emlékezetét. A maga korában híres orvos könyvtárának s kéziratainak egy része örököseitől a kilenczvenes évek elején a debreczeni református collégium könyvtárába került. Ezek közt van egy a XVIII-dik századból való verskötet különféle tárgyú latin és magyar versekkel. Tanulók versei, a kik kezdők voltak a verselésben, mindig is azok maradtak. Iskolai verses gyakorlatok, hol adva volt a tárgy és a forma (az előbbi rendesen valami erkölcsi axioma) s ez utóbbi volt a fontosabb. »Poëták« csinálták a poëseos classisban, a praeceptor vezetése mellett, a kinek több helyt a neve is jelezve van a verseknél. A versek szerzők szerint vannak csoportosítva, a szerző neve után következik a feladvány vagy propositio s olykor a versforma megnevezése is. Verselési kísérletek, nem költemények, nem is lépnek fel ilyen igényekkel.

E versgyűjteményben találtuk Tisza László alább közölt verseit.

Tisza László (1765—1831), később Bihárvármegye főjegyzője és országgyűlési követe, Debreczenben tanult s 1785 körül írta e gyűjteményben levő verseit. Költői becsük e verseknek nincs ugyan, épenúgy miként a gyűjtemény többi darabjainak nincs; de mégis figyelem reméltök azon könnyedség miatt, mely a nehezebb versformák kezelésében nyilvánul s egyszersmind azért is, mert némi fogalmat nyújt arról, hogyan tanították nálunk az iskolában e században a poetikát s minő eredménye lett a tanításnak.

Itt most csupán a magyar verseket közöljük, ezek közül is elhagyva nehányat, melyek ugyanazon tételnek vagy tárgynak minden érdekesség nélkül való üres variatiói. A latin verseket is bízvást elhagyhatóknak tartottuk.¹ Hogy egyet ez utóbbiakból mégis közlünk, annak magyarázata az, hogy érdekes összehasonlításra nyújt alkalmat az előtte álló magyar szöveggel.

Megjegyezzük meg, hogy Cato distichonainak e magyar fordítását tartjuk a gyűjtemény legnevezetesebb darabjának.

¹ Összesen huszonhat darab. Például álljon itt nehánynak czíme: Propositio: Ventus agitat. De vere. (*Adonici.*) *Hexametri*: Prop. Parentes sunt honorandi. Negligentia est fugienda stb. *Disticha*: Discentem comitatur honores. In superbiam stb.

VERSUS DOMINI LADISLAI TISZA.

1.

Propositio. A tavasz szép és kies.

Elmulván a téli kegyetlen hidegek,
 Elérkeztek a szép tavaszi melegek,
 Nincsenek az égen hóval tölt fellegek,
 Kívánatos időt ígérnek az egek.
 Ujjul a mezőnek kies ábrázattya,
 Minden fa ruháját zöldre változtattya,
 Frissül Heliconnak forrás fojamattya,
 Ugy, hogy Apolló is jó ízűn ihattya.
 Nyilik piros színnel Vénusnak rósája,
 Mellynek nem régiben látszott tsak a fája,
 Flórának ékesül hervadt koronája,
 Örömet hangitsál fülemile szája.
 Mi is változtattuk régi szállásunkat,
 Mellyben sok ideig gyötröttük magunkat;
 Pindus hegye felé felvettük utunkat,
 Hogy itt elérhessük fő boldogságunkat.

2.

Eiusdem.

Propositio: Hijában való a szépség.

Mint egyéb dolgoknak nints állandósága,
 Mellyeket itt látunk változandósága
 Vagyon, ugy az ortza rósás pirossága:
 Elmulik s elhervad minden vidámsága.
 Nézd el, a virágok miként megújulnak,
 Nap feljövetelkor mindnyájan vidulnak,
 De ha a nap süti, mindjárt lekonyulnak,
 Még a legszebbek is a dértől lehulnak.
 Igy vagyunk mindnyájan, hogy ha megszemléljük:
 E világnak kevés részit alig éljük.
 Sok száz esztendőket élünk, azt ítéljük,
 Elmulunk mindnyájan, mikoron nem véljük.
 Egész Görögország felült Hélénaért,
 Mit nem tsinált sok vér szép Cleopátraért,
 Még is mind a kettő ékes formájáért,
 A kegyetlen halál előtt, kérlek, mit ért?
 Huzd meg hát magadat szép leány s menyetske,
 Mert ámbár most vagy is fris vidám szépetske;
 Fekete a szemed mint a barna fetske:
 Nem sokáig virit ez a szép képetske.

3.

*Versus quibus praeceptori suo H. H. D. D. Szente pro eius laboribus
et instructione gratias egit nomine omnium D. N. N.*

Kedves preceptorunk kegyes hűségedet,
Mellyel hozzánk vóltál sok emberségedet,
Mellyel tanítottál, szép böltsességedet,
El nem felejthetjük nagy kegyességedet.
Elhisszük, hogy sokszor megszorítottunk,
Roszsz viselésünkkel megháborítottunk,
Boszszazkodásra is gyakran indítottunk,
Megbatsáss minékünk, ha megbusítottunk.
Sok fáradság után hasznos nyugodalmat,
Sok kintsen s jószágon adjon nagy hatalmat,
Ellenségeiden vegyél diadalmat,
Soha életedben ne láss aggodalmat.
Ne érjen éltedben gyalázat és szégyen,
Minden feltett tzed jó szerentsés légyen:
A mikor végtére a testből kimégýen
Lelked, a szent Isten magához fel végyen.
A ki ezen áldást tetőled nem szánnya,
Annak is e földön sok szép maradványa
Légyen, soha veszélly életét ne hánnya,
Eztet Tisza László szivéből kívánnya.

4.

Propositio: Valami e Világban van, mind az változó és mulandó.

Mindenek, mellyeket láthatunk, változnak;
Mindenek más végre vagynak s kíváncsoznak,
Hogy végők szakadjon arra szándékoznak,
Mégis embereknek örömet okoznak.
Nézd el tsak a napnak nappali futását,
A zugó tengerek, patakok fojását,
Ezek is el hadják megszokott járássát,
Megójják hejeket régi szép szállását.
Gazdag tartományok naponként elmulnak,
Nagy Sándor, Hannibál naponként elhulnak,
Ezeknek napjaik szintén addig nyulnak,
Miként az ősztővér kurta farku nyulnak.
Nézd el Croesus Királyt az egész világot,
Egész tsuffá teszi mint az aszszu ágot;
Mégis a szerentse ez ékes virágot
Majd meghódoltatta, gyűjte sok jószágot.
Rabságra vitették hires országából,
Rutul ki verették gazdag jószágából,
Akkor látja szegény, mi leve magából
Uri személlýéből s pompás udvarából.

Ékes tulipánok reggel virágoznak,
 A kik köztök járnak, miként mulatoznak:
 De már esive felé ismét beburkoznak,
 Őszre kelvén pedig lassan hervadoznak.
 Kik ma s tegnap vígan örültek s tántzoltak,
 Bolondok módjára mulattak s tomboltak:
 Az egészségekben nézd, hogy megbomlottak,
 Magoknak nyavalyát s halált is okoztak.
 Ki hát kívánczozol az egek Urához,
 A szentek szentéhez s hívek Jézusához,
 Ne ragaszkodj kérlek e világ javához,
 A mely ekkép siet maga romlásához.

5.

Propositio: A Poétának fris vérűnek kell lenni.

Miként a vitéznek furtsának kell lenni,
 Mikor ütközetre ki kelletik menni,
 Házi gondjairól neki le kell tenni,
 Ha akar koronát vezérétől venni.
 Így a Poéta hogy magát kedveltesse,
 Maradandó hírét világon nyerhesse,
 Minden bút s gondjait egész félre vesse,
 Mások komorságát tsufolja s nevesse.
 Ugy marad meg mindég az ő szép hírében,
 Még a halak usznak kék tenger vizében,
 Vagy mig a méh rajzik Hybla mezejében
 A fényes nap nyargal tüzes szekerében.
 Ámbár Horatius nőtt az oskolában
 Mindazáltal mivel érzette magában,
 Hogy van egy kis erő kezében s karjában:
 Gyakorta megfordult a Márs táborában.
 Ennius a kantsót gyakran meghajtotta,
 Elbádogyadott szivét így vidámitotta,
 Ha néha valami megszorította,
 Bánatját örömmre egybe fordította.
 A ki tehát jöttél e kies hegyekre
 Szépen tsergedező Musáknak vizekre,
 Add rá te is magad egész e versekre,
 Tsak e légyen dolgod, ne nézz egyebekre.

6.

Propositio: A fösvenységnél nintsen rutabb dolog.

Nállam fösvenységnél már rutabb nem lehet,
 Fukarkodás miatt ki sokat nem ehethet:
 Mert midőn a pénzből magának nem vehet,
 Azt gondolja, hogy így dolga jóra mehet.

Mit ért Pygmalion rosszszul gyült kintsével,
 Sicheust megölő tselekedetével,
 Mindenek szájába forog rossz hírével,
 Pokolra ítélik mindenek pénzével.
 Achilles karjával az egekig ére,
 Minthogy nemzetinek volt egy nagy vezére,
 De minthogy Hectornak reá kiált vére,
 A pokolban vagyon irgalmatlan bére.
 Nosza én társaim ezen induljunk fel
 És soha lelkünket öltsön ne adjuk el,
 Mert bizony a pokol fősvénységért elnyel,
 Az egekre pedig minket fel nem emel.

7.

Propositio: Az igaz szerelet állandó.

Miként a kősziklák erősen állanak,
 A kegyetlen szelek akármit zugjanak:
 Így az hív szeretők mindenkor lángzanak,
 Rágalmazó nyelvek akármit szóljanak.
 Nem gondol a hív szív senkinek nyelvével,
 Nem gondol senkinek rút feleségével
 Tsak egyszer élhessen maga kegyesével,
 Kész tűzre is menni, nem gondol éltével.
 Orpheus elhadja földét és hazáját,
 Gyenge feleségét, szép familiáját,
 Készebb volt megnézni Pluto barna nyáját,
 Mint hív Eurydicet ott hagyni barátját.
 Nem néz Pirithous semmit életére,
 Nem bánnya ha akad ellenség kezére,
 Készszebb le szállani pokol fenekére,
 Mint sem Theseusnak nézni bilintsére.
 Husz esztendőt bujdos tenger közepében,
 Ulysses mikoron visszatért földében;
 Mégis ama ritka gyöngy Penelopében
 A szeretet tüze nem lassatt egészen.
 Társa Mythrídatest sarkában követte,
 A szerencse akár mely helyre vetette,
 Életét is kész volt letenni mellette,
 Vagy akármi vasat szenvedni helyette.
 Kiki hát barátját ugyan megvizsgálja,
 Mint légyen hozzája ugyan megpróbálja:
 Mert ritka az a ki baráttját találja,
 Mint ennek vagyon sok szomorú példája.

8.

Propositio: A kinek kegyetlen természete vagon, az sok szomorú bűnökbe esik.

Mint mikor a tenger hánytattya hajjait,
 Buborékoltatja fejr tájékait,
 Ki akarja öntni szárazra árjait,
 Gyakran megtsapdossa, s megüti partjait:
 Így a ki másokon nagyon keménykedik
 Magát hánnya veti, héjját kevélykedik,
 Másra fenekedik, mindég veszekedik,
 Annak vétke száma nagyra nevekedik.
 Mit nyert kérlek Progné nagy keménységével,
 Mire ment baromi rút természetével:
 Talán hogy fíjának áldozva vérével,
 Fejét vette maga atyai kezével.
 Mit nyert Medea is megölvén testvérét,
 Mit kapott kiontván attyafia vérét,
 Mit kapott hogy vette országát, kövérét,
 Elvette bizonynyal tudom méltó bérét.
 Szép-e az, hogy Dité egy bika farkára
 Köté Antiopét mindennek láttára:
 Ekkép hurtzoltatta uttzáról uttzára
 Magának örökös rút gyalázattyára.
 Mit nyere Achilles nagy komorságával,
 Mikor ditsekedik szép triumphusával,
 Hogy olly keményen bánt Trója Hectorával
 Huzatván szekérét edjűt a lovával.
 Nem rút Arpiages hogy fiát megette,
 A pökol gyomrában lenyelte, temette,
 Epitaphiumát ugyan oda tette,
 Ekképen magának szép hirét szerzette.
 Gondold meg hát magad, hogy porból vétettél,
 Másoknál nagyobbra épen nem tétettél,
 Ámbár szerentsétől valami jót vettél,
 Tsak mint egy halandó ember tetem lettél.

9.

Prop. De Juda Iscariote.

Mitsoda ember az, ki az ő attyának,
 Maga a gyilkosa ő édes annyának,
 Ugy fizet meg végre jó tanítójának,
 Hogy még maga oka végső halálának.
 Nem ember az illyen a tigris szoptatta,
 Sárkány volt az, a ki ölbe hordozgatta,
 Basiliscus volt az, a ki apolgatta,
 Oroszlán völt, a ki először jártatta.

Illy vólt még is Judás pokol pozdorjája,
 Az ártatlan vérnek kívánó nadállya,
 Nézzed bizony tsupa disznó bőr ortzája,
 Mesterére mindent ráfog hazug szája.
 Nem szánod-é gonosz az Isten báránnyát,
 A kinek is szoptad tejét s tudományát,
 Nem láttam mesternek ilyen tanítványát,
 A ki így kívánná tanítója kinnyát.
 Látod vértsepei miképpen hullanak,
 Patakok módjára ortzáján állanak,
 Ártatlan ajaki melly jajt kiáltanak,
 Mivel hogy a dárdák szívére hattanak.
 Megadod az árát ennek nem sokára,
 Nem sokára kerülsz a Plutó markára,
 Mivel illyet fogtál az Isten fiára,
 Az Istennek mondom szelid báránnyára.
 Judás árulója vala mesterének,
 Ki falattyát ette Jésus kenyerének,
 Az ő drágalátos kegyes vezérének,
 Bevette kenyerét az ő tenyerének.

10.

Propositio: A gazdagság senkit meg nem ment a haláltól.

Miként a sarlója nyárban aratónak,
 Meggömbült kaszája réten kaszállónak:
 Szinte tsak úgy kedvez a gyenge bimbónak,
 Mint a megvéshedett gyökeres kórónak.
 Így senkit nem tekint a kegyetlen halál,
 Bátor nagy koronás királyokra talál,
 Véneket, ifjakat egyformán le kaszál,
 Bátor Croesus légyen vagy pedig Hannibál.
 Gondold meg Nagy Sándor im a nagy világot
 Majd meghódította, majd minden országot:
 Mégis nézd a halál e pompa virágot
 Levágta s elágta mint az asszu ágot.
 Egész Görögország felült Helénáért,
 Mit nem tsinált sok vér szép Cleopátráért,¹
 Mégis a gyöngy alak ékes formájért,
 Mint egy koldus asszony szinte tsak annyit ért.
 Gondold meg hát magad, hogy porból vétettél,
 Másoknál nagyobbra épen nem tétettél,
 Ámbár szerentsétől valami jót vettél,
 Tsak mint egy halandó ember teremtetél.

¹ E két sort v. ö. a 2. szám alatti vers 13—16. sorával.

11.

Propositio: De Petro Christum abnegante.

Mint mikor a kised a járást próbálja,
 Hamar tántorodik s ki törik bokája,
 Ha nints körülötte szoptató dajkája,
 Vagy pedig nem vigyáz édes anyja rája.
 Így a kit elhagyott az Isten kegyelme,
 Nem vigyáz reája atyai védelme:
 Mivel hogy megromlott az emberi elme,
 Mindjárt bünbe esik az emberi elme. (!)
 Nézzed Péter magát miképpen hánytatta,
 Még magát az Urral halálra is adta,
 De hogy egyszer a nép Jésust megfogatta,
 Magát megátkozván rútul megtagadta.
 Bizza tehát magát minden Istenére,
 Ajánlja atyai áldott kegyelmére
 Minden dolgaiban e legyen vezére,
 Még mikor akad is a halál révére.

12.

Adonici ex Distichis Catonis compositi.

Minthogy az Isten	A ki beszédét	Álhatatos légy
Lélek egészszen,	Nem mutogattya	Minden időben,
Ezt bizonyítták	Senkinek akkor,	Mint az idő is
Régi poéták:	Hogyha nem használ.	Hozza magával,
Ezt te imádjad	Senki ne légyen,	Böls okos ember
Telleyes erődből,	A ki szavával	Régi szokását
Ő neki szolgálj	Mást hazudozna,	Sok hiba nélkül
Minden időben.	Mint maga mondott	Megtekeríti.
Senki ne légyen,	Annak előtte,	Hogyha gyakorta
Sok heveréssel	A soha nem lész	A feleséged
A ki akarná	Senki baráttya,	Szolga tselédre
Tölteni éltét,	A ki magával	Sirva beszélget:
Mert szaporíttya	Soha nem edjez.	Kötve szavának
Vétkei, a ki	Hogy ha tekinted	Hadj bizonyára,
Nyugodalommal	Élte fojását,	Mert mi az Urnak
Sok napokat tölt.	Végre szokását	Kedves, ugyan tsak
Nints jelesebb, szebb	Emberi nemnek	Néha az asszony
Semmi is annál,	És ha gyalázol	Fel se vejendi.
Mint ki tanulta	Másokat, el hidd,	Hogy ha meginted
Sok fetegésből	Senki is itt nints,	Néha barátod,
Ólnia nyelvét.	A ki ne vólna	A pedig a szót
Kedves az Urnál,	Vétkes egészszen.	Szenyvedi rútul,

Hogy ha barátod
Vólt vala szives,
Tedd meg erősen,
Mert ha magának
Hagyni szeretnéd:
Megromol éppen.
A fetsegőket
Vesd meg egészen.
Perbe ne szállj ki
Tsalfa beszédből,
Mert fetsegésre
Mindenek érnek.
Hej, de tők a fő
Sok fetsegőnél.
Hogy ha szeretsz mást,
Kötvé szeressed,
Hogy magad ekkép
Kárba ne ejtsed.

Jó kegyes embert
Fogj szeretettel,
Ugy de magadra
Mint okos ember
Néha tekintsél:
Mert veszedelmet
Látol ezentul.
Igy ha leszel jó,
A fetsegőket,
Messze kerüljed,
Mert ha beszédét
A fetsegőnek
Rut karitsáló,
Tsalfa leánynak
Másuva hordod:
Tartatol osztán
Semmire kellő.
Hej de sok embert

A fetsegése
Vitt vala vízre:
Ugy de ki halgat,
Senkit az olyan
Nem haragit meg.
Hogyha barátod
Nagyra magasztal,
Mondja: be tudós,
Szép jeles ember
Urfi kegyelmed:
Hát te magadnak
Nem sokat állits.
Mert magad érzed,
Mennyire érhetsz,
Mit tselekedhetsz,
Hát magad ítéld,
Mennyi tehetség
Vár te magadnál.

Heroici versus.

13.

Propos. A szerentse változó és töredékeny.

Hogy ha ma sajkádat tsendes szél fujja hajódat
A köves örvényes mélyiséget messzre kerüljed:
Mert egyszer kétszer mosojog szemeidbe szerentse,
Annak utánna komor hátat vet s messzire távoz.

14.

Propositio: Senki halálában ne bizzon az ember.

Minthogy az élet igen romlandó és töredékeny,
Senki halálában nem kell vetned bizodalmad.

Disticha.

15.

Propositio: Parentes sunt honorandi.

Tisztelem édes atyámat, osztán kedves anyámat,
Mert atya karja nevelt, hív anya ölbe viselt.
Hogy ha szülém vénül, lassan lassan haja őszül,
Nem szánom kenyerem, sem lovam és szekерem.

16.

Propositio: Parentes et verbo et facto sunt honorandi.

Minden igaz szívvvel nevelőnek teljes erővel
 Elmés mondását nagyra betsülje szavát.
 Tiszteletes légyen valameddig az életen légyen,
 Teste is a míg áll, a temetőbe be száll.
 Mert ki beszéléssel megsérti gonosz viseléssel
 Sok bajok azt követik, mindenek hátra vetik.
 Élte soká nem nyúl bizonyossan az hamar el mul,
 Lelke pokolra le száll, ördögi kézre talál.

17.

Propositio: A harag egészen bolonddá teszi az embert, hogy semmi igazságot nem lát.

Elme tehetségét indulat rontja keménnyen,
 Mint a tűz mikoron fába kapott be nagyon.
 Mert ki haragjának zabolát nem téve magának
 Vitte haragja szegényt, mint lova gyenge legényt.

18.

Propos. A ki tudós ember akar lenni, annak mindig tanulni kell.

Hogyha poétáknál kívánsz felkapni világnál,
 Hogy fénljék híred minden előtt te neked.
 Könyveid olvastad, letzkéd gyakran nem mulasztád,
 Penna legyen kezeden, párna hejett fejeden.
 Hogy kapa fel Máró musák seregébe ma báró,
 Kedvellé tudományt, nem de menyetske leányt.

19.

Adonici Latini ex Catone comprehensi.

Si Deus est mens,	Multa loquentem.	Sicce repugnans
Ut bene nobis	Omnipotenti	Semper amicis.
Carmina dicunt,	Proximus ille	Vitam alienam
Hic tibi pura	Astra colenti,	Carpere noli,
Mente colendus,	Qui ratione	Nullius esto.
Praecipue sit.	Multa tacere	Censor iniquus.
Plus vigilato :	Noverit ipse.	Mente putato
Neve sopori	Esse repugnans	Criminis expers
Deditus esto	Tu tibi noli	Nullus in orbe.
Nam diuturnus	Namque voluntas	Qui colat alti
Crimina somnus	Si tua crebro	Numina coeli
Accumulabit.	Flectitur instar	Pectore puro
Splendida virtus	Arboris altae	Mente revere.
Condere linguam	Dissidet omni,	Quo nocitura

Conspicis illa,
Sponte relinque,
Chara licet sint,
Grataque nobis
Haec videantur:
Utilitas nam
Anteferatur
Tempore cuncto.
Si tibi vita
Anxia cutis,
Fortis in omni
Esto periclo,
Temporibus nam
Et sapiens nunc
Crimina mutat,
Ad bona vertit.
Tu cave credas
Si tua coniux
Saepe loquatur,
Multa loquendo
Et famulorum

Tacta recenset:
Invidiosa
Femina namque
Quosque maritus
Diligit, odit.
Dilige semper
Sic alios tu,
Ut tibi charus
Esto sodalis
Sic bonus esto
Semper amicis.
Ne tua facta
Damna sequantur
Tu cave famam
Dicere nulli
Incipiasne
Auctor haberi,
Namque tacere
Non nocet ulli:
Saepe nocebat
Esse locutum.

Rem tibi si quis
Polliceatur,
Non tibi certo
Polliciteris:
Rara fides nam
Gala lirrungua
Plurima dicet,
Narrat iniqua.
Si quis amicus
Laudibus ornet,
Tollat in alta
Sidera coeli:
Arbiter ipse
Esse memento,
Judicis aequi
Munere solus.
Fungitor ipse
Plus aliis tu,
Quam tibi de te
Credere noli.

L. D.

BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓS LEVELEI A MAGYAR NEMZETI MUZEUM KÖNYVTÁRÁBAN.

A Magyar Nemz. Múzeum könyvtárának irodalmi levélgűjteménye báró Jósika Miklósnak összesen 11 levelét őrzi. Kettő ezek közül (1840. jun. 10., jun. 13.) Fáy Andrásához van intézve s mindkettő egy kölcsön-ügylet lebonyolításával foglalkozik. Életrajzi szempontból elég érdekesek, a mennyiben közvetlen adatokat szolgáltatnak Jósika akkori anyagi kellemetlenségeinek ismeretéhez. Közlésükre azonban nincsen különösebb ok. Valamint nem e helyen közlendők azok a levelek sem, a melyek szorosan az emigráció politikai történetének okmánytárához tartoznak. Ilyenek többé-kevésbbé a Pulszky Ferenczhez intézett három levél (1850. jul. 5., 1861. aug. 30., szept. 8.) és egy levél Egressy Gáborhoz 1861-ből. Marad öt levél, melyek közül kettőt már közzé tettem e folyóirat jelen évfolyamának 2. füzetében, hármat pedig most közlök. Mind a három a brüsszeli tartózkodás idejéből származik s mindenikből visszatükröződik az a belső meglegedettség, a mi a hontalanság szomorú éveiben szorgalmas költői és hazafias munkálkodás és boldog családi élet révén, ha későn is, osztályrészeül jutott Jósikának.

Jósika levelei — Egressy Gáborhoz.

I.

Brüsszel, nov. 28. 1859.

Tisztelt hontárs!

Szíves sorait vettem, s a levél kezdetére csak annyit mondok, hogy szomorú és nagyon szomorú volna, ha hazánk *első* színművésze érdemül tulajdoníthatná, ha hontársa őt valahova bevezeti. Azon idők is — gondolom — elmúltak, hol egy Egressy Gábort akárki valahonnan kinézhetne.

A mi a lapot illeti, melyet ön szerkesztend,¹ én ennek üdvös hatást jóslok, s csak azt kell sajnálnom, hogy *nem azon mértékben* járulhatok ahhoz, a melyben azt tenni szeretném. Elhiszi ön ugy-e, ha nem is esküszöm meg reá: hogy tele mind a két kezem munkával, s hogy teljes lehetetlen erőmet még jobban szétosztanom. Mindazáltal önnek tagadó választ nem tudnék adni s azért, ha nem is valami egészen lapjára számított munkát, mégis küldök valamit, de nem előbb december 15-ödikénél.

Ez egy epizód: kéziratban levő és most sajtó alá készülő legujabb történelmi regényemből: *A két barát*.

Ezen epizód némileg egészet képez, s mivel abban *dramai* situációk vannak s a tárgy igen regényes, talán nem fog nagyon kirínni lapjából.²

Isten áldja önt, emlékezzék ön néha reánk a távolban

híve

Eszter sat. szerzője.

Mindenesetre jegyezzen fel előfizetői közé. Hová küldjem a pénzt? és mennyi az?

Talán később többet tehetek, ha kissé kevesebb dolgom lesz.

II.

Brüsszel, Dec. 18. 1859.
53. rue S. Alphonse.

Kedves pályatárs!

Ime az ígért mutatvány: nőm volt oly szíves azt lemásolni: sok dolgunk van, ez fejt meg a késedelmet.

Én e közleményért semmit, de önnek szívességétől mégis valamit kérek s ez az:

Hogy jegyezze fel nekem a most megjelenő politikai és szépirodalmi lapok és folyóiratok számát és címét: gondolom, hogy ezt minden posta hivatalnál megtalálja.

Ezenkívül nagyon, de nagyon leköteiez ön, ha nekem a nevesebb öreg és ifjú írók neveit megküldi.

¹ Magyar Színházi Lap, 1860.² Megjelent az 1. számban.

Tizet szólítottam fel, egyik sem tette, azért írok Egressy Gábornak, mert tudom, hogy megteszi.¹

Nőmet a legolvasottabb francia folyóiratok egyikének szerkesztője megkérte, hogy lapjában a magyar irodalom jelen helyzetét ismeresse meg.

Ez fejtí meg kérésemet. Nőm tökéletesen ír francziául, s így legalább a külföld tudná, hogy nem vagyunk oly mamuthok, minőknek az a vén fogatlan Allgemeine s a már penésznek indult német poeta, b. Szedlitz persze névtelenül fest minket.²

Áldja Isten

híve

J.

Jósika levele — Répássy Jánoshoz.³

Brüsszel, Jun. 21, 1858.

Kedves tisztelt uram!

Önnek nagybecsű sorait ma vettem s' miként láthatja egy napot sem akartam válaszzal késni, csak azt kell sajnálnom, hogy a válasz aligha oly kielégítő leend: mint azt óhajtanám.

Csekély öszveggel hagytam el 49-ben hazámat, a greini tetőn négy haramia támadott meg, s' miután esernyőmnél egyéb fegyverem nem volt, ki is raboltak. 50 cs. aranyat tudtam lélekjelenlétem által megmenteni; evvel indultam a világba. Ha most egyszerűen ugyan, de becsületesen el tudok élni, ezt valóban óriási szorgalmamnak és áldott nőm életrevalóságának köszönhetem.

Minden a mivel bírtam, gyermekeimé, nekem tollamon s' munka-bíráson kívül semmim sincsen. Az otthoni törvényeket és viszonyokat nem ismerem, a multra örök fátyolt vontam, s' gondolom 23 éves koromnak egy meggondolatlan lépéseért — (minden tekintetben szerencsétlen 1-ső házasságomat értem) — az elégnél is inkább és keservebben bűnhődtem. Illő tehát és igazságos, hogy a 60 évet meghaladott fáradt vándor megpihenjen s' a bajt, gondot, veszélyt azokra bízza, kiké az ifjúság, a birtok, s' a remények zöld országa.

Fiaim mind nagykorúak, otthon vannak, saját ügyeikről van szó, egyenek ők a magok szájával.

Azért nem tudok most is egyebet tenni, minthogy önnek nagybecsű tanácsait és figyelmeztetéseit — in natura — megküldjem fiaimnak a mi meg is fog még ma történni.

¹ Egressy Gábor bizonyára teljesítette a kérést. Iratai közt van egy plajbászszal írott jegyzék a hazai hírlapokról s a magyar írókról. Kétségtelenül a J. számára készült.

² Nincs adatunk, hogy ez a dolgozat elkészült-e s megjelent-e valahol. Hogy Jósika neje élénken foglalkozott az akkori magyar irodalommal, mutatja a Nemz. Múzeum könyvtárában őrzött az ön levele is (1857. jan. 24-én), melyben Pfeiffer könyvkiadót kéri, hogy a kiadásában megjelenő bibliografiai jegyzékeket pontosan küldje meg neki.

³ R. J. a Jósika-család ügyvédje volt.

Ki többire nőmmel együtt — ki szíves megemlékezését hálás köszönettel fogadta — jó indulatába zárt

igaz szíves tisztelettel maradtam

tisztelő szolgálja

J.

Közli: ESZTEGÁR LÁSZLÓ DR.

SAPHIR LEVELE KISFALUDY KÁROLYHOZ.

A Magyar Nemz. Muzeum könyvtárának irodalmi levélgyűjteményéből közlöm e levelet, a mely tartalmánál fogva összefüggésben áll Kisfaludy Károlynak Gaál Györgyhöz 1822. máj. 18-ikán írt levelével. Kisfaludy Károly Minden Munkái (Budapest, 1893.) VI. k. 368 l.)

Édes kedves Barátom!

Én Bétsbe voltam! Zu deutsch: ich war in Wien! und habe mich wacker unter den ersten Gestirnen der Litteratur herumgetrieben! Nun alle Dichter und Schriftlinge saufen gerne! das ist das Resultat meiner Bekanntschaften. Bei M. von Gaal haben wir lange u[nd] vertraulich über Ihnen und Ihre trefliche Muse gesprochen. Er hat Ihren Simon Kemény in einem auswärtigen Almanach abdrucken lassen, in welchem weiss ich nicht mehr. Ihre Aurora ist in Gesellschaften von mir und in den »Jahrbüchern der Litteratur« von einem Unbekannten aufs vortheilhafteste besprochen worden. Obgleich sie in Wien blos »*transeat*« ist. M. Gaal wundert sich, dass man seine Märchen der Magyaren noch nicht ins ungarische übersetzt hat! Ich habe mit einem gebildeten und hübschen Weibchen gesprochen das bei Ihren Tartaren in der Szene der Emelka bedeutende Thränen vergosss! Dem Herrn Gaal ist sein Reimbuch verbothen worden! ich bin fast ganz damnatur!

Sagen Sie mir doch etwas über das Döbrentei sein Werk, aber etwas ausführliches. Auch halten Sie mir lieber Freund ja Wort wegen der Totalübersicht der ungarischen Litteratur.

Leben Sie wohl u. schreiben Sie ja bald Ihrem Verehrer und Freund Moor, den 27. April 1822.

M. G. Saphir.

Közli: ESZTEGÁR LÁSZLÓ DR.

KAZINCZY LEVELE A SIEGWART SZERZŐJÉHEZ.¹

Eperjes in Ober-Ungarn
D. 18te Mart. 1782.

Der Enthusiasmus, in den ich izt durch Ihren Siegwart gesetzt bin, macht mir Muth, mein schon längst gefasstes Vornehmen auszuführen. Ich schreibe also an Sie, mein Freund, mein Lehrer, mit den vollkommenen Zutrauen, dass Sie mein Schreiben gütig annehmen, und mir, — o welche Freude! — ihre Freundschaft, ihre Liebe schenken werden.

Lassen Sie aber Edlester Miller, eh ich ein Wort weiter rede, meinem Enthusiasmus einen freyen Lauf; Lassen Sie sich umarmen, sich an mein Herz drücken, und in einen feurigen stummen Kuss sagen, dass mein Herz Ihr ist, dass meine Seele Sie liebt — — O könnt ich Sie je wirklich an mein Herz schliessen! o wenn es mein nasses Aug Ihnen sagen könnt, dass mein Herz Ihr ist; dass meine Seele Sie liebt, dass sie Sie unaufhörlich liebt.

Freund! ich lieb! ach Edlester ich lieb! und dieses unbeschreibliche Glück, diss dank ich ausser der Vorsicht, Dir und Gessnern. Sie gab mir ein empfindsames Herz; und ihr o Edlen? ihr habt es mir, Du, und er, ihr habt es mir verwahrt, gebildet, und erzogen.

Gessnern kannte Ich vor Ihnen; und ich arbeitete an der Übersetzung seiner sämtlichen Schriften, eh ich Ihren Siegwart las. Nach ihn — Welche Seeligkeit fällt mir ein! O Miller! Warum konnten Sie ihre Apotheosie nicht sehn, da ich manchsma! allein, manchsma! in den Armen einer so liebenswürdigen Person, wie ihre Mariane war, von Ihnen gerührt in Thränen zerfloss, und ihren Siegwart benetzte; oder da wir mit heissen Seufzern Den segneten, der uns diese Freuden gab! — Nach ihn geliebter Miller! übersetz ich Ihren Siegwart; und, ich liess, damit mir diese Freude nicht ein anderer rauben soll, meinen Vorsatz schon in den ungarischen Zeitungen publiciren.

In kurzem wird mein Freund Herr Török das von mir auch ihm beneidete Glück haben, Ihnen in Person kennen zu lernen. Er reist jetzt auf Universitäten, nach Bern in der Schweiz. Er wird Ihnen mein Bild getreuer geben, als ich es hätte thun können. — — Überraschen Sie ihn, wie der Hofrath v. Kronselm, die Therese, ob er nicht einen jungen

¹ Eredetije Hatvani Lajos úr ajándékából a M. tud. Akadémia kézirat-tárában.

Kazinczy kennt? und lassen Sie Ihnen das übrige erzählen. — Machen Sie ihm aber keine Erwähnung von meiner Liebe; davon weis er nichts; Sie sind der erste dem ich diese anvertraut habe.

Würdigen Sie mich Ihrer Freundschaft, ihrer Liebe, und ihrer Antwort. Kein Sterblicher ist im Stande sie so hochzuschätzen, wenn ich Sie auch nicht verdiene, als Ihr

Kazinczy m. p.

Hier ist die Adresse:

a M^r
 Msr. François de Kazinczy
 par Tokay

a Eperies.

Közlí: JÓNÁS KÁROLY.

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

Madách Imre őseiről. Írta: *Latkóczy Mihály.* Budapest, 1901. 48 l.
(Különlenyomat a Budapesti VII. ker. áll. főgymn. 1900/901. évi Értesítőjéből.)

Örvendetes jelenség, hogy a figyelem mindinkább fokozott mértékben fordul Madách, legnagyobb filosofus-költőnk felé. Még alig néhány esztendeje, hogy Morvay Győző egy terjedelmes s a legapróbb részletekre kiterjeszkedő monographiát írt róla »Magyarázó tanulmány az Embertragédiájához« czímen (1897), melynek mintegy kiegészítésére szolgál Palágyi Menyhértnek a mult évben kiadott Madách-életrajza: s ím a kettő kiegészítésül most megjelenik a Madách-család története is, különös tekintettel annak író tagjaira. Becses e dolgozat, mert nem a gymnasiumi programmértekezések chablonja szerint készült s benne sok oly dolgot találunk, melyekről eddig alig tudtunk valamit, vagy egyáltalában semmit. A költő derék fia rendelkezésére bocsátotta az értekezés írójának levéltára adatait, ennél fogva az egész értekezés magán viseli az önálló kutatás bélyegét. Kiterjeszkedik a család mindkét (már Mátyás király korában különvált) ágára, bőven szól Madách Gáspárról is, kinek a Radvánszky Béla sajkókazai levéltárában felfedezett költeményeit nem régiben adta ki e folyóirat. E Gáspár különben az első ismert költő a családban s vele egy időben a másik ágból is egy szintén Gáspár keresztnévű író, illetőleg fordítót is találunk. Madách János a XVIII-dik században s Madách Sándor a XIX-dik legelején szintén foglalkoztak az irodalommal: az első magyar, latin és tót verseket írt, az utóbbiról egy »Fideles reflexiones seu opinio circa regnum Hungariae« című dolgozat maradt fent kéziratban. Ezekről az írókról bőven, alaposan s érdekesen értekezik Latkóczy, — ismertetését mutatóványokkal tévén még érdekesebbé, melyek először nagyobbbrészt most látnak napvilágot. Végül, hogy azon végezzük, a mivel az értekező munkáját kezdi, megemlíti, hogy a Munkácsy Mihály tiszteletére rendezett lako-

mán nem gróf Károlyi István, hanem b. Radvánszky Béla tette ezt a szép kijelentést: »Olyan valaki, kinek ősei között ott találjuk Rubenst és Michelangelót, nem mondhatja azt, hogy nincsenek ősei.«

Zilahi Károly pályája. Írta *Kovács Ferencz*. Zilah, 1901. 82 l. Arczképpel. (Különlenyomat a zilahí ev. ref. collegium 1901. évi Értesítőjéből.)

Zilahi Kiss Károly neve különösen Petőfi életrajza révén ismeretes irodalomtörténetünkben. Sok ideig egyetlen munka volt, melylyel palástolhattuk a szégyent, hogy a nagy magyar költőnek nincs magyar nyelven írott nagyobb életrajza. Műveivel különben nem hagyott mélyebb nyomokat irodalmunkban, bár úgy is mint műfordító (Aischylos), úgy is mint aesthetikus tehetségének határozott jelét adta. Rövid is volt a pálya, a melyet megfutott: alig volt huszonhét éves midőn sírba szállott, még azonfelül ereje is sokfelé forgácsolódott el. Mindamellett nem érdektelen e pályafutásnak rajza: nem különösen így, a mint Kovács dolgozatában előttünk fekszik. Kovács zilahi tanár s az első impulsust ez adta neki arra, hogy Zilah szülötte életrajzát válassza programmértekezése tárgyául. Elhatározását csak helyeselhetjük. A író születése s működése helyén sok jellemző életrajzi adat birtokába juthat a kutató, sőt talán maga is abban a körben él, melyben hőse élt, s így jobban megérti a hatást is, melyek irodalmi fejlődésére stb. döntőek voltak. Különösen ha az életrajzíró bír azon tulajdonsággal, melylyel Kovács: hogy t. i. szerető gonddal mélyed bele írója életének tanulmányozásába, kinek figyelmét nem kerüli el a legkisebb adat, melyet egy vagy más tekintetben jellemzőnek gondol, sem a legkisebb cikk, mely valamely vidéki lap tárczarovatában volt eldugva, és a melyet a fokozatos fejlődés kimutatásához felemlíteni vagy ismertetni szükségesnek talált.

—É.—

REPERTORIUM.

- Ambrus Zoltán.* Zsiroflé és Zsirofla. Ism. L. Budap. Hírl. 153. sz.
Apáczay Csere János paedag. munkái. Ford. Hegedüs István. Ism. Gyulai Ágost Philil. Közl. 404—406. l.
Apponyi Sándor gr. Hungarica. Ism. L. Századok 442—447. l.
Balogh Imre. Utolsó találkozásom Arany Jánossal. Családi kör 1. sz.
Beniczkyne Bajza Lenke. Emlékezés atyámról. Vasár. Ujs. 13. sz.
Blayer, Dr. Jakob. Ungarn in den Anfängen der deutschen Journalistik. P. Lloyd 121. reg. sz.
Bodnár Zsigmond. Madách Imre. Uj világ 1. 2. 3. sz.
Borosnyai K. István. Petőfi és Bonaparte. Csiki Lapok 1. sz.
Brauner Lajos. Gróf Zrinyi Miklós a költő emlékezete. Balatonvidék 1. 2. sz.
Csokonai válogatott munkái. Kiadta Tóth R. Ism. B. J. Magyar. Kritika IV. 3. sz.
Déryné naplója. Kiadta Bayer József. Ism. S. E. Hét 6. sz.
Domahidy Ujjalussy Amadil. Kölcsey és philosophiája. Szatmármegy. Közl. 7. sz.
E. J. Petőfi szerelme. Székely Nemzet 21. sz.
Eötvös Károly. Utazás a Balaton körül. Ism. i. m. gy. Protest. Szemle 232. l. — Baráth Ferencz Egyetértés 160. s kv. sz.
Erdélyi Pál. Nagy-Bánkai Mátyás énekéhez. M. Könyvszemle 62—64. l.
Bsztegar László. Adalékok Kossuth Lajos hirlapírói pályájához. M. Könyvszemle 1—19. l.
Farkas Imre. Versek. Ism. Magyar. Hírl. 129. sz. Vasár. Ujs. 21. sz.
Firtinger Károly. Régi naptárakról. Ország-Világ 3. sz.
Gaal Jenő. Széchenyi mint nemzetfejlesztő politikus. Akad. Értes. jun. jul. füz. és Magyar. Állam 114. sz.
Gyöngyösy László Arany János élete. Ism. Komáromy Lajos. Nemz. Nőnevelés 273—275. l. — L. Budap. Hírl. 174. sz.
Halász László dr. Vörösmarty emlékezete. Czegléd 6. sz.
Heinrich Gusztáv. A Bánk-bán regény. Budap. Szemle 106. köt. 283—287. l.
Horváth Emil br. Versek. Ism. Felszeghy Dezső. Erd. Múz. 264—367. l.
i. Petőfi és Petőfi-társaság. Budap. Szemle 106. köt. 158. l.
Ignotus. Ocskay brigadéros. Nagyváradí Napló 91. sz.
Jules. Petőfiné. Tapolcza és vid. 13. sz.
Kerekes György. Vajda János élete és munkái. Ország-Világ 1. s kv. sz. (Eleje a mult évi folyamban.)
Kincs István. Rajzok a kurucz világból. Ism. dr. Bartha József. Magyar. Kritika IV. 3. sz.
Király Pál. Vörösmarty emlékezete. Magyar. Tanítóképző 1. füz.
Kóbor Tamás. Budapest. Ism. S. E. Hét 4. sz.
Koncz Ákos. A debreczeni színházról. Családi kör 4. sz.

- Koncz Ákos*. Vörösmarty. Családi kör 5. sz.
Könye Nándor. A nő Madách »Ember tragédiájá«-ban. Ungvári Közl. 2. sz.
Kovács S. János dr. Szigligeti. Nagyvárad 73. sz.
Kovács Dezső. Kurucz nóták. Nagyvárad Napló 92. sz.
Kovács Zsigmond. Tompa Mihály életéből. Szabadság 18. sz.
Kropf Lajos. A régi budai nyomdának egy állítólagos harmadik terméke.
M. Könyvszemle 109. l.
Láng A. József. Derül-borul. Ism. Bácska febr. 5. — Láng A. J. megjegyzése. Zombor és vid. 12. sz.
Láng Margit. A magyar nemzeti versirodalom jelentősége. Philol. Közl. 343—352. 430—449. l.
Lovik Károly. Leveles láda. Ism. Sz. Zs. Hét 12. sz.
Makai Emil. Poétasors. Ism. Farkas Emil. Magy. Kritika IV. 3. sz.
Máthé György. Vörösmarty hazafias lyrája. Krassó-Szörényi Lapok 1. 2. sz.
Megyesi Ferencz. Női jellemek Katona »Bánk Bán«-jában. 2. Gertrudis. Zombor és vid. 1. sz.
Miklós Elemér. Rózsás szalmakalap. Ism. Vasár. Ujs. 19. sz.
Mikszáth Kálmán. Különös házasság. Ism. i. m. gy. Protest. Szemle 230—232. l. — Sz. Hét 4. sz.
Milotay István. A kurucz költészetről. Debreczeni főisk. Lapok 43. évf. 7. 8. sz.
Nánásy Lajos. Heltai Gáspár. Közlöny (Debreczen). 31. évf. 9—13. sz.
Palágyi Menyhért dr. A magyar irodalom megújulása. Magy. Szó 124. sz.
Palágyi Lajos új költeményei. Ism. Z. Budap. Szemle 106. köt. 471—474. l.
Pap Tibor dr. Krüzselyi Bálint emlékezete. Máramaros 18. sz.
Pekár Gyula. Wohl Janka s szalcnya. P. Napló 145. sz.
R. B. A márcziusi napok költészetéről. Délmagyar. Közl. 62. sz.
Rácz Károly. Emlékezés Sinay Miklósról. Szabad Egyház 1. s kv. sz.
S. A. Bajza József. Vasár. Ujs. 13. sz.
Soos Lajos. Balatoni partok alól. Ism. Vasár. Ujs. 22. sz.
S. Szabó József. Tompa Mihály, a költő pap. Protest. Szemle 168—189. l.
Szabolcska Mihály. Szabadórák. Ism. Farkas Emil. Magy. Kritika IV. 3. sz.
Szávay Gyula. Csokonai Vitéz Mihály. Torontál 121. sz.
Szekula Jenő. Novemberi éjszakák. Ism. Vasár. Ujs. 13. sz.
Színnyei J. Magyar írók élete. IV—VII. köt. Ism. e. l. M. Könyvszemle 82—84. l.
T. Apróságok Szegedy Rózáról. Balatonvidék 4. sz.
Thewrewk (Ponori) István. Gárdonyi Géza. Nagyvárad Napló 77. sz.
Toma István. A nő és Vörösmarty három nőalakja. Sárosp. Ifjus. Közl. XVII. 5. 6. sz.
Tomori Jenő. Eötvös Károly újabb kötetei. Pestmegy. Hírl. 88. sz.
Tompa Mihály. Virágregék. Ism. l. Budap. Szemle 106. köt. 147. l.
A Tompa reliquiákból. Közli Nagy Pál. Tompa M. levele Palóczy Ábrahámhoz. Rozsnyói Hiradó 18. sz.
Törkös László. Hatvani. Ism. Tevely Mihály. Zólyomvárm. Hírl. 20. sz. — Vasár. Ujs. 16. sz.
Tóth Benő. Mohok és vadvirágok. Ism. Vasár. Ujs. 20. sz.
Versényi György. Kolozsvárvidéki népdalok. Erd. Múz. 253—268, 331—3481.
Vörösmarty emlékkönyve. Ism. V. J. Századok 448—451. l. — i. Kath. Szemle 568. l.
Wallon Róbert. Vörösmarty drámáiról. Ism. Gyulai Ágost. Philol. Közl. 483. l.
Werner Gyula. Hunok harcza. Ism. L. Budap. Hírl. 142. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelenő FOLYÓIRATOK:

Akadémiai Értesítő. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtítkár. Tizenkettedik kötet. 1901. évfolyam.

A M. Tud. Akadémia üléseiről a tárgyalásokat jegyzőkönyvi alakban, az üléseken fölolvastott emlékbeszédeket, jelentéseket, bírálatokat, valamint az értekezések kivonatait (ha ugyan a kivonatozásra alkalmasak) külön cikkek során közli. Ismerteti az osztályértekezletek és állandó bizottságok tárgyalásait, kiszemelvén belőlük azokat, a melyek szélesebb köröket is érdekelhetnek. Az Akadémia kiadásában vagy az ő támogatásával megjelent munkák- és folyóiratokról tárgyas ismertetéseket közöl vagy az illető szerzők és szerkesztők, vagy más megbízható szakférfiak tollából. Megjelenik minden hó 15-én. Évi előfizetési ára 6 kor. Az »Akadémiai Értesítő«-t díjtalanul és bérmentve kapják: az Akadémia minden rendű beltagjai, alapítványtevői s a Könyvkiadó Vállalat pártoló tagjai. Az I—XI. kötet még néhány példányban rendelkezésre áll. Egy-egy kötet ára 6 kor.; a Könyvkiadó Vállalat új aláíróinak 4 kor. 50 fill.

Archaeologiai Értesítő. Új folyam. XXI. köt. A M. Tud. Akadémia arch. bizottságának és az orsz. régészeti s embertani társulatnak közlönye. Szerkeszti Hampel József.

Célja a hazai és külföldi archaeologiai és műtörténelmi mozzanatok a közönséggel megismertetni, és kisebb archaologiai s műtörténelmi cikkeket közölni. Megjelenik évenként öt füzetben, mindenkor hat nagy ívnyi tartalommal és számos képpel, február, április, június, október és december hónapok 15-ik napján. Bolti ára 12 kor.; egyes füzetek ára 2 kor. 40 fill.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi folyóirat A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti dr. Pauer Imre osztálytitkár. Tizedik évfolyam.

Az »Athenaeum« a philosophia és államtudományok szakszerű művelését és tudományos irodalmi fejlesztését tűzi feladatául. Megjelen az Akadémia kiadásában évnegyedenként, évi 30—35 ívnyi tartalommal. Előfizetési ára 10 kor.

Irodalomtörténeti Közlemények. Tizenegyedik évfolyam. Szerkeszti Szilády Áron, a bizottság előadója.

E negyedévenként megjelenő folyóirat a M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából bocsátatik közre s irodalomtörténeti tanulmányokat és adatokat közöl. Előfizetési ára egész évre 10 kor. egyes füzet ára 3 kor.

**Mathematikai és Természettudományi
Értesítő.** XVIII. kötet. A M. Tud. Akadémia III. osztályának
folyóirata. Szerkeszti **König Gyula** osztálytitkár.

A »Mathematikai és Természettudományi Értesítő« a M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata, melyben az ülésein részletesen bemutatott vagy csak röviden bejelentett tudományos munkákat teszi közzé, föltéve, hogy a követelményeknek megfelelnek. Az Értesítőben csak oly közlemények foglalhatnak helyet, melyek az illető szaktudomány művelésében az elért eredmények vagy a használt módszerek tekintetében haladást jeleznek és irodalmi szempontból is kellő gonddal készültek. Terjedelem tekintetében az Akadémia rövid és szabatos fogalmazást kíván, melyben a dolgozat tudományos tartalmának megértésére szükséges részletek kellően kidomborodnak. Az Értesítő évi öt füzetben jelenik meg; a füzetek megjelenési határideje február, április, június, október és december hónapoknak mindenkor utolsó napja. Előfizetési ára egy-egy kötetnek 10 kor.

Nyelvtudományi Közlemények. Harminczegyedik kötet. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti **Szinnyei József**.

A tágabb értelemben vett magyar nyelvtudományt öleli fel, melynek feladata: a magyarral hasonlító altáji nyelveket behatóan tanulmányozni s tudományosan feldolgozni, kiváló tekintettel arra, hogy a magyar nyelv tényeinek földterítésére vagyis tudományos megfigyeltetésére szolgáljanak. Más, bár nem hasonló alkotású nyelveknek, a melyek a magyarral történelmileg érintkeztek, reá gyakorolt hatását feltüntetni. Megjelenik negyedévenként, még pedig márczius, június, szeptember és december elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s előfizetési ára 6 kor.

Történelmi Tár. Évnegyedes folyóirat. Uj Folyam. 1901. II. Kiadja a M. Tud. Akadémia történelmi bizottságának hozzájárulásával a Magyar Történelmi Társulat. Szerkeszti dr. **Komáromy András**.

A folyóirat ez uj folyama a M. Tud. Akadémia történettudományi bizottságának nemcsak anyagi, hanem jelentékeny szellemi támogatásával is jelenik meg, a mennyiben a bizottság sok nevezetes hazai s a legnevezetesebb külföldi levéltárakból évtizedek óta gyűjtött és másolt magyar vonatkozású forrásanyagát a *Történelmi Tár* rendelkezésére bocsátotta s ezzel valódi kincsházat nyitott meg a történetkutatók előtt, melynek kincsei eddig jóformán használatlanul heverték a bizottság kéziratárában.

Egy-egy füzet bolti ára 2 kor., az egész évfolyamé 8 kor.

Megrendelhetők

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Buda pesten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.